

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

PERS HAKİMİYETİ ALTINDA ÇUKUROVA

HAZIRLAYAN
MERVE CİHAN ÖRTLEK SARIOĞLAN

DANIŞMAN
Doç. Dr. HARUN OY

YÜKSEK LİSANS

ORDU 2021

ÖĞRENCİ BEYAN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak savunduğum “Pers Hakimiyeti Altında Çukurova” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmadan yazdığımı ve yararlandığım kaynakların “Kaynakça” bölümünde gösterilenlerden farklı olmadığını, belirtilen kaynaklara atıf yapılarak yararlandığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

29 /03/ 2021

Merve Cihan ÖRTLEK SARIOĞLAN
18530300013

imza

ÖNSÖZ

Anadolu, Eski Çağ'lardan bu yana iklimi, yer altı-yer üstü zenginlikleri ve sahip olduğu coğrafi konum nedeniyle tarihin hemen her alanında çeşitli kavimleri kendi bölgesinde toplamıştır. Bu nedendir ki Pers İmparatorluğu da kuruluşundan bu yana, gözde merkezi olan Anadolu coğrafyasına hâkim olmak istemiştir.

MÖ 542 yılında Perslerin Anadolu ve Kilikya'nın (Çukurova) Pers kralı Kyros tarafından işgalinden sonra başlayan ve Büyük İskender'in MÖ 333'te yapmış olduğu İssos Savaşı sonucunda Anadolu'daki Pers Hakimiyetine son vermesi ile tamamlanan tahmini 200 yıllık zaman diliminde Persler Hakimiyeti altına aldığı Kilikya (Çukurova) halkları ile karşılıklı kültürel, ekonomik ve politik açılardan etkileşim halinde olmuşlardır. Bu da Eski Çağ tarihinde Kilikya bölgesindeki kültürel, ekonomik politik ve siyasi olayların baş aktörü olan Perslerin nasıl Kilikya (Çukurova) bölgesine hâkim olduğunu ayrı bir çalışma olarak ele almamızı gerekli kılmıştır.

Tezimin her aşamasında görüş ve değerlendirmeleri ile beni yakından yönlendiren, bir bilimsel çalışmanın nasıl oluşturulması gerektiği konusunda çok değerli bilgi ve deneyimlerini her yönüyle benimle paylaşan danışman hocam Sayın Doç. Dr. Harun Oy'a; çalışmamın her aşamasında değerli vaktini aldığım ve bunu hoşgörü ile karşılayan ve yardımlarını esirgemeyen Sayın Doç. Dr. Yusuf Albayrak'a; çok değerli önerileri ve desteği için Sayın Doç. Dr. İsmail Özer'e; Hedefime doğru gittiğim bu yolda en büyük destekçilerimden biri olan önümü aydınlatan, fikirleri ile ışık olan canım ablam Sayın Öğretim Görevlisi Zekiye Örtlek'e; kaynak bulmamdaki yardımları, fikirleri ve hepsinden önemlisi tezim dolayısıyla istediğim kadar zaman geçiremediğim, sevgili eşim Sayın Mustafa Sarioğlan'a dostluğu, sabrı ve özverisinden ötürü teşekkür etmek istiyorum.

Bu çalışmayı, eğitim hayatım boyunca emeklerini ve desteklerini benden esirgemeyen her zaman yanımda olan kıymetli aileme sabırlarından ve özverilerinden dolayı minnetlerimi sunarak ithaf etmek istiyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ/ TEŞEKKÜR.....	i
İÇİNDEKİLER.....	ii-iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
KISALTMALAR DİZİNİ.....	vi
GİRİŞ.....	1
1. ÇUKUROVA’NIN FİZİKİ COĞRAFYASI	
1.1. Yüzey Şekilleri.....	4
2. KONU İLE İLİŞKİLİ ANTİK KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRMESİ	
3. ÇUKUROVA’NIN SİYASİ DURUMU	
3.1. Pers İmparatorluğu Öncesi Çukurova.....	18
3.2. Persler ve Perslerin Ortaya Çıkışı.....	20
3.3. Perslerin Siyasi Gelişimi.....	38
3.4. Çukurova’da Pers Hakimiyeti.....	46
3.5. Çukurova’da Perslerin Kurduğu Satraplık.....	51
3.5.1. Kilikya Satraplığı.....	58
3.6. Çukurova Bölgesindeki Pers Savaşları.....	62
3.6.1. Kilikya ve İssos Savaşı.....	64
4. ÇUKUROVA’DA PERS YÖNETİMİNDEKİ KENTLER	
4.1. Tarsa/Tarsos/Tarsus Kenti.....	71
4.2. Soloi/Pompeiopolis Kenti.....	73
4.3. Danuna/Adania/Adana Kenti.....	76
4.4. İssos Kenti.....	77
4.5. Myriandros Kenti.....	78

4.6. Alexandria/İskenderun Kenti	79
5. ÇUKUROVA BÖLGESİNDEKİ PERS DÖNEMİ KAZI ARAŞTIRMA ve SONUÇLARI	
5.1. Meydancikkale (Kırşu?).....	83
5.2. Kelenderis.....	85
5.3. Kinet Höyük.....	87
5.4. Soloi/Pompeiopolis.....	89
5.5. Gözlükule.....	90
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	92
KAYNAKÇA.....	98
EKLER.....	112
ÖZGEÇMİŞ.....	133

ÖZET

PERS HAKİMİYETİ ALTINDA ÇUKUROVA

“Pers Hakimiyeti Altında Çukurova” başlığı altında ele aldığımız tezin kapsamında Adana, Mersin, Osmaniye ve Hatay bölgeleri yer almaktadır. MÖ 542 yılında Anadolu ve Kilikya'nın (Çukurova) Pers kralı Kyros tarafından işgalinden sonra başlayan ve Büyük İskender'in MÖ 333'te yapmış olduğu İssos Savaşı sonucunda Anadolu'daki Pers hakimiyetine son vermesi ile tamamlanan tahmini 200 yıllık zaman diliminde Çukurova Bölgesi kentlerinin durumu kültürel, ekonomik ve politik açılarından değerlendirilmiştir. Persler hakimiyetleri altındaki toprakları satraplık sistemiyle yönetmişler ve gerçekleştirmiş oldukları fetihler ile Pers kralları imparatorluk sınırlarını devasa genişliğe ulaştırmıştı. Üç kıtaya yayılım gösteren Pers nüfuzunu sürekli ve sonsuz bir şekilde devam ettirebilmek adına bir yönetim sistemine gereksinim duyan Persler bu soruna satraplık olarak adlandırdıkları bir çeşit eyalet sistemiyle çare bulmuşlardır. Pers işgalinden sonra, Pers Savaşları nedeni ile sürekli egemen güçlere ödedikleri vergiler dolayısıyla ekonomik bakımdan yeterince hırpalanan Kilikya (Çukurova) halkı, ayrıca bu olumsuzluklar sonucunda kentlerin sanatsal ve mimari etkinliklerine de yansımış ve bu etkinlikleri nerede ise bitirme noktasına getirmiştir. Sus ve Persepolis sarayları Pers sanatında özellikle heykeltıraşlık ve mimaride başarısını ortaya koymaktadır. Perslerin Anadolu'daki kültürel varlıkları seramik, mimari, mühür, kabartma ve objeler ile anlaşılmaya çalışılmıştır. MÖ 6. ve MÖ 4. yüzyıllarda yazıt verilerine göre başkent olma özelliklerini taşıyan Meydancikkale/Kırşu yerleşimi Pers ikonografisindeki kabartma parçaları da ele alındığında Pers sanatının etkisinde kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pers İmparatorluğu, Çukurova, Satraplık.

ABSTRACT

ÇUKUROVA UNDER PERSIAN RULE

Adana, Mersin, Osmaniye and Hatay regions are included in the scope of the thesis we have discussed under the title of “Çukurova Under Persian Rule”. The situation of the cities of the Cukurova Region in an estimated 200-year period, which started after the occupation of Anatolia and Cilicia (Çukurova) by the Persian king Kyros in 542 BC and ended with the end of Persian domination in Anatolia as a result of the Battle of Issos in 333 BC It has been evaluated from cultural, economic and political perspectives. The Persians ruled the lands under their domination with the satrapy system and the Persian kings expanded the borders of the empire with their conquests. The Persians, who needed an administrative system in order to continue the Persian influence, which spread over three continents, continuously and endlessly, solved this problem with a kind of state system that they called satrapy. After the Persian occupation, the people of Cilicia (Cukurova), who were sufficiently battered economically due to the taxes they paid to the ruling powers due to the Persian Wars, also reflected in the artistic and architectural activities of the cities as a result of these negativities and brought these activities to the point of almost finishing. Sus and Persepolis palaces reveal their success in Persian art, especially in sculpture and architecture. The cultural assets of Persians in Anatolia were tried to be understood with ceramics, architecture, seals, reliefs and objects. In the 6th and 4th centuries BC, Meydancikkale / Kirşu settlement, which has the characteristics of being the capital according to the inscription data, was influenced by the Persian art when the relief pieces in the Persian iconography are also considered.

Key Words: Persian Empire, Çukurova, Seasonal.

KISALTMALAR DİZİNİ

BC	: Milattan Önce
bkz	: Bakınız
CAH	: The Cambridge Ancient History
CEDRUS	: Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
kg:	: kilogram
km	: Kilometre
m	: Metre
MAMA	: Monumenta Asiae Minoris Antiqua
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
n. Chr.	: İsa'dan Sonra
No.	: Numara/Sayı
OLBA	: Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisinin Araştırma Merkezi (KAAM) Yayınları
parag.	: Paragraf
Passim	: “Sık sık”, “her yerde”, “arada burada”
S.	: Sayı
s.	: Sayfa Sayısı
TÜCAUM	: Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi
v. Chr.	: İsa'dan Önce
vb.	: ve benzeri
Vol.	: Volume/Cilt

GİRİŞ

Kilikya, her biri ayrıcalıklı özelliklere sahip medeniyetlerin kurulduğu Anadolu'nun, güneyindeki, bol güneşli ve bereketli bölgenin ismidir. Günümüzde buraya Çukurova denilmektedir. Kilikya, doğuda Amanos Dağları'ndan batıda Alanya'ya kadar olan toprakların genel ismidir. Kilikya, "Dağlık Kilikya"; "Cilicia Tracheia" ve "Ovalık Kilikya"; "Cilicia Pedias" olarak iki bölüme ayrılmıştır.

Bu çalışmada, Pers Dönemi'nde Kilikya'daki (Çukurova) kentlerin gelişimi ve bu kentlerin Pers halkı ile Çukurova halkı arasında kültürel, ticari ve iktisadi hayatına dair yaşadıkları ilişkilerin birbirlerine ve çevrelerine katkılarının araştırılması amaçlanmış olup araştırmanın kapsamı, iki ana unsurdan oluşturulmuştur. Bunlardan birincisinde; Cilicia Pedias'ın tarih boyunca gelişimi, hangi isimlerle bilindiği, hangi toplumlar tarafından yerleşildiği, coğrafi özellikleri, taşıdığı alüvyonlar ile Çukurova deltasının meydana gelmesinde önemli etkiye sahip Berdan Irmağı ile Seyhan ve Ceyhan Nehirleri Havzası kentlerini, bölgeyi bir ağ gibi çevreleyen yollar üzerinde inşa edilen şehirlerin birbirleriyle olan ilişkilerini ve Anadolu'nun diğer bölgelerine ulaşımı, bunu nasıl gerçekleştirdikleri incelenecektir. Kısacası coğrafi özellikler ve kültürel gelişim üzerinde durulacaktır¹.

Bölgenin coğrafi yapısı, buradaki yerleşim merkezleri ve üretimi ile doğrudan ilişkilidir. Daha sonra bölgenin sınırları ve tarih boyunca aldığı isimler ele alınacaktır. Kilikya'nın en eski dönemlerden itibaren hangi isimleri aldığı ve sınırları belirlenerek, incelenecek alanın coğrafyası ortaya çıkarılacaktır. Ardından Perslerin nasıl ortaya çıktığı ve geliştiği, Pers İmparatorluğu kurulmadan önce bu topraklarda yaşayan medeniyetlere tarih boyunca hangi toplumların hâkim olduğu incelenecektir.

Bu medeniyetlerin en başında İran gelmektedir. İran en eski devirlerden itibaren pek çok büyük medeniyetin ortaya çıktığı önemli bir bölge olmuştur. Bu medeniyetlerin ortaya çıkışında İran coğrafyasının önemi büyüktür. Günümüzde

¹ Berdan ırmağı; Orta Toroslar'ın güneydoğu yamaçlarından ortaya çıkan derelerden meydana gelmektedir. Ceyhan ile Seyhan ırmaklarının tersine Çukurova'da kısa bir yol ilerleyerek Akdeniz'e dökülen ve Akdeniz'e dökülmeden önce de Tarsus ovasında genişçe yaylar çizen Berdan (antik Kydnos) aynı zamanda Tarsus'un oluşumunda önemli seçim sebebi olmuştur.

Ortadoğu sınırları içerisinde bulunan İran, Kuzeyinde Hazar Denizi, Güneyinde Hint Okyanusuna bağlı olan Basra Körfezi arasında yer alır. Doğusunda eski Hindistan sınırları içerisinde olan Pakistan-İndus Nehri Bölgesi ile daha yukarıda Afganistan-Hindukuş Dağları ve Türkmenistan Ovaları tarafından çevrelenmiştir. Batı sınırlarını ise ülkeyi verimli Mezopotamya'dan ayıran Zagros Dağları ile kuzeye doğru ülkeyi Anadolu ve Kafkas bölgelerinden ayıran Elbruz Dağları oluşturmuştur. Bu bakımdan İran, bulunduğu coğrafya açısından oldukça verimli ve zengin koşulları içinde barındıran, Asya kıtasını Ortadoğu'ya bağlayan stratejik bir bölge olmuştur². Bu stratejik konumu, İran'ın pek çok kavim tarafından önemli geçiş noktası ve yerleşim bölgesi olarak değerlendirilmesini sağlamıştır. Nitekim bu kavimler bölgede belirli bir uygarlık seviyesine ulaştıktan sonra ülkenin dışına çıkıp nüfuzlarını yayarak hem kendi tarihlerinde hem de dünya tarihinde yüksek kültür birikimlerinin oluşmasını sağlamışlardır. Bu hususta Medler ve Persler, İran coğrafyasında ve komşu bölgelerde daha önce yaşamış halklardan edindiği kültür ve deneyim birikimleriyle bölgenin dışına çıkarak büyük bir devlet ve imparatorluk kurmuşlardır. İlk adımı atan Medler, Mezopotamya'da yaşayan komşuları Asurlularla mücadele etmiş ve yapılan savaşları kazanarak ilk devletin kurulmasını sağlamışlardır. Persler ise Medleri yenerek kurulmuş olan mevcut devleti kendi bünyelerinde birleştirmişlerdir. Medler bu konuda Perslerin kurmuş oldukları devletin ilk adımını oluşturarak Persler, Medlerin mirasını üstlenip bunu daha da geliştirerek sınırları Asya, Afrika ve Avrupa olmak üzere üç kıtaya yayılan ilk büyük imparatorluğu kurmuştur. Ayrıca bu dönemde bölge ekonomisi, sosyal yapısı, Perslerin Kilikya'da (Çukurova) kurduğu satraplıklardan bahsedilerek daha sonra bölgenin nasıl Persler ile savaştığını ve bu savaşlar sonucunda hangi bölgeleri kurtarıp hangi bölgeleri vermek zorunda kaldığı ve Büyük İskender'in Perslerin hakimiyetinde olan Çukurova'yı alırken yapmış olduğu mücadelesi daha detaylı incelenecektir.

² Şemseddin Günaltay, *İran Tarihi En Eskiçağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1987, s. 1-2.

1. ÇUKUROVA'NIN FİZİKİ COĞRAFYASI

Tarihte, idari sistemde ve modern coğrafyada, Çukurova olarak da adlandırılan Adana ve çevresi, günümüz Osmaniye, Adana, Mersin (İçel), kısmen de Antakya (Hatay) illerini kapsayan Ovalık Kilikya'ya günümüzde Çukurova denilmektedir. Çukurova topraklarının çoğu, ovalık ve düz alanda bulunmakla birlikte engebeli ve dağlık olan bölümleri de bulunmaktadır. Günümüz fiziki haritasını incelediğimizde de, bu bölgenin hâkim olan arazi yapısı düz ve doğusu da ovalık olduğundan dolayı "Çukurova" olarak isimlendirilmiştir. Asıl Çukurova'yı meydana getiren ovanın uzunluğu dar anlamda, batıdan doğuya 160 km, kuzeyden güneye 80 km olup oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Kilikya, Orta Anadolu'ya göre, Mezopotamya'ya daha yakın olup bu konumuyla yüzyıllar boyunca, eski Kilikya ve Kizzuwatna krallıklarına ev sahipliği yapmıştır³.

Gerçek anlamda Kilikya bölgesi, Mısır, Mezopotamya, İran, Ege, Doğu Akdeniz, Kıbrıs ile Anadolu dünyalarını yakınlaştıran stratejik pozisyonuyla kültürlerin ve imparatorluğun geçiş güzergâhı konumunda yer almıştır⁴. Bu bölge, tarih boyunca Mezopotamya ve Anadolu arasında köprü görevi görerek coğrafi yapısı ile fiziki durumuyla önemli bölge haline gelmiştir⁵. Romalı ve Proto-Grek coğrafyacı ve yazarlar, Kilikya'yı iki kısma ayırarak görüşlerini belirtmişlerdir. Antik yazarlar; Herodotos, Ptolemaios ve Strabon gibi bölgenin batısında bulunan dağlık, sarp, kayalık ve taşlık alanına "Cilicia Aspera" ya da "Oreine Kilikya" veya "Tracheia", doğudaki ovalık kısmına ise "Cilicia Compestris" veya "Idios Kilikya" ya da "Pedia" diyorlardı⁶.

Çukurova'nın özü, Seyhan ve Ceyhan Nehirleri tarafından biriktirilmiş alçak bir alüvyon alanıdır. Bu alan, 4 ayrı alt ovaya bölünmüştür; Adana Ovası, Yukarı Ova, İskenderun Ovası ve Erdemli Ovasıdır. Bu ovanın nehirleri Seyhan ve Ceyhan Nehri ile Tarsus (Berdan) Çayı'dır⁷. Çekirdek ovaların en büyüğü Adana Ovası, Akdeniz boyunca Mersin'den Hatay'a kadar uzanır. Ceyhan Nehri'nin

³ Ahmet Ünal, K. Serdar Girginer, *Kilikya-Çukurova İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemi'ne Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*, Homer Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul, 2007, s. 21.

⁴ Eric Jean, "La Cilicie: Pluralite et Unite", *Institut Français d'Études Anatoliennes-Georges Dumézil Varia Anatolica*, Vol. 13, November 1999, s. 5.

⁵ Münir Yıldırım, "Antik Dönemlerde Adana'da Dini İnanç", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 14, S. 1, Ocak-Haziran 2014, s. 36.

⁶ Ünal vd., 2007, 51.

⁷ John Hiltner, "Land Accumulation in the Turkish Cukurova", *Journal of Farm Economics*, Vol. 42, No. 3, August 1960, s. 617.

ağzının hemen doğusunda yer alan bölge masa benzeri bir yüzeye sahiptir ve derin, taşsız, killi toprakları çoğunlukla verimlidir. Yerel rahatlama hafiftir ve Akdeniz'den kilometrelerce uzaklıktaki köyler sadece birkaç metre uzaklıktadır. Adana Ovasının yukarısında, Yukarı Ova ve Orta Doğu arasında bulunan izole bir alçak tepeler grubu olan Misis Dağı'dır. Nehirler ve daha küçük akarsular boyunca, alüvyon birikimi ile oluşan dar düz arazi dizileri vardır. Bu vadilerin birçoğunun toprakları verimlidir, ancak çoğunlukla taşlı veya kumludur⁸.

1.1. Yüzey Şekilleri

Kilikya (Çukurova), Tahtalı Dağları (2419 m), Aladağ (3756 m) ve Bolkar (3337 m) Dağları, Toros Dağları'na Orta Anadolu platosundan ayrılmaktadır. Güneyinde, eskilerin bu kısımda Kilikya Denizi olarak isimlendirdikleri Akdeniz iklimi, batısında, aşağı Tarsus Ovası'nın bittiği alan veya Mersin civarıyla doğusunda, Kahramanmaraş Antakya arasında kuzeyden güneye uzunluğu 175 km'ye uzanan ve yüksekliği 2240 m'ye ulaşan ve genişliği 15-30 km arasında değişen Amanos Dağları'yla (Nur Dağları); çevrilidir. Kuzeyde yüksek Orta Toros Dağları'nın güneye yani Akdeniz'e bakan tepelerinde, Ovayı, ortalama yüksekliği 800-1000 m olan miyosen kalkerden oluşan bir plato çevreler. Mersin'e kadar yaklaşık olarak devam etmekte olan ovalık kesimde, kalker plato, iyice denize yaklaşmaktadır. Kilikya'nın (Çukurova) sınırını oluşturan Erdemli-Limonlu sahil şeridindeki ova Mersin'in batısına doğru gidildikçe daralmakta ve batındaysa ova şeridi bazı kaideler dışında nerede ise kısmen bitmektedir. Çukurova'nın doğusu da, Eski Çağ'larda iki ayrı kesime ayrılarak Ovalık Kilikya olarak adlandırılmıştır. Denizden ortalama 80 m yükseklikte olan Yukarı ova, yumuşak kalker platoların aşınmasıyla oluşmuştur⁹.

Ayrıca akarsuların çokluğu, doğal kaynaklarının bolluğu, ılıman iklimi ile her bakımdan korunaklı kapalı bir havza olma gibi kendine özgü özelliklerinden ötürü İlk Çağlardan bu yana insanların barınak noktası olmuştur¹⁰.

⁸ Hiltner, 1960, 617-618.

⁹ Ünal vd., 2007, 23-24.

¹⁰ K. Serdar Girginer, S. Haluk Uygur, *Kilikya: Toros ve Amanoslar'ın Gölgesinde Kültürlerin Buluştuğu Nokta*, Homer Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2014, s. 13.

2. KONU İLE İLİŞKİLİ ANTİK KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRMESİ

Günümüzden tarih öncesinin çeşitli safhalarına kadar uzanan bir geçmişe sahip olan Anadolu uygarlıkları, yaşadığımız bu toprakların üzerinde tarih öncesi devirden günümüze dek süre gelen kültür mirasının bütününe başka toplumlardan önce sahip çıkmamız görevimiz olmakla birlikte en doğal hakkımızdır. Sistemli kazıların başlaması ile beraber son yıllarda giderek artan ve özellikle 19. yüzyılın başlarından bu yana bir ilgi ile süregelen doğu halkları ile Pers İmparatorluğu üzerine yapılan çalışmalar, yüzey araştırmaları, önceki dönemlerde yapılmış kazılar ve yeni kazı alanlarındaki çalışmalarda ele geçen buluntuların tekrardan değerlendirilmesi ile görülmemiş bir nitelik kazanmıştır. Pers Uygarlığı ve dolayısı ile de Çukurova'daki Pers hakimiyeti hakkında edindiğimiz bilgilerin çoğu günümüze "Herodotos, Ksenophon, Strabon, Plutarkhos" gibi antik Yunan yazarlarının eserleri aracılığı ile aktarılmıştır.

İlk Çağ tarih yazımı; MÖ 6. yüzyılda efsanelere eleştirel yaklaşımın başlamasıyla ve düzyazının ortaya çıkması ile birlikte toplumsal kökenlerle yerleşmiş geleneklere gösterilen bağın artması ile oluşan koşullarda başlamıştır¹¹. Antik Çağ'da da Pers ülkesi hakkında sözü, anlatıyı yazan, yazıya yani kayda geçiren ilk bilgiyi veren Antik Çağ yazarımız Miletos'da doğan Hekataios (MÖ 560-460?) olmuştur. Hekataios Pers hakimiyeti altında yaşamış büyük olasılık ile Pers ülkesine geziler düzenleyerek Perslere boyun eğen halklar ile bölgeler hakkında bir liste oluşturmuş ve bunun dışında da çeşitli halkların dinsel inanışları, alışkanlıkları ve günlük yaşamlarını "Periegesis" adıyla bilinen eserine detaylı şekliyle aktarmıştır. Ayrıca çalışmamızın konusu olan Persler ile ilgili önemli bir başvuru kaynağı olan Herodotos eserini yazarken değindiği doğu ile Pers ülkesi hakkındaki kısımlarda da Hekataios'tan da yararlandığı düşünülmektedir. Ayrıca Herodotos'un Hekataios hakkında anlattığı bir diğer konu ise Pers kralı Dareios'un egemenliği altında olan kavimleri sayan Herodotos'un ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Hekataios'un Periegesis

¹¹ Ayşen Sina, "İlk Çağ Tarih Yazımının Batı Anadolu Öncüleri: I- Lampskoslu Kharon", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 26, S. 41, Mayıs 2007, s. 114.

adındaki eserini ya yeni yazmış bitirmiş ya da hâlâ yazmaya devam ettiği anlaşılmaktadır¹².

MÖ 4. yüzyılda Persler hakkında bilgi veren antik yazarlardan bir diğeri Ctesias; Pers Kralı II. Artakserkses'in fizikçisi olarak sarayda yaşamış olduğu bilinmektedir. Ctesias Persler hakkında 23 kitaptan oluşan "Persika" adıyla bilinen bir eser kaleme almıştır. Bu kitabındaki I-III. bölümler Asur'a, IV-VI. bölümler Media'ya, VII-XIII. bölümler Pers Kralı Kserkses'in hakimiyetinin sonuna uzanan Pers ülkesine, XIV-XXIII. söylevler bölümü ise MÖ 4. yüzyılın başlangıcından hemen önceki olaylara ayrılmıştır. Sürekli olarak Ctesias eserinde Herodotos'un verdiği bilgileri düzeltmeye çalışmış fakat Antik Çağ'da dahi kendisinden sonra gelen tarihçiler tarafından da bu tavır ve beyanları kabul görmemiştir¹³.

Sicilyalı Diodoros MÖ 1. yüzyılda "Bibliothèque Historique" adını taşıyan 40 kitaptan oluşan eserinde İskender'in aylardır Kilikya'da (Çukurova) oyalandığını ve bundan cesaret alan Babil'de gösterişli büyük bir ordu toplayan III. Dareios'un kendine olan güvenin tazelenmesinden bahseder¹⁴.

Pers İmparatorluğu hakkında en tarafsız ve en fazla bilgiyi Herodotos aracılığı ile edinmekteyiz. Halikarnassos'ta doğmuş olan Herodotos'un özellikle "Herodot Tarihi" adlı eseri Perslerin ilk yüzyılını gün ışığına çıkartması açısından önemli bir başvuru kaynağıdır (MÖ 484-424). Pers İmparatorluğu'nun satraplıklar ile her bir satraplığın ödediği vergi miktarları, maddi kaynakları, Kral Yolu üzerindeki istasyonlar arasındaki mesafeler, Pers ordusu ve ordunun kullandığı silahlar, yönetim sistemi gibi daha birçok konuda Persler hakkında vermiş olduğu detaylar nedeniyle bilgili olduğu söylenebilir. Daha sonra Herodotos'un "Herodot Tarihi" adlı eserinde de Perslerin Çukurova bölgesinde yaptığı savaşlar geniş ve detaylı şekilde anlatılmıştır. Herodotos "Herodot Tarihi" eserinde Medlerin birçok boylardan oluştuğunu ve bu boyların "Bus'lar, Paretaken'ler, Strukhat'lar, Arizant'lar, Budi'ler ve Mag'lar" gibi kabilelerden oluştuğunu bahsetmektedir¹⁵.

¹² Herodotos, V.36, *Herodot Tarihi*, (Çev.: Müntekim Ökmen), Remzi Kitapevi Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 1973.

¹³ Detaylı bkz: Ctesias, VII.-IX.123-124, VII.-XXIII.120-121, III.68, *The Fragments Of The Persika of Ctesias*, John Gilmore (Ed.), Bodleian Libraries University of Oxford, New York, 1888.

¹⁴ Detaylı bkz: Diodorus of Sicily, XX.14, *Bibliothèque Historique*, (Çev.: C. H. Oldfather), Cambridge Harvard University Press, London, 1935.

¹⁵ Herodotos, I.101-102.

Harpagos Kyros'u, Astyages'in yerine tahta geçirmek için Med ülkesinin ileri gelenlerini de ikna ederek Kyros sonunda Persleri Astyages'den ayırmak için onları toplar ve ayaklandırarak toplantıya çağırmıştır ve toplantıda çıkarttığı bu fermana göre Astyages Perslerin komutanlığını Kyros'a verdiğini açıklamıştır. Fermada “Şimdi, diye bağladı sözü, size bildiriyorum Persler, her biriniz elinize bir orak alıp buraya geliniz” yazmakta idi. Astyages, Kyros'un yaptığı işi öğrenir ve Medleri silahlandırarak büyük bir hata yapıp Harpagos komutasında Perslere karşı göndermiştir. Harpagos da Perslilerle anlaşmış ve anlaşmayanlar da Persliler tarafından öldürülmüştür. Sonrasında yapılan savaşta Astyages esir düşmüş ve Medler Kızılırmak'a kadar olan bölgeyi ellerinde tutmuşlardır. Sonradan Dareios'a başkaldırmışlar ancak başaramamışlardır. Perslerin dinleri Zeus'a kurban kesmeyi gerektirmekte ve kurbanlarını dağ başlarında kesmekte idiler¹⁶. Miletos tiranı olan Aristagoras, Kleomenes'in iktidarda bulunduğu sırada Sparta'ya gelmiş ve Kleomenes ile görüşme yapmış ve Lakedaimon'lular tarafından bir de bronz tablet getirdiği söylenmektedir. Bu bronz tabletin üzerine denizleri ve akarsularıyla birlikte bütün dünya işlendiği söylenmektedir.

(...) Özgür İonia çocuklarının köle oluşları önce bizim başımıza gelmiş olan büyük bir hakaret ve eziyettir. Lydia'luların, diye devam etti, komşuları Phrygia'lılardır, işte bizim Suriyeliler dediğimiz Kappadokia'lılar; onların sınırlarında Kilikya (Çukurova); şurada denize çıkarlar ve işte şurada Kıbrıs adası.

Büyük Kral Kyros'a Kilikya (Çukurova) her yıl 500 talant haraç vermektedir. Hemen Kilikya bölgesinin bitişiği Kissia Ermenilerin bölgesi olup Kilikya bölgesinin karşısında ise Khoaspes Irmağının yanında görülmekte olan Sus şehrinde Büyük Kral Kyros oturmakta ve hazineleri de buradadır. Herodotos'a göre;

(...) O kadar büyük ve şüphesiz o kadar bereketli olmayan yerler ve dar toprak şeritleri uğruna, sizin kadar güçlü olan Messenia'lularla, Arkadia'lularla ve Argos'lularla dövüşüyordunuz, oysa oralarda, insanların elde etmek için birbirine girdikleri altından ve gümüşten eser yoktur der¹⁷.

Kilikya ve Lykia'lılar hariç Halys ırmağının beri yakasındaki ulusların hepsi itaat etmiş, Kroisos'un hakimiyetini tanımışlardı. Bunlar Pamphylia'lılar, Aiol'lar, Dor'lar, İyon'lar, Kar'lar, Bithynia'lılar, Thyn'ler, Thrak'lar, Paphlagonia'lılar, Khalyb'ler, Mariandyn'ler, Mysia'lılar, Phrygialılar ve Lydia'lılardı¹⁸. Yunanlılar,

¹⁶ Herodotos, I.125-139.

¹⁷ Herodotos, V.49.

¹⁸ Herodotos, I.28.

Kappadokia'lılara Suriyeli demişlerdir. Pers egemenliği altına düşmeden önce bu Suriyeliler, Medlere bağlıydılar. Lydia'lılar ile Medlerin toprakları arasında sınır, aslında Halys ırmağıydı. Bu ırmak Ermenistan dağlarında çıkmakta ve Kilikya'dan geçmekteydi. Medler ile Lydia'lılar arasında beş yıl süren bir savaş çıkmış ve Medler Lydia'lıları döverek tuhaf bir gece savaşına da tutuşmuşlardır. Gün ortasında gece olduğunu gören Medler ile Lydia'lılar çarpışmayı bırakmış ve hemen bir ateşkes, bir barış sözleşmesi yapmışlardır. Babil'li Labynetos ile Kilikya'lı Syennesis'i kendilerine aracı seçmişlerdir. Bunlar, barış yeminleri getirip götürmekten ise iki kralı bir araya getirecek bir evlenme tezgâhlamışlar; "Alyattes'in kızı olan Aryenis'i, Kyaksares'in oğlu Astyages'e versin, dediler; tersine bağ sağlam olmaz ise uzlaşma dayanıksız olur. Bu halklarda yemin ise Yunanlılarda olduğu gibidir, ayrıca bir de kollarının derisini çizip karşılıklı kanlarını yalarlar" ve bu antlaşmayla Babilli Labynetos ve Kilikya kralı Syennesis şahit gösterilerek onurlandırılmıştır. Bu antlaşmanın devamında bölgenin yerel yöneticileri olan Syennesislerin kendi istekleri ile Akhaimenid egemenliğini tanıyarak bu bağlamda Kilikya bölgesindeki yöneticiler, Akhaimenid soyundan olmamalarına rağmen kral tarafından bölgenin satrabı olarak kabul edilmişlerdir. Akhaimenid ve Pers İmparatorluğu MÖ 521-486 yıllarında yani I. Dareios zamanında düzenli bir vergi sistemine de geçmiştir. Bu zaman diliminde dördüncü hükümet olarak görev yapan ve Syennesis unvanlı yerel yöneticiler aracılığıyla yönetilen Kilikya bölgesi kraliyet merkezine Kilikyalılardan günde bir taneden 500 talant gümüş ve 360 beyaz atı da vergi olarak ödemek ile yükümlü kılınmışlardır. Kilikya'daki atlı birlikler garnizonuna bunun 140 talantı ayrılmıştı ve Dareios'a bunlardan kalan üç yüz altmış talantı gidiyordu¹⁹. Sonuç olarak, Akhaimenid egemenliğindeki topraklarda yaşananlardan sonra Kilikya (Çukurova) bölgesi, kraliyet merkezinden oluşturulan yöneticiler tarafından yönetilmeye devam etmiştir.

Perslerin okçu ve süvarileriyle birlikte doğal bir kara gücünün olduğunu ve bunun aksine denizcilikte de başarısız olduklarını bahsederek MÖ 525-455 zaman diliminde yaşamış bulunan Atinalı tragedya yazarı Aiskhylos da "Persler" adlı eserinde, Perslerin Salamis Savaşı'nda (MÖ 480) uğradıkları yenilgiyi konu edinmiştir. Ayrıca Aiskhylos'un Persler adlı eserinde sözü edilen bağımsız

¹⁹ Herodotos, I.72-74.

¹⁹ Herodotos, III.90.

Yunanlılar'a boyunduruk takmaya giden Persler'in Salamis, Ege'deki varlığının sonu olmuştur²⁰.

Antik yazarlar içerisinde önemli bir yeri olan Ksenophon'un yedi kitaptan meydana gelen "Yunan Tarihi (Hellenika)" adlı eseri ile MÖ 411 yılından başlayarak MÖ 362 yılına kadar geçen dönemi eserinde aktarmıştır. Ayrıca bu eserinde antik yazarımız Pers İmparatorluğu kurucusu Kyros'un, Sparta'ya elçiler göndererek Atinalılar ile yaptıkları savaşta kendisinin Spartalıların tarafını tutmuş olduğu şimdi de Spartalıların da kendi tarafını tutmasını beklediğini bildirmiştir. Eserinde o zamanki donanma komutanı olan Samios ile işbirliği yaptığını anlatmıştır. Daha sonra da donanmalarını birleştiren iki gücün Kilikya'ya (Çukurova) yol aldıklarını ve Kilikya'da Kilikya kralı Syennesis'in, krala karşı sefere çıkmış olan Kyros'a karşı karada direnmesine fırsat vermeyişini anlatmaktadır. Kyros'un nasıl ordu kurduğu ve bunu yaparken de ağabeyine karşı olan tutumu, yapılan muharebenin nasıl cereyan ettiği, kendisinin nasıl öldüğüne kadar eserinde yer vermiştir. Ayrıca eserinde Kilikya'nın (Çukurova) 5. yüzyıl sonunda Perslere vergi ödemek ile beraber yerli bir hükümdar hanedanının yönetimi altına nasıl girdiği de işlenmiştir²¹.

Çalışmamızın konusu olan Perslerle ilgili en önemli başvuru kaynaklarından bir diğeri Antik Çağ yazarımız Strabon (MÖ 63-MS 25) Anadolu coğrafyasıyla alakalı en detaylı bilgileri içeren rehber kitaptır. Eserin günümüz Türkçesiyle basılmış Antik Anadolu Coğrafyası adlı bölümü yurdumuzun tarihi coğrafyası ile ilgili olup eserlerinden XII. XIII. ile XIV. kitaplarını içermektedir. Strabon'un bu temel eseri tek bir coğrafya kitabı olarak görülmemeli ve bir yandan coğrafyanın felsefesi, diğeri bir yandan antik dönemin ansiklopedisi niteliğindedir. Antik Çağ yazarlarından ünlü coğrafyacı Strabon, "Geographika" (Coğrafya) adlı eserinin bir bölümünde de Persler hakkında bilgi vermekte ve Perslerin Kilikya (Çukurova) bölgesinde üstünlük kurdukları zamandaki Kilikya'nın coğrafi sınırlarından da bahsetmektedir²². Ayrıca Kilikya Trakheia'ya kadar uzanan İssos körfezi ve Sinope ile Tibarenler kıyısına kadar uzanan Euxeinos tarafından sınırlandırılmış

²⁰ Aiskhylos, 26, dize 50, *Antik Yunan Tragedyaları I: Persler*, (Çev.: Güngör Dilmen), Mitos Boyut Yayınları, İstanbul, 1997.

²¹ Detaylı bkz: Ksenophon, III.1-2, *Yunan Tarihi (Hellenika)*, (Çev.: Suat Sinanoğlu), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

²² Strabon, XII.1, *Geographika (Kitap: XII, XIII, XIV)*, (Çev.: Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Antik Kaynaklar Dizisi I, 2000.

olan Kappadokia, büyük bir yarımadanın berzahını oluşturmaktadır. Arkhelaos ve ondan önce gelen krallar zamanında ülke valiliklere ayrılmıştı. Tauros'un yakınındakiler beş tane idi. Bunlar; Melitene, Kataonia, Kilikya, Tyanitis, Garsauritis ve Laviansene, Sargarausene, Sarauene, Khamanene ve Morimene ise geri kalan beş valiliği meydana getiriyordu. Daha sonraları Romalılar son olarak Korsan Antipatros'a ait olan ve Derbe'ye kadar uzanan, Kastabala ve Kybistra civarında bulunan Kilikya'dan alınmış ülkeyi on birinci valilik olarak Arkhelaos'a ve korsanlık işlerinin örgütlendirildiği bütün bölge ile birlikte, Elaiussa civarındaki Kilikya Trakheia'yı da vermişlerdir. Kataonia geniş, çukur bir ovadır ve yaprak dökmeyen ağaçlardan başka her şey yetişmektedir. Güney tarafında, Kilikya Taurosuların bir kolu olan Amanoslar ve ayrıca aksi yöne doğru yayılan Anti Taurosularla çevrilmektedir. Fakat Anti Taurosular kuzeye ve hafifçe doğuya doğru son bulmuşlardır. Dağlardan geçerken kısmen Kilikya ovalarından kısmen de Kataonia'dan denize pek çok mil getirmişlerdir. Bu konuda hatta bir kehanete göre: "Gümüş girdaplı Pyramos'un kutsal kıyılarını mille dolduracağını ve Kyros'a eşit olacağını geleceğin insanları göreceklerdir" denir ve gerçekten Aigypptos'da buna dek bir şey olmuştur. İki valiliğin kentleri Syria ile Kilikya en çok kullanılan ve en kolay geçit veren Taurosuların altındaki Kilikya Kapılarında bulunana Tyanitis'de; Tyana şehri denilmektedir. Buna "Tauros yakınlarındaki Eusebeia" da denir. Toprakların geneli verimli-düz olup Kybistra ve Kastabala kasabaları dağa daha yakın konumlanmıştır. Kilikya eyaleti olarak adlandırılan yerde kabilenin metropolisi olan Mazaka bulunmaktadır. Ayrıca ovada, kentin ön kısmında bir de Melas Nehiri vardır. Kentten yaklaşık 40 stadia uzaklıkta olup kaynakları kentin seviyesinden daha aşağıda bir alanda bulunmaktadır²³. Mazakalıların bölgesi birçok bakımdan yaşamaya elverişli değilse de, kralların burayı tercih ettikleri görülmüştür. Çünkü ülkedeki bütün yerlerin içinde, yapılar için gerekli taş ve kereste bulunan merkeze en yakın yer burası olmuştur. Mazaka, Pontos'un yaklaşık sekiz yüz stadia güneyinde yer almaktadır. Euphrates'e olan uzaklığı bunun iki katından biraz az olup buraya, Kyros'un kampından ve Kilikya kapılarından, Tyana'dan geçerek gitmek için altı günlük yolculuk yapılmaktaydı. Kilikyalılar (Çukurova) Taurosuların dışında kıyılarda oturmuşlar ve Kilikya Pedias kısmı Soli ve Tarsos'dan İssos'a ve aynı şekilde Tauros'un

²³ Strabon, XII.3-8.

Kappadokialıların yerleşmiş olduğu kuzey yamacındaki bölümlere dek uzanmaktadır. Strabon; Kilikya Pedias'ın çoğunluk ile ovalardan meydana geldiğini ve verimli topraklar olduğunu söylemektedir²⁴. Kilikya civarında yaşayan bazı kesim günümüzde Arami denen Arimleri Syria'lı olarak kabul ederler, bunlar aynı zamanda göçe zorlanan Troia'daki Kilikyalıların (Çukurova) tekrar Syria'da yerleştiklerine ve Syria'nın günümüzdeki Kilikya denen kısmını kendileri için zapt ettiklerine inanmışlardır. Kilikya kıyısına yapılacak olan gezi, Pamphylia sınırından Anemurion'a kadar sekiz yüz yirmi, buradan da Soli'ye kadar geri kalan kısım yaklaşık olarak beş yüz stadiadır. Bu ismi geçenden ileriye doğru Anemurion'dan sonra ilk kent olan Nagidos'a ulaşılır. Daha sonra da Melania şeklinde isimlendirilen bir yere ve bir liman kenti olan Kelenderis'e gelmişlerdir. Aralarında Artemidoros'un da bulunduğu bazı yazarlar Kilikya'nın başlangıcı olarak Korakesion yerine Kelenderis'i saymışlardır. Pelusion ağzından, Orthosia'ya üç bin dokuz yüz Orontes Nehrine bin yüz otuz geçitlere beş yüz yirmi beş ve Kilikyalıların sınırlarına kadar bin iki yüz altmış stadia olduğu söylenmektedir²⁵. Strabon Kilikya bölgesinin sınırlarını bu şekilde çizerek eserinde de aktarmıştır.

Herodotos eserini MÖ 478 yılında sonlandırırken, ardılı olan diğer bir önemli antik yazar Thukydides MÖ 431 yılında Peloponnesos Savaşları'nın başlarında eserini yazmaya karar vermiş ve bu amaç ile birlikte belge toplamaya başlamıştır. Thukydides MÖ 460-400 yıllarında yaşamış ve Trakya kökenli olduğu bilinmektedir. Thukydides'in sekiz kitaptan oluşan "Historiai" adlı eseri, Peloponnesos Savaşı'nın başlangıcından MÖ 411 yılına kadar geçen olayları kapsamaktadır²⁶.

Flavius Arrianos'un "İskender'in Seferi (Aleksandrou Anabasis)" adlı eseri bu çalışma için verdiği bilgilerden ötürü son derece önemlidir. Büyük İskender'in tarihine ilişkin günümüze kalmış olan önemli antik kaynaklardan biridir. İskender, Kilikya üzerindeki Pers egemenliğine bir son vermek için küçük adımlarla ilerleyen planı doğrultusunda Phonike'den (bugünkü Fenike) Kilikya'ya kadar bütün sahil kesimini Perslerden temizlemek için nasıl bir yol izlediğini

²⁴ Strabon, XII.9, V.1-2.

²⁵ Strabon, XIII.6, V.3.

²⁶ Detaylı bkz: Thukydides, *Peloponnesos Savaşları*, (Çev.: Furkan Akdemir), Belge Yayınları, 2. Baskı, 2000.

anlatmaktadır. III. Dareios'un Kilikya Kapılarından (Pozanti'nın güneyindeki Gülek Boğazı) geçerek nasıl Akdeniz'e doğru ilerlediğini ve bu esnada Kilikya satrabı olan Arsames topraklarını hızlı bir şekilde nasıl terk ettiğine kadar geçen süreci eserinde yer vermektedir. Ayrıca III. Dareios'un komutasındaki Pers ordusu ile de nasıl buluştuklarına da değinmektedir²⁷.

Ksenophon'un "Anabasis Onbinlerin Dönüşü" adlı eserinde ise Kyros'un tahta geçmek için II. Artakserkses'e başkaldırması ve aralarında çıkan savaş sonrasında on binlerce Yunan askerinin geri dönüşünü konu alan eseri Pers tarihi hakkında önemli bir başvuru kaynağıdır ve burada Kilikya kralı Syennesis'in karısı Epyaksa Kyros'u ziyarete geldiğinde yaşananları konu edinmiştir. Kyros hakkında bilinenler ise Kyros askerlerine ücretlerini üç aydan uzun süredir ödemeyen bir kral olmuştur²⁸. Askerler de sıkça karargâha gelip alacaklarını talep etmişlerdir. Kyros ise onlara umut veren sözler söyleyerek durumu idare etmiştir. Bu kritik durumda Kilikya kralı Syennesis'in karısı Epyaksa Kyros'u ziyarete gelince, onun Kyros'a yüklüce para verdiği söylentisi çıkmıştır. Bu gelişmeler üzerine Kyros orduya dört aylık ücretini ödemiştir. Kilikya kraliçesinin himayesinde Aspendslulardan ve Kilikya halkından oluşan bir muhafız birliği bulunmaktadır. Kyros'un kraliçeyle yakın ilişkiler kurduğu dedikoduları çıkmıştır. Buradan çok uzun yol katederek Thymbrion kentine doğru yürümüştür. Yolun kenarında Phrygia kralı Midas'tan ötürü Midas pınarı olarak adlandırılan bir kaynak bulunmaktadır. Söz konusu şehirden iki stathmos, on fersah mesafe kat edip Tyriaeion şehrine varmıştır. Burada üç gün kalmıştır. Söylentiye göre; Kilikya kraliçesi kendisi için ordunun gücünü göstermesini rica edince, Kyros da geçit resmi yaptırmaya razı olup ovada Hellen ve barbarları denetlemiştir. Hellenlere alıştıkları savaş taktiğine uygun olarak pozisyon almalarını ve dizilmelerini, her komutanın da kendi askerlerini tertip etmesini emretmiştir. Menon ve askerleri sağ kanada, Klearkhos ve askerleri sol kanada, diğer komutanlar da merkeze yerleşip 4 sıra halinde derinlemesine dizilmişlerdir²⁹. Kyros öncelikle süvari ve piyade birlikleri halinde sıralanmış barbarların geçişini incelemiştir. Sonra bir savaş arabasının üzerinde Hellenlerin önünden geçmiştir.

²⁷ Detaylı bkz: Flavius Arrianos, II.5-7, II.9-6, *İskender'in Seferi (Aleksandrou Anabasis)*, (Çev.: Meriç Mete), İdea Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 1976.

²⁸ Ksenophon, IV.33, *Anabasis Onbinlerin Dönüşü*, (Çev.: Oğuz Yarlığaş), Kabalıcı Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul, 2007.

²⁹ Ksenophon, *Anab.*, IV.35.

Kilikya (Çukurova) kraliçesi de başka bir arabadaydı. Bütün birliklerin önünden geçtikten sonra arabasını phalanks'ın merkezinde durdurarak çevirmeni Pigres'i Hellen komutanlarına göndermiş ve tüm phalanks'ın silahlarını önlerine doğrultarak harekete geçmiştir. Ardından daha da hızlanıp naralar atarak çadırlardaki askerlere doğru gelişigüzel hücumla geçmişlerdir. Barbarlar ve diğerleri dehşete kapılmış. Kilikya kraliçesi arabasıyla kaçarken pazarcılarda mallarını arkalarına bırakıp kaçacak delik aramaya başlamışlardı. Hellenler ise kahkahayı basarak çadırlara ulaşmış. Ordunun görkemini ve uyumunu gören kraliçe buna hayran kalmıştı. Hellenlerin barbarları dehşete düşürdüğünü fark eden Kyros ise pek keyiflenmiş. Buradan üç stathmos, otuz fersah yol alıp Lykaonia'nın içinden geçmiştir. Burası düşman toprağı olduğu için Hellenlere yağma izni vermiştir. Kyros burada kraliçeyi en kısa yoldan Kilikya'ya yollamıştır³⁰. Menon'un özellikle idare ettiği askerleri de onunla göndermiş. Kyros ise diğerleriyle Kappadokia içerisinden, geniş ve gelişmiş bir yerleşim olan Dana'ya doğru dört stathmos, yirmi beş fersah ilerlemiş ve burada üç gün kalmıştır. Bu arada Kyros krallık kâtibi Megaphernes adlı bir Persi ve yüksek rütbeli memurlarından birini, kendisine tuzak kurduklarını ileri sürerek katletmiştir. Ardından Kilikya'yı istila etmeye koyulmuşlardır. Fakat geçit noktası aşırı derecede sarp bir araba yolu ve karşı koyacak biri olsa ordunun geçişi için elverişsiz hale gelecek şekilde imiş. Üstelik Syennesis'in tepelerde geçidi beklediği söylenmiştir. Bu sebeple Kyros gün boyunca ovada beklemiştir. Ertesi gün ise bir haberci gelmiş ve Menon'un ordusunun zaten dağları aşmış Kilikya'ya vardığı, Kyros ile Lakedaimonialılara ait savaş gemilerinin de Tamos'un idaresinde İonia'dan Kilikya'ya doğru sefere çıktığı haberlerini alan Syennesis'in tepelerden ayrıldığını bildirmiştir. Böylece Kyros hiç kimsenin direnişiyle karşılaşmadan dağlara tırmanmış ve Kilikyalıların burada nöbet tuttuğu çadırları görmüştür. Buradan da sulak, çok çeşitli ağaçlar ve üzüm bağlarıyla dolu, bolca susam, darı, akdarı, buğday ve arpanın yetiştiği geniş ve göz alıcı bir ovaya inmiştir. Aşılması güç ve muazzam dağlar ovayı bir baştan öbür başa, denizden denize kuşatmıştır. Kyros dağlardan inip bu ovanın içinden dört stathmos, yirmi beş fersah yol alarak Kilikya'nın geniş ve gelişmiş şehri Tarsos'a yürümüştür. Burada Kilikya kralı Syennesis'in sarayı bulunmaktaydı. Şehrin ortasında Kydnos

³⁰ Ksenophon, *Anab.*, IV.37.

adlı ve iki plethron genişliğinde bir nehir akmaktadır. Esnaflar haricindeki yerliler şehri terk edip Syennesis ile birlikte dağlardaki güvenli bir bölgeye kaçmış, deniz kenarındaki Soloi ve İssos'da yaşayanlar ise yerlerinde kalmıştır. Tarsos'a Syennesis'in karısı Epyaksa; Kyros'tan beş gün önce ulaşmıştır. Fakat ovaya ulaşmak için dağları geçerken Menon'un ordusundan iki bölük yitirilmişti. Kimileri bunların çapulculuk yaparken Kilikyalılar (Çukurova) tarafından katledildiklerini, kimileri ise arkada kaldıkları için ordunun geri kalanını ya da yollarını bulamadıklarından dolaşıp durduklarını ve hayatlarını kaybettiklerini iddia ediyordu. Bu bölükler yüz ağır piyadeden ibaretti. Menon'un diğer birlikleri Tarsos'a vardığında, silah arkadaşlarını kaybetmenin verdiği hışımla sadece kenti değil sarayı da yağmalamışlar. Kyros şehre geldiğinde Syennesis'i huzuruna çağırtmış. Syennesis sonunda bir araya geldiği Kyros'a askerleri için yüklüce para vermiştir. Kyros da ona altın kaplama gemi ve bir at, altın gerdanlık, bilezikler, altın hançer ve Pers kaftanı gibi saraylıların değerli gördükleri hediyeler armağan etmiş. Ayrıca bundan böyle ülkesinin yağmalanmayacağını, karşılıklarına çıkan tutsakların da ele geçirilip teslim edileceğini söylemiştir. Bazıları kendiliğinden düşüncelerini söylemek için, bazıları da Klearkhos'un kışkırtması sonucu, Kyros'un rızası olmadan kalmanın veya gitmenin zorluğunu ortaya koymak için konuşmak üzere ayağa kalkmış. Özellikle bunlardan biri bir an önce Hellas'a geri dönmek için aceleci bir tavır takınarak; eğer Klearkhos başlarına geçmek niyetinde değilse hızlı şekilde başka liderler seçmelerini, pazardan erzak satın alınmasını ki pazar barbarların ordusunun içindeydi. Pılı pırtıyı toplamalarını, sonra Kyros'a gidip yurda yelken açmak için gemiler talep etmelerini, bunları vermediği takdirde onları dost bir memleketin içinden geri götürecek herhangi bir yol gösterici talep etmemelerini söylemiştir. Eğer kılavuz da vermezse, çabucak muharebe düzenine geçerek Kyros ya da "çoğunu esir alıp bir sürü malını da yağmaladığınız" dediği Kilikyalılar ele geçirilmeden önce bir birlik gönderip tepelerini işgal edilmesini önermiş. Adam bu şekilde konuşmuştur³¹. Delegationer söylenenleri dinledikten sonra askerlere bildirmiş. Askerler Kyros'un kendilerini krala karşı götürmesinden şüphelendikleri halde yine de onu izlemeyi uygun görmüşler ve daha fazla para talep etmişlerdir. Kyros da hepsine, daha önce aldıklarının yarısı kadar bir artışı; yani her bir askere ayda bir yerine bir buçuk

³¹ Ksenophon, *Anab.*, IV.39-49.

dareikos vermeyi taahhüt etmiştir. Fakat o zaman bile hiç kimse Kyros'un krala karşı yürüdüğü hakkında açık seçik hiçbir şey duymamış. Kyros ve ordusu buradan üç plethron genişliğindeki Psaros (Saros/Seyhan) Nehri'ne değin iki stathmos, on fersah; buradan 1stadion genişliğindeki Pyramos (Ceyhan) Nehri'ne değin stathmos, beş fersah yol almış. Buradan da Kilikya'nın uç kısmındaki geniş ve gelişmiş bir kıyı yerleşimi olan İssos'a kadar iki stathmos, on beş fersah mesafe kat etmiştir. Burada üç gün kalmış, bu sırada Kyros için Lakedaimonialı Nauarkhos Pythagoras yönetimindeki otuz beş gemi Peloponnesos'tan buraya gelmiş. Donanmaya Ephesos'tan itibaren Mısırlı Tamos kılavuzluk etmiştir. Tamos'un yanında Kyros'a ait yirmi beş gemi daha varmış. Tamos Miletos şehri Tissaphernes'i desteklerken, bu gemilerle şehri kuşatarak savaşa Kyros'un yanında katılmıştır. Bu donanmayla birlikte, Kyros tarafından çağrılan Lakedaimonialı Kheirisophos da yanında yedi yüz ağır piyade ile gelmiştir. Bu askerlere Kyros'un ordusu da komutanlık yapmıştır. Donanma Kyros'un çadırının yan tarafında demirlemiştir. Burada ayrıca Abrokomas'ın yanında paralı askerlik yapan dört yüz Hellen ağır piyadesi Abrokomas'a baş kaldırarak Kyros'a katılmış ve krala karşı seferde yer almışlardır. Kyros buradan Kilikya (Çukurova) ve Syria kapılarına dek bir stathmos, beş fersah yol kat etmiş. Bu kapılar iki surdan oluşmaktaydılar. İç taraf, yani Kilikya önündeki kısım Syennesis'e ait olup bir Kilikya garnizonu içeriyordu. Söylendiğine göre Syria önündeki dış kısım kral bir garnizonla muhafaza altında tutuyordu. Bunların ortasından Karsos olarak adlandırılan ve bir Plethron genişliğindeki nehir akmaktaydı. Surlar arasında tam üç stadion'luk bir alan bulunmaktaydı. Geçidin dar olması surların denizin dibine kadar uzanması ve üst taraflarında sarp kayaların bulunması dolayısıyla surlar zor kullanılarak aşılmaya müsait değilmiş. Üstelik kapılar surların üstlerine yerleştirilmişti. Kyros donanmayı işte bu geçit yüzünden çağırmıştı; ağır piyadeleri kapıların arasındaki bölgeye ve kapıların diğer tarafına çıkartıp Syria kapılarında bekleme ihtimali bulunan düşmanların üstesinden gelerek onları aşabilirlermiş. Kyros muazzam bir orduya sahip Abrokomas gibi bir adamın böyle yapacağını tasarlamıştır. Fakat düşündüğü gibi olmamış; Abrokomas Kyros'un Kilikya'da olduğunu duyunca Phoinike'den geri çekilerek üç yüz bin kişiden oluştuğu söylenen ordusuyla kralın yanına gitmiş. Kyros buradan Syria içinde

Phoinikelilerin yurt edindiği bir kıyı şehri olan Myriandros'a kadar bir stathmos, beş fersah yol almıştır³². Ksenophon sefere kandırılıp dâhil olmuş fakat Proksenos tarafından kandırılmamıştır çünkü o da Klearkhos dışındaki diğer Hellenler gibi, saldırının krala yönelik olduğunu bilmemekteydi. Kilikya'ya ulaştıklarında artık saldırının krala yönelik olduğunu anlamıştır. Fakat birçoğu seferden korkmasına ve isteksiz olmasına rağmen, hem birbirlerinden hem de Kyros'tan utandıkları için yine de onun peşinden gitmişlerdir. Ksenophon'da bunlardan biriymiş. Bu bunalım sürecinde diğerleriyle birlikte o da kederlenmiştir ve onun da gözüne uyku girmemiştir fakat yorgun düşünce kısa bir süre için uyumuş ve bu arada bir rüya görmüş. Bir gök gürültüsü koptuğunu, baba ocağına yıldırım düştüğünü, bunun da bütün evi tutuşturduğunu görmüştür. Birden kan ter içinde uyanmış. Rüneyi önce hayra yorumuş çünkü bu kadar zorluğun ve tehlikenin içindeyken Zeus'tan gelen gösterişli ışığı gördüğünü zannetmiştir. Fakat bir taraftan da içine korku düşmüştür; çünkü rüneyi kendisine “kral” Zeus göndermiş görünüyordu, üstelik etrafının alevlerle çevrili olduğunu görmesi, dört bir yanının türlü zorluklarla kuşatılabileceğini, böylece kralın ülkesinden kurtulamayabileceğini düşündürmüştür. İnsan böyle bir rüneyi görmenin ne anlama geldiğini ancak rüyadan sonra meydana gelen olayları gözleyerek kavrayabilir³³.

Ksenophon (MÖ 430-355?) Perslerin kurucusu olan II. Kyros'un yaşamı ve eğitimini konu alan “Kyros'un Eğitimi (Kyrou Paideia)” adlı eseri Pers kralı hakkında bilgi veren çok önemli bir kaynak olup Ksenophon'un ahlaki ve siyasi bir romanı olarak nitelemiştir. Nitelediği bu eserinde adında da anlaşılacağı üzere Pers İmparatorluğunun kurucusu Kyros'un yönetim, siyaset ile eğitim hakkındaki tüm düşüncelerini ortaya sermektedir. Bu eser Kyros'un hayatı ile alakalı detaylardan çok söz konusu dönemdeki Pers kurumlarını anlatması açısından bizim için önemli bir eserdir³⁴. Ksenophon'a göre; MÖ 547-334 yılları arasında Akhaimenid ve Pers İmparatorluğu akrabası olarak düşünülen Med İmparatorluğunu yenerek, Lydia Krallığının başkenti olan Sardeis'in işgal edilerek ele geçirilmesi ile Pers İmparatorluğunun Anadolu'nun büyük bir kısmına egemen olduklarını eserinde anlatmaktadır³⁵. Ayrıca Ksenophon,

³² Ksenophon, *Anab.*, VI.53-55.

³³ Ksenophon, *Anab.*, XXI.193.

³⁴ Detaylı bkz: Ksenophon, I.3-6, *Kyros'un Eğitimi (Kyrou Paideia)*, (Çev.: Furkan Akderin), Alfa Yayınları, 2007.

³⁵ Ksenophon, I.3.

Kyros'un annesinin Mandane babasının ise Kambyses olduğunu ve Persidallılardan geldiğini söyleyerek soylarının da Perseus'a dayandığını ifade etmektedir. Ksenophon son olarak da eserinde satraplık konusuna değinmiş ve satraplık ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır. Perslerin satraplık bölgelerinden olabildiğince hızlı haberdar olabilmek ve satraplıklardaki vergileri toplayabilmek için kral II. Kyros tarafından "Kral Yolu" inşa edildiğinden bahseder. Bu yol aracılığı ile krala haberleri ulaştıran ve satrapları denetleyen "Kralın Gözü" şeklinde adlandırdıkları çalışanlar bulunduğundan da bahsetmektedir³⁶.

MS 1. yüzyılın ortalarında doğan Plutarkhos'un "Büyük İskender (Hayatı ve Savaşları)" adlı eseri ahlaki bir takım öğretilere dayanarak toplam 46 hayat hikâyesi anlatılmış ve konumuz ile ilgili olarak yararlandığımız antik yazarlar arasında yer almaktadır. Bu eserinde antik yazarımız Büyük İskender'in Ankara'dan Kilikya'ya (Çukurova) Kydnos Irmağı'na (Tarsus Çayı) kadar uzun ve hızlı olan yolculuğundan bahsetmektedir. Ayrıca Büyük İskender ve Pers İmparatoru olan III. Dareios'un Kinethöyük, Hatay ili Dört Yol ilçesi civarındaki İssos ovasındaki karşılaşmasını ve burada yapılan İssos Savaşında Büyük İskender'in galip gelerek büyük Pers egemenliğinin bitirdiğini, son verdiğini bütün dünyaya hâkim olduğunu anlatmaktadır³⁷.

³⁶ Ksenophon, I.2, VIII.2-6.

³⁷ Detaylı bkz: Plutarkhos, XXXII.70-72, XXXIII.72-73, XXXIV.75, Büyük İskender (Hayatı ve Savaşları), (Çev.: Vahdet Gültekin), Rado yayımları, İstanbul, 1980.

3. ÇUKUROVA'NIN SİYASİ DURUMU

Dışarıya açık bir bölge olan ve ilk bakıldığında, kendi içine kapalı bir havza gibi görünen Çukurova, Orta Anadolu'yu, Suriye-Mezopotamya ve Doğu Akdeniz'e, bunun yanında Mezopotamya'yı da Ege, Batı Anadolu ile Orta Anadolu'ya bağlayan yollar üzerinde bulunmaktadır. Çukurova, kendine has bu coğrafi konumu dolayısı ile hem Orta Anadolu hem de Mezopotamya'ya deniz yönünden gelen siyasi güçlerin kolayca egemenlikleri altına alabildikleri tampon bir bölge konumundadır. Ayrıca çeşitli kavimlerin sürekli yerleştiği bir geçit ya da gelip geçtiği uygarlık merkezi ve farklı kültürel temellere sahip insanların bir arada yaşadığı bölge olmuştur. Bununla birlikte uzun bir süre bağımsız bir devlet olma özelliği gösteren bir bölgedir³⁸.

3.1. Pers İmparatorluğu Öncesi Çukurova

Amanoslar üzerinden Kuzey Suriye'nin ve Kapadokya'nın denize açılan kapısı Kilikya olmaktadır. Bugünkü adıyla Çukurova'dır³⁹. MÖ 2. binyıldan günümüze kadar Çukurova, farklı adlarla söylene gelmiştir. Günümüze dek belirlenmiş olan en eski adı Kizzuwatna'dır. Etimolojik kökeni açısından bu isim, MÖ 3. binyılın sonlarından itibaren mutlak surette, Kuzey Mezopotamya ile Doğu Anadolu'da ve daha sonraları da Çukurova'da yazılan ve konuşulan Hurrice'ye kadar uzanmaktadır. Hurrice bir isim olan "QUE", Ovalık Kilikya'nın MÖ 1. binyıldaki adıdır. Kilikya/Cilicia Çukurova'nın klasik çağlardaki ismi olup anıldığı gibi bir Grek mitolojisinden kaynaklı olduğu düşünülemez. Telephassa ve Agenor'un oğlu olan Kilix, bu mitolojiye göre babası tarafından Sidon'dan Zeus'un kaçırdığı kızkardeşi Avrupa'yı arayıp bulması için görevlendirilmiştir; fakat Kilix, Kilikya'ya yerleşmiştir. Efsanenin basitçe ifade ettiği Kilikya (Çukurova) adının kökeni, gerçekte Asurca'dır. Aynı şekilde, MÖ 9. yüzyıldan itibaren bugün Kilikya adının Yeni Asur kaynaklarında sözü edinilen Hilakku'dan kaynaklanmaktadır⁴⁰. Bölgeye batıdan gelen Grek koloni kurucuları ilk olarak batıdaki Dağlık Kilikya bölgesinde Hilakku yer adıyla karşılaşmış olup Toros Dağları'nın güneyinden Amanos Dağları'na kadar uzanan bölgenin ismini

³⁸ Ünal vd., 2007, 50.

³⁹ Aytül Kaplan, "Antik Çağda Denizcilik-İskenderun Körfezi Limanlarının Mimari Yapıları ve Deniz Ticaretine, Kültürel, Siyasi Hayata Etkileri", *ASOS JOURNAL, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 4, S. 33, Kasım 2016, s. 328.

⁴⁰ Erman Artun, Sabri Kaz, *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı*, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2000, s. 19-20.

Hilakku'dan türetilmiş bir isim olan Kilikya olarak ifade etmeye başladılar⁴¹. III. Tutmasis (Thutmose) II. Ramses ile III. Ramses döneminden kalma bazı Mısır belgelerinde geçen “QDY” (Qode) devletinin de “QUE”- Kizzuwatna'yla benzer olduğu düşünülmektedir⁴². Aramice yazıtlarda Kilikya (Çukurova) karşılığı ise; “HLK/KLK” biçiminde yazıya aktarılan kısaltmanın Grekçeye Kilikya şeklinde aktarıldığı ve Hilakku'yu ifade ettiği düşünülür⁴³. Herodotos, bölge ile alakalı olarak eskiden bölgeye hypakhailer olarak ifade edildiğini sonrasında ise Agenor oğlu Kilix'in bölgeye yerleşerek bölgenin ismini buradan aldığını belirtmektedir⁴⁴. Stratejik konumu ile doğal zenginlikleri sebebiyle her dönemde çevresindeki uygarlıkların cazibe merkezi olan Kilikya'da var olan uygarlık Neolitik döneme dek inmektedir. Ancak Kilikya'nın en eski tarihi hakkında bize ilk bilgileri Hitit kaynakları vermektedir. Hititler Kizzuwatna ile diplomatik ilişkiler kurmuşlar daha sonra da bölgeyi egemenlikleri altına almışlardır. Hititler'in güç kaybetmesinin ardından Hurriler Kilikya bölgesini ele geçirmiştir. Bölgedeki siyasi egemenlik Hititler'den Hurriler'e geçmişse de Kilikya yerli halkının kimliği Luvi kültüründen gelmekteydi⁴⁵. Kilikya Geç Hitit beyliklerinden birkaçının hakimiyetine girmişse de, Asurluların bölgeyi ele geçirmesiyle yaklaşık bir yüzyıl sürecek olan yeni bir süreç söz konusu olmuştu. Ancak Medler'in Asur devletini yıkmasıyla Kilikya'nın yönetimi Medlere geçmişti. Medlere bağlı olan Kilikya yerel kralların yönetimine bırakılmıştı. Hatta Herodotos Kilikya'lı Syennesis'in Lidyalılar ile Medler arasındaki savaşta arabuluculuk yaptığından bahsetmişti. Daha sonra Med kralının kızının Persli kocasından olan oğlu Kyros'un saray darbesi ile hanedanı Pers soyuna geçirmesi, bölgede Pers

⁴¹ Mustafa Hamdi Sayar, “Ovalık Kilikya'da Pers Egemenliği”, Hayriye Akıl (Ed.), İçinde: *Mors Immatura: Amanosların Gölgesinde*, Ege Yayınları, İstanbul, 2020, s. 404.

⁴² Artun vd., 2000, 20. III. Tutmasis “Thutmose”; MÖ 1482-1425'de Antik Mısır'da 18. Hanedanın 6. Firavunudur. II. Ramses ise MÖ 1304-1214'de Antik Mısır'da 19. Hanedanın firavunlarından. Babası I. Seti 16 yaşında iken Ramses'i vefat olarak seçmiş olup 20'li yaşlarının başında ise tahta geçen Ramses Mısır'ı MÖ 1279'dan MÖ 1213'e kadar, tam altmış altı yıl yönetmiştir. III. Ramses; MÖ 1217-1155'de Antik Mısır'ın 20. Hanedanının en önemli firavunudur. MÖ 1186-1155 yılları arasında Mısır'ı yönetmiş olup Medeniyet Habu'daki yazıtları ve deniz kavimlerinin saldırılarını püskürtmesi ile bilinir.

⁴³ Mehmet Kurt, “Kilikya'da Yeni Asur Egemenliği ve Yerel Güçler”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 21, Şubat 2009, s. 327-337.

⁴⁴ Herodotos, VII.91.

⁴⁵ Esra Topdal, *Kilikya Eyaleti: Kentler ve Roma Yönetimi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2007, s. 4.

hakimiyetini başlatmıştır. Bu dönemde Kilikya, Perslerin satraplıklarından biri haline gelmiştir⁴⁶.

3.2. Persler ve Perslerin Ortaya Çıkışı

Tarih sahnesine ilk olarak Hint-Avrupalı bir kavim olan Persler ve onların akrabaları olan Medler MÖ 2. bin yılın sonlarında Orta Asya'nın batı kısmından yeni bir Hint-Avrupa göç dalgası ile Zağros Dağlarına gelerek çıktılar⁴⁷. Kafkaslar bölgesinden Urmiye Gölü'nün doğu ve güney bölgelerine ilerlediler. Bu bölgede, bir süre kaldıktan sonra Hazar Denizi'nin güneyinde kalan İran topraklarına dağıldılar⁴⁸. MÖ 7. ve MÖ 3. yüzyıllar arasında çok önemli rol oynayan İran, Ön Asya tarihinde, bürokrasi teşkilatı, ekonomik örgütlenmesi, devlet yapısı ve yönetim şekliyle Anadolu coğrafyasında bir dönem etkili olan önemli siyasi yapıdır⁴⁹. Birçok yayladan ve yaylaları çevreleyen yüksek sıradağlardan oluşan bu dağıldıkları İran coğrafyası, büyük bir coğrafyadır. Ön Asya'daki en dağlık ülkelerden biri olan İran'ın yüzölçümü 1.648.000 km² olup, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarını birbirine bağlayan yollar üzerinde yer alır.⁵⁰ İran coğrafyası güneyde Basra körfezi, kuzeyde ise Hazar Denizi ile sınırlarını çizer⁵¹. Ülkenin kuzeybatısı ve güneydeki kimi küçük alanlar ile yalnızca sınır sıra dağ bölgeleri yağışlı bol alan alanlarıdır⁵². Hazar Denizi kıyısındaki topraklar, özellikle verimli olup Hazar denizi kıyıları da yağışlı ve ılık bir iklime sahiptir⁵³. Tarihi devirler öncelikle İran'da Elam bölgesinde MÖ 3. binde başlamış olup İran tarihinin ilk çağları güney batı İran'da bulunan Sus ve Musyantepe'de yapılan kazılar neticesinde aydınlatılmıştır. MÖ 3. binde Sinear ve Sus bölgesinde bulunan yazılı belgelere göre yani Sus II döneminde yer yer küçük prenslikler kurulmuştur. Bunların başında da Anzan ya da Anşan denilen Elam'ın yüksek tepelerinden biri üzerine konumlanmış bulunan Sus ve bunun kuzeyinde dağlık bölgedeki Avan başta gelmektedir. Bu dönemde araştırmalara göre siyasi ve askeri üstünlük

⁴⁶ Herodotos, I.74.

⁴⁷ Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi*, (Çev. Fethi Aytuna), İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 2011, s. 21.

⁴⁸ Mehmet Ali Kaya, *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi ve Uygarlıkları II (Pers Hâkimiyeti ve Hellenistik Dönem)*, İlya Yayıncılık, 1. Baskı, İzmir, 2012, s. 17.

⁴⁹ Yavuz Günaşdı, Oktay Özgül, "MÖ VI-IV. Yüzyıllar Arası Anadolu-Pers İlişkilerinin Bir Değerlendirmesi", *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi*, Cilt 6, S. 35, Eylül-Ekim 2015, s. 105.

⁵⁰ Günaşdı vd., 2015, 105.

⁵¹ Akın Bingöl, İbrahim Üngör, "İskender'in Rüyası: PERSLER", Kamil Aydın (Ed.), *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi*, Cilt 6, S. 35, Ankara, 2015, s. 31.

⁵² Josef Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi*, (Çev.: Mehmet Ali İnci), Telos Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2003, s. 23.

⁵³ Günaşdı vd., 2015, 106.

Avan'da olup buraya hâkim olan devlet, eşzamanlı olan Sümer sitelerinden daha üstün durumda idi. Sus ise daha çok kültürel veya ticari alanda ön planda olmaktaydı. Bu sitelerin başında ise hem başrahip rolünde olan bir kral hem de prens bulunmaktaydı. Bu site devletleri ilk zamanlarda kendi başına yaşayan bir devlet ve daha sonraları da Avan hükümdarının nüfuzu altına girmiş ve bunun sonucunda ilk defa Avan egemenliğinde siyasi bir birlik oluşturulmuştur⁵⁴. İran platosunun bazı yörelerinde yapılan kazı ve araştırmalar ile merkezleri meydana çıkarılan bu halkın Türkistan'dan gelmiş oldukları, daha sonra batıya ve güney batıya yayılmak suretiyle İran'a ve buradan da yakın doğuya dağıldıkları görülmektedir⁵⁵. İran'ın tarih öncesi dönemi hakkında fazla bilgi olmamak koşuluyla Paleolitik dönemde insanların oturduğu bölge Güney İran olduğu bilinmektedir. Fakat yinede İran'da yerleşik tarıma dayalı hayatın MÖ 5. bin yıllarında başladığı anlaşılmaktadır. Bu tarihten itibaren bugünkü İran coğrafyasının değişik noktalarında Mezopotamya kültürü ile çok sınırlı ilişkileri olan ve birbirinden kopuk kültürlerin geliştiği görülür⁵⁶. MÖ 6. binyılda İran'da, Ön Asya'nın belki de en eski çiftçileri yaşıyorlardı. Buradaki birçok buluntu yerinde Neolitik Dönem'e ait seramik ortaya çıkarılmıştır. Böylece Mezopotamya'ya komşu bazı kültürler daha iyi tanınabilmektedir⁵⁷. İran coğrafyasının diğer bölgelerinde yaşayan gruplar hakkında da arkeolojik bulgulardan bilgi edinmekteyiz. MÖ 1. bin ortalarına doğru, İran platosuna Mannai, Mata (Med), Part, Dae, Saka adlarıyla anılan kitleler gelmiştir⁵⁸. İran'ın güney-batı bölgesinin eski Elam sahasının Mezopotamya'ya hâkim olan kısmı olup Elam'ın arka bölgesi ise Persia denilen kısmı teşkil etmektedir. Büyük ırmakları olmayan, akarsu ağı yönünden çok zengin olmayan İran'ın bu bölgede oldukça önemli iki ırmağı vardır. Bunlar Kerha ile Karhun'dur. Kerha ırmağı, eski Elam ile Sus havalisini suladıktan sonra Şat-ül-Arab'a dökülür⁵⁹. Böylece Elamlılar merkezi güçlü bir otoriteden çıkıp yerini küçük prensliklere bırakmış

⁵⁴ Günaltay, 1987, 17.

⁵⁵ Ersen Taşkın, *Eski Anadolu Tarihinde Persler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1992, s. 23-24.

⁵⁶ Nazmi Özçelik, *İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı*, Nobel Akademik Yayıncılık, 6. Basım, Ankara, 2011, s. 89.

⁵⁷ Örneğin Urmiye Gölünün güneyindeki Tel-i Bakun, Tepe Sialk ve Dalma. Bkz: Bülent İplikçioğlu, *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları*, Bilim Teknik Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2013, s. 84-85.

⁵⁸ Taşkın, 1992, 23.

⁵⁹ Taşkın, 1992, 13; Günaşdı vd., 2015, 106.

oluyordu. Elamlılar parçalanmış halde bulunmalarına rağmen tamamen dağılmamışlardı ve bazı zamanlarda küçük isyanlar çıkarıyorlardı. Sabrı tükenen Asur kralı Asurbanipal, bunun üzerine Elamlıları tamamen ortadan kaldırmak üzere Elam bölgesine saldırmış ve savaşta Asur ordusu kesin bir zafer kazanarak Elamlılara son vermişti (MÖ 653). Birazda bu yenilginin etkisiyle karanlık ve uzun bir döneme giren, sonra biraz da hanedan çekişmeleri sonucunda gitgide zayıflayan Elam, MÖ 640'da Asurlular tarafından tamamen istila edilerek bağımsızlığına son verilir. Savaş zaferini yazdığı yazıtında Asurbanipal, bu savaştan söz ederken “ırmak, öldürülenlerin cesetleriyle dolmuş, Sus ovasını baştanbaşa cesetler kaplamıştı” ifadesi ile Elam askerlerinin büyük kaybını belirtmektedir. Bu savaş, Elam Devleti için geri dönüşü olmayan bir felaket meydana getirmişti⁶⁰.

Babil ve Asur kaynaklarında ve Elam devletinin hâkim olduğu kısımda iki yeni topluluktan söz edilmeye başlandığı görülür; Medler ile Persler⁶¹. İlk önce Medler, Persler ile beraber Hazar Denizi'nin güneyine yerleşmişlerdir. Asurluların Madai diye adlandırdıkları Medler, Lulubiler memleketinin doğusunda MÖ 1. bin yılın başlarında oturuyordu. Med ülkesi, kuzeyde Mannai ülkesine batıda ise Diyale Irmağı'nın kaynak bölgesine kadar uzuyor ve Elvend Dağı'nın kuzey-doğu yamaçlarını kapsamaktaydı⁶². MÖ 9. yüzyıla ait Medler ile ilgili yer alan belgelerde, İran'ın kuzeybatı halkı olan Madai veya Amadai adıyla söz edilen boyların coğrafi bölgesi; Elvend Dağı'nın kuzeydoğu yamaçlarında, Urmiye Gölü'nün güneydoğusunda, bugünkü Hamedan bölgesi idi. Güneyinde Ellipi ülkesi, kuzey uçlarında Mannai, batı sınırında ise Diyale Irmağı'nın kaynağına kadar uzanan bölgeyi kapsamaktaydı. Behistun kitabesinin Elamca bölümünde Pers kralı I. Dareios'a ait bu yerleşke adının Matapim, burada oturan halkın adınınsa Mata olduğu kaydedilmektedir. Elam lehçesindeki Mata isminin, Ön Medlerin kendilerine verdikleri ad olduğu ve İran'ın, Hind-İranlılardan önceki

⁶⁰ Günaltay, 1987, 65; Özçelik, 2011, 89-90.

⁶¹ MÖ 14-12. yüzyıllar arasında en parlak çağını yaşayan Elam Devletinin kendilerine özgü yazı ve dillere sahip olup muhtemelen Orta Asya'dan geldikleri sanılmaktadır. Fakat asıl ilginç olanı, Elamlıların konuştuğu Elamca'nın Türkçe'ye büyük benzerlikler göstermesidir. Akadça'dan farklı bir çivi yazısını kil tabletler üzerine yazan Elamlılar, bu yazıyı yazarken Sümerce logogramlardan yararlanmışlardır. Elam'a yerleştikleri zaman Persler idari işlerde Elam yazısını kullanmışlardır. Mevcut delillerden anlaşıldığı kadarı ile eski Pers kralları, Elam kültürünü ve sanatını da miras olarak devralmışlardır. Bkz: Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Basımevi, 4. Baskı, Bursa, 2015, s. 185-186; Bingöl vd., 2015, 32.

⁶² Günaltay, 1987, 92.

halkının konuştuğu dil gurubu olduğu kesindir⁶³. Hemen ardından günümüzdeki Hemedan merkez olmak üzere Güney ile Batı İran'a da yayılım göstererek buralarda kabile sistemine dayalı bir örgütlenme içinde gevşek bir konfederasyon oluştururlar. İlk kez MÖ 8. yüzyıl başında Medlerden bahsedilmiş ve Hagmatana (Ekbatana-Hemedan)'yı başkent edinen Medler, Deiokos (Deyokes) liderliğinde hem Asur krallığını tehdit eder hale gelmişler hem de Pers kabilelerini egemenlikleri altına almışlardır. Fakat İskit saldırıları bu güçlenmeyi bir süre kesintiye uğratar ve ayrıca tekrardan Asur hakimiyetine dahi girerler⁶⁴. Geniş, detaylı bir şekilde Çukurova bölgesinde yaptığı savaşlar anlatılmıştır. Skyth'ler ile savaşa tutuşan Medler yenilerek güçlerini de kaybetmişlerdir. Bütün Asya'ya böylelikle Skyth'ler yayılım göstermişlerdir. 28 yıl Asya Skyth'ler himayesi altında kalmış, ilgisizlik ve ağır vergiler ile bütün ülke bir enkaz yerine çevrilmiştir. Halktan topladıkları haraçlar az geliyor ve akınlar yapıyorlardı. Herkesin elinde ne kaldıysa zorla el koyuyorlardı. Sonunda büyük kısmı Medlere ve Kyaksares'e misafir olarak sarhoş edilip boğazlanmışlardır. Babil dışında kalan bütün Asurluları kendilerine bağlamışlar ve Ninive'yi de almışlardır. Kyaksares ölmüş ve oğlu Astyages'in sırası gelmişti. Krallığı Astyages devraldı. Bu sıralarda Mandane isminde bir kızı oldu. Mandane Kambyzes'in himayesi altında yaşamıştır. Astyages evliliğinin ilk yıllarında Mandane doğduktan sonra bir rüya daha görür ve bu rüyaya göre; "Rüya yorma sanatında ustalaşmış olan falcılar, bu kızdan doğacak oğlanın kendi yerini alacağı sonucunu çıkarmışlardı o rüyadan". Astyages, bu tehlikeyi atlatmak üzere Kyros doğar doğmaz akrabalarından biri olan Harpagos'u çağırttı. Harpagos, Medler arasında en çok güvendiği ve kendisine en çok bağlı olan adamdı⁶⁵. Bu toprakların kuzeyinde hangi ulusların oturduklarını kimse söyleyememiştir. Anlaşıldığına göre, İstros'un ötesinde yalnızca boş ve geniş alanlar bulunmaktadır. Bu ırmağın üst kısmında yaşadığını öğrenebildiğimiz tek ulus, Siginnai'lerdir. Bunlar Medlerin ulusal giyimlerini giyen atlarının bütün gövdesi beş parmak uzunluğunda tüyler ile örtülü olup biniciliğe de elverişli değillerdir. Siginnailerin burun delikleri yassı ve boyları küçüktür. Anlaşıldığına göre bu ulusun toprakları, Adriyatik üzerindeki Enet'ler bölgesine kadar uzanmakta olup bunun Media'dan gelen bir koloni olduğu

⁶³ Günaltay, 1987, 97-98.

⁶⁴ Özçelik, 2011, 89-90.

⁶⁵ Herodotos, I.104-108.

söylenmekte olup nasıl kurulduğu hakkında pek bilgi sahibi olunmamaktadır. Massalia'nın kuzeyinde iç bölgede kalan Liguria'lular Siginnai'leri küçük gezginci satıcılar olarak nitelerler. Siginnai Kıbrıslıların da kargıya verdikleri addır⁶⁶. Medler, Ön Asya tarihinde önemli bir rol oynayacak olan Perslerle kültürel ve etnolojik bakımlardan akrabaydılar ve kısmen göçebe olan, kısmen de tahkimatlı iskân yerlerinde yaşayan Medler, ilk kez Asur kralı III. Salmanassar'ın yazıtlarında zikredilmişlerdir⁶⁷. Asurlular Medleri pek çok nüfuz grubundan biri olarak gösterirler. Diğerleri Mannalar, Allabrialılar, Ellipelilerdi. Etnik açıdan karışık bir bölge olduğu açıktır, bugüne dek kalmış kişi adlarından bu sonucu çıkartmak mümkündür⁶⁸. Asur kralları Medleri (imparatorluk içindekiler ve dışındakiler olmak üzere) iki gruba ayırır, ikinciler “uzak Medler” diye tanımlanırdı⁶⁹. Fakat bütün Medler pek çok önemsiz kralın egemenliğindeydi. Kimi “Uzak Medler” ile bağlantılar Asurlular tarafından kurulmuştu, ancak 7. yüzyıldan kalma kayıtlarında büyük, birleşik bir Med devletinin varlığına ilişkin hiçbir bulgu yer almaz. Bununla birlikte 7. yüzyılın sonunda Kyaksares (Keyakser/Keyhüsrev) döneminde (MÖ 625-555?) Medler yeniden güç kazanırlar. Medler dev orduları harekete geçirmeyi, komşularına (Asur, Persia, Lydia) saldırılar düzenlemeyi bilir, gelgelelim girişimlerinin başarısı sınırlıdır⁷⁰. Güvenilir olmayan arkeolojik bulgular ve kendi yazılı aktarmalarının eksikliği sonucunda Med imparatorluğunun toprak, kültürel, toplumsal ve politik kimliği bugüne kadar belirsiz kalmaktadır. Medli bir vasal olan (Anşanlı) II. Kyros, Babil kaynaklarına göre; Medlerin askeri birliklerini dağıttığını ve bu birliklerin büyük çoğunluğu onun tarafına katıldığını söyler. MÖ 9. yüzyıl için Asur kaynakları ise kuzeybatı İran'da Mannalar ile Medlerin toprakları arasındaki Parsua ülkesinin halklarından gelen haraç ödemeleri girişini belgelemektedir. Ancak, bu ismin

⁶⁶ Herodotos, V.9.

⁶⁷ Salmanassar, Amanoslar üzerine düzenlediği seferinde 20. yılında Que'den haraç aldığını belirtmektedir: “Saltanatımın yirminci yılında Fırat Nehri'ni yirminci kez geçtim. Kendi (birliklerimle) birlikte tüm Hatti Ülkesi'nin krallarını da teftiş ettim (...) Hamanu Dağı'nı (Amanos) geçtim... Aşağıya, Que (kralı) Kate'nin yerleşim yerlerine indim. Lusanda, Abarna-ni, Kizuatni (Kizzuwatna) ve başından sonuna kadar birçok yerleşim yerini müstahkem yerlerle birlikte ele geçirdim. Oralarda çok kan akıttım (...) Savaş tutsaklarını alıp götürdüm... Zafer ve gücümü Que üzerine yerleştirdim”. Bkz: Albert Kirk Grayson, *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC II (858-745)*, *The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Period 3*, University of Toronto Press, Canada, 1996, s. 265; İplikçioğlu, 2013, 86.

⁶⁸ Amelie Kuhrt, *Eskiçağda Yakınoğu Cilt II*, (Çev.: Dilek Şendil), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2013, s. 362.

⁶⁹ Kuhrt, 2013, 363-364

⁷⁰ Özçelik, 2011, 89-90; Kuhrt, 2013, 363-364.

Perslerin güneybatıda bulunan daha sonraki anayurtları ile bir ilgilerinin bulunduğu ve buna göre, eskiden kabul edildiği hali ile Persler göç ederken artık yönlerini güneye doğru yurtlarını ve yurt nitelermelerini kaydırdıklarından, haklı olarak şüpheli yaklaşılmaktadır. Ama değişmeyen gerçek ise; Persis'in geçici olarak Elam hakimiyeti altında olması ve Elam İmparatorluğunun Asur karşısında çöküşünden (MÖ 639) belli bir dönem sonra Kyros'un Astyages üzerindeki zaferi ile iktidar ilişkilerini tersyüz etmesine kadar, bunu Medlerin hakimiyeti ile değiştirmek zorunda olduğudur. Bundan sonraki zamanlarda Pers Kralı, Med Krallarının ardılı olarak, imparatorluğunu batıya doğru genişletmiştir⁷¹. Asurluları örnek alarak güçlenen Kyaksares bu dönemde Babil Krallığı'nın da desteğiyle MÖ 612-609 Asur Krallığını sona erdirmiş ve ardından yapmış olduğu fetihler ile Med topraklarını en geniş sınırlarına ulaştırmıştır. MÖ 585 yıllarında Batı Anadolu'da Lidya Krallığıyla giriştiği mücadelede Kral Alyattes ile Kızılırmak sınır kabul edilerek uzlaşılır. Fakat Medlerin bu parlak devri uzun sürmemiş ve yerine geçen oğul Astyages (Astyag)'ın MÖ 585-550 yıllarındaki başarısız yönetimi sonucu krallık çeşitli yönlerden saldırıya uğramış olup bu sarsıntılı dönemde güç kazanan Persler Med hakimiyetine son verirler⁷². Fakat her zaman Media Pers İmparatorluğu'nun çekirdek bölgelerinden biri olarak kabul edilmiştir⁷³.

İran'a Medler ile beraber gelen Persler, İran Körfezi'nin doğusundaki dağlık bölgede ve Elam ülkesinde yaşamışlardır. İran'da kurulan ve egemenliğini Anadolu'ya ve hatta Yunanistan'a kadar genişleten Pers İmparatorluğu, İran yüksek yaylasında güney-batısında Parsa (Persis) adını taşıyan ve aşağı yukarı Zagros sıradağlarının güney ucunda bulunan günümüzdeki Fars eyaletine karşı olan bölgede oturuyorlardı. Persler yayılımcı bir politika izleyerek Ön Asya'da, çağındaki en büyük İmparatorluğu kurdular. Seyhun'dan Nil nehrine, Hindukuş'dan Akdeniz'e, Basra körfezinden, Tuna kıyıları ve Kafkaslara, Anadolu'da Ege kıyılarına hatta kıta karası Yunanistan'a kadar sınırlarını

⁷¹ Wiesehöfer, 2003, 20.

⁷² Alyattes fetihleri ile Orta Anadolu'nun batısında MÖ 620-560 yıllarında güçlü, ama kısa ömürlü Lydia Devleti'ni kuran kraldır. Babası Kral Sadyattes'in yerine geçtikten kısa süre sonra, Anadolu'nun güneybatı kıyısındaki Yunan kenti Miletos'a karşı aralıksız beş yıl akınlar düzenledi. Kentin çevresindeki tarım alanlarını yakıp yıktı. Bkz: Özçelik, 2011, 89-90.

⁷³ Kuhrt, 2013, 365.

geniştitlediler⁷⁴. İran'dan başlayarak Persler çeşitli bölgelere hâkim olmuşlardır⁷⁵. Persler fethettikleri halkların farklı siyasi geleneklere sahip olduklarının farkındaydılar ve bu geleneklere saygı duyuyor, egemenliklerini kolaylaştırmak amacıyla bunları benimsiyorlardı⁷⁶. Pers İmparatorluğu aynı zamanda son derece merkezileşmiş ve hükmettiği halkların çeşitliliğine saygılıydı. Haraç toplama uygulamaları Pers İmparatorluğu'nun merkezi karakterinin kanıtıdır. Tüm eyaletler her yıl belli miktarlarda katkıda bulunmak zorundaydılar ve Persepolis alanı muhtemelen, bu olayın törensel yönüne ev sahipliği yapmak üzere inşa edilmişti⁷⁷. Sakinlerinin farklı kültürlerden geldiklerini, farklı dilleri konuştuklarını ve siyasi açıdan farklı şekillerde örgütlenmiş olduklarını kabul eden ilk imparatorluktu. Perslerin yeni yaklaşımına dair en aydınlatıcı örneği Persepolis kentinde buluyoruz. Persler farklı dil ve yazılar da benimsemişti. Persler bir Hint-Avrupa dili konuşuyorlardı ve imparatorluklarını oluşturana kadar birkaç kaya yazıtı ve kilden tabletler dışında hiçbir yazılı gelenekleri yoktu ve bu sebeple Pers İmparatorluğu dili ve edebiyatı hakkındaki bilgilerimiz sınırlı olup eski bürokratik gelenekleri bulunan ülkeleri fethettiklerinde, yerel kullanımda bu gelenekleri benimsediler⁷⁸. Dilleri bakımından Persler, İrani şeklinde tanımlanan geniş bir topluluğun koludur. Aynı aileye mensup dilleri konuşanlar yalnızca günümüz İran'ında değil Afganistan'da ve Orta Asya'nın bazı kesimlerinde de görülmektedir. Farsça, batı İrani grubunun bir lehçesidir: İmparatorluğun merkezi Persia'nın dilidir. Bildiğimiz en erken Farsça (Akhaimenid Hanedanlık yazıtlarındaki) Eski Farsça'dır⁷⁹. Persepolis'te bulunmuş ve 25.000 tableti gün ışığına çıkarılmış olan arşivlerin de gösterdiği gibi, Persia'da idari kayıtlarda Elam dilini ve çiviyazısını benimsediler. Pers çiviyazısı diğer çiviyazısı türlerinden çok farklıdır, sadece göstergeler ve esaslar değil, yazı prensibi de değişiktir⁸⁰. Pers İmparatorluğunun önemli merkezlerinde ele geçen bu yazıtların, tabletlerin ortaya çıkmasında Büyük Dareios'un (MÖ 522-486) önemli etkisinin olduğu bilinmektedir. İmparatorluğun dili olarak ise antik doğu uygarlıklarının

⁷⁴ Taşkın, 1992, 11-12; Kuhrt, 2013, 360.

⁷⁵ Özçelik, 2011, 89.

⁷⁶ Marc Van de Mieroop, *Eski Yakındoğu Tarihi*, (Çev.: Sinem Gül), Homer Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2018, s. 260.

⁷⁷ Mieroop, 2018, 257-260.

⁷⁸ Salih Aslanbey, *Pers İmparatorluğunda Kültürel Hayat*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014, s. 35; Mieroop, 2018, 257-258.

⁷⁹ Kuhrt, 2013, 360.

⁸⁰ Aslanbey, 2014, 41.

kullandığı, alfabetik yazıyla parşömen ya da papirüs üzerine yazılan Aramice'yi seçtiler⁸¹. Perslere miras olarak kalmış ve Aramice Pers İmparatorluğu içinde en yaygın kullanılan dillerden olmuştur. Pers İmparatorluğunda kullanılan Aramice'nin aynı zamanda bürokratların iletişim dili olduğu bilinmektedir. Bu görüşü imparatorluğun dört bir yanında bulunan steller, papirüsler, sikkeler ve mühürler üzerinde bulunan pek çok Aramice yazıtta destekler⁸². Örneğin; Akhaimenid hakimiyetinden kalma yazılı belgelerin bilinen ilk örneği, Çukurova'da Kadirli ilçesinin Bahadrlı köyü yakınlarında bulunmuş olan Aramice yazıtlı bir sınır taşıdır. Bu sınır taşı Kastabala'nın kuzeyindeki hakimiyet alanı içinde yer almaktadır. Akhaimenid hakimiyetinden kalma bu yazılı belgeler; Çukurova'da Osmaniye ili Kırmacılı Köyü Hediören Mahallesi, Göller, Ayvalık ve Yukarı Bozkuyu köylerine ait MÖ 4. yüzyıla tarihlenen mezar stelleri ve tarlalarda tarım yapılır iken ortaya çıkan Aramice yazıtlarıdır. Bu stellerin bulunduğu konumları dikkate alındığında biri hariç hepsinin Ovalık Kilikya Bölgesi'nin iç kesimlerinde buldukları görülmektedir. Bu durum MÖ 4. yüzyılda Aramice yazı yazma geleneğinin Ovalık Kilikya'da kırsal kesimde geçerli olduğunu göstermektedir⁸³ (Ek-12-13). Aynı zamanda, her zaman çok dilli olan anıtsal yazıtlarda çok çeşitli diller ve yazılar kullanıldı. Eski Elam ve Akad dillerine ve çiviyazısına ek olarak, I. Dareios döneminde eski Pers dilinin yazılması için alfabetik bir çiviyazısı da geliştirilmiştir. Bu üç dil ve yazılar neredeyse tüm kraliyet yazıtlarında kullanılmış, kimi zaman bunlara Mısır hiyeroglif yazısı da eklenmiştir. Metin bazen Aramice'ye de çevrilir ve papirüslere yazılıp tüm imparatorluğa dağıtılırdı⁸⁴ (Ek-14). Çeşitli dillerde Fars, Fürs, Pers gibi isimlerle anılan Perslerin merkezi bilinen ilk başkenti ise Babil'de hüküm süren Keldani Hanedanın son kralı Nabonidus'a ait olan belgelerden bilindiği kadarıyla bugünkü Şiraz'ın kuzeybatısındaki Tall-i-Taht'da sınırlandırılmış bulunan (Pasargadai) Anşan olan bu bölgeye MÖ 1800'den sonra geldikleri sanılmaktadır⁸⁵. Kendisini Anşan Kralı olarak tanımlayan ilk Persli ise Teispes'in (MÖ 650-620) oğlu I. Kyros (MÖ 640-600) idi. Fakat Persler, II. Kyros'un (MÖ 601-530) tahta çıkmış olduğu MÖ 550 yılına kadar Media

⁸¹ Aslanbey, 2014, 35-39; Mieroop, 2018, 258-259.

⁸² Aslanbey, 2014, 39.

⁸³ Sayar, 2020, 404-405.

⁸⁴ Mieroop, 2018, 258-260.

⁸⁵ Özçelik, 2011, 90; Kaya, 2012, 18.

Krallığı'na bağımlı kaldılar. Bildiğimiz ilk Pers Hanedanı, Akhaimenid (MÖ 550-330) hanedanıdır⁸⁶. Doğup büyüdüktan sonra II. Kyros kendisini “Büyük Ahameniş Kralı” olarak duyurmuştu. İlk olarak dağınık şekilde yaşayan Pers boylarını bir araya getirerek Persleri bir çatı altında toplamıştı. Astyages bu gelişmelerin ardından yaklaşan tehlikeyi görmüştü. Bu sıralarda Medlere karşı kendisini savunmak amacıyla Babil kralı Nabonidus (Nabu-Naid), II. Kyros’a antlaşma teklifinde bulundu. Asıl maksadının ne olduğunu gizlemeyen II. Kyros teklifi kabul etmişti (MÖ 553). Yaşanan bu gelişmeler karşısında Med kralı Astyages II. Kyros’u sarayına çağırış ve kendisine hesap vermesini istemişti. Ancak II. Kyros daveti geri çevirmişti. Harran şehrine sefer düzenleyen Babil kralı Nabonidus (Nabu-Naid) bu kenti Medlerden geri aldı. Tüm bu gelişmeler Persler ve Medlerin arasını iyice germişti. Yunan kaynaklarına göre, Astyages’in askerleri Persler ile Medler arasında meydana gelen ilk savaşta Persleri yenmişti. İkinci savaş ise Pasargadai yakınlarında yapılmış ve Perslerin zaferiyle sonuçlanmıştı. Aynı ırktan gelen ve aynı coğrafyada yaşayan iki topluluğun, üçüncü savaşındaysa Med kralı Astyages’e, II. Kyros büyük bir darbe indirerek onu esir ederek Med ordusunu dağıtmıştır. II. Kyros böylece bu savaştan başarı ile ayrılarak ülkeyi de satraplıklara ayırmıştır. Medler ikinci dereceden satrap olurlarken Elamlılar ise üçüncü dereceden satrap olmuşlardır. Pers nüfuzu altına giren Medler aralıklarla ayaklanmalar çıkartılarda başarılı olamamışlardır. Pers imparatoru I. Dareios döneminde de ayaklanmaya çalışan Medlere büyük bir darbe daha inmiştir. Medler daha sonraki dönemlerde küçük çapta ayaklanmalar çıkararak bağımsızlıklarını aramaya devam etseler de bunu başaramamışlardır⁸⁷. Akhaimenidlerin zamanında imparatorluğun gücüyle rekabet edebilecek bir ülke bulunmuyordu. İmparatorluğun kuruluşu yaklaşık MÖ 559’da tahta çıkan Kyros MÖ 553 ya da MÖ 550’de Medleri yenmesi ve II. Kambyzes’in (MÖ 530-522) büyük fetihleri ile başlamıştır⁸⁸. Akhaimenid sülalesinin tarihi süreçte iki kola ayrıldığını ve II. Kyros’un soyağacının sırası ile I. Kambises (MÖ 600-559), I. Kyros, Teispes (MÖ 650-620) ile Akhaimenid’e sırası ile uzandığını göstermektedir⁸⁹. Yunanlar Pers kralından çoğunlukla “Med” olarak

⁸⁶ Kaya, 2012, 18.

⁸⁷ Günaltay, 1987, 122-125.

⁸⁸ Kuhrt, 2013, 353; Mieroop, 2018, 252.

⁸⁹ Eray Karaketir, “Pers Kralı II. Kyros’un (Büyük Kyros) (MÖ 559-530) Soyağacı, Ailesi ve İsmi”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt 2, S. 3, Aralık 2016, s. 68.

bahsetmişlerdir⁹⁰. Yunan yazarların hepsi Pers hükümdarlarının gücüne ve zenginliğine hayran kalmışlar ve bundan ötürü de sınırsız bir ihtişam içinde yaşamının getirdiği ahlaki yozlaşma ve saray entrikalarını konu alan öyküler aktarmışlardır. Pers kralı anlatımlarında, özünde nüfuz sahibi kadınlar ile sinsi hadımların kurduğu tuzaklara takılan bir av ve zayıf bir figür olarak karşımıza çıkar⁹¹. Babil tahtını ele geçirmesi, Arabistan ve Kilikya'nın (Çukurova) kaybedilmesine rağmen, Kyros kendini yeni Babil İmparatorluğu'nun hükümdarı yaptı. Dolayısıyla, Pers ordusu geçmişin sayısız devlet ve imparatorluğunun tek bir yönetim altında birleştirilmesinde son derece etkili olmuş ve bu başarıya hızla ulaşmıştı. Görünüşe bakılırsa, başlıca gücü büyüklüğüydü; Yunan yazarların kuşkusuz abartmış oldukları bir özellik. Pers İmparatorluğu'nun Kserkses (MÖ 486-465) döneminden sonraki gücü ve kararlılığı konusunda tarihçiler arasında büyük bir fikir ayrılığı görülür. Ayrıca aşırı zenginliğin ve iç savaşların yarattığı çürüme sonucunda zaman içerisinde çözülmeye yüz tutmuş imparatorluk izlenimi ilk başta çok çabuk benimsendi. Daha yakın tarihlerdeyse bazı tarihçiler, iyi örgütlenmiş ve güçlü olduğunu öne sürdükleri imparatorluğun sürekliliğini ve uzun ömürlülüğünü vurgulamışlardır⁹². Hanedana adını veren Akhaimenid, Pers İmparatorluğu'nun kurucusu olan II. Kyros'un atasıydı⁹³. Akhaimenid Sülalesi, ilk zamanlarda dağınık halde yaşamış olup Pers kabilelerini bir araya getiren bir güç durumunda birleştiren ve bu güç sayesinde İran'ı yazılı tarihe geçirmiştir. Ayrıca Yakın Doğu'da İran'ın bir siyasal kimlik kazanarak önem kazanmasını da sağlamıştır. Bu sülaleden gelerek kaynakların bahsettiği ilk Akhaimenid prensi Teispes'tir⁹⁴. Akhaimenid Dönemi Persleri Hint-Avrupa ailesinin bir üyesi olup ismine "Eski Farsça" denilen bugünkü Farsça'nın erken bir biçimini konuşuyorlardı⁹⁵. Asurlu Asurbanipal'in (MÖ 668-631) Elam Devletini yıkmasından yararlanarak Pers kabilelerini birleştiren Teispes; Asurluların güç kaybetmesini de bir fırsat bilerek gücünü arttırarak sınırlarını genişletir. Ancak hem Teispes hem de onu izleyen halefleri I. Kyros ile I. Kambyzes (MÖ 600-559) varoluşlarını Asur'a dayandırarak Med hakimiyetini tanıyarak sürdürmüşlerdir.

⁹⁰ Mieroop, 2018, 252.

⁹¹ Kuhrt, 2013, 354.

⁹² Mieroop, 2018, 252-257.

⁹³ Kaya, 2012, 18.

⁹⁴ Özçelik, 2011, 90-91.

⁹⁵ Kuhrt, 2013, 355.

Perslerin Ön Asya tarihine karışmaları I. Kambyzes oğlu II. Kyrosla başlar⁹⁶. II. Kyros çağının diğer hükümdarları gibi yayılmacı bir hükümdar olan ve egemenlik politikasını fetih üzerine temellendirmiştir. Media Krallığı'nı ortadan kaldırıp, Anadolu'nun doğu yarısını hakimiyeti altına aldıktan sonra Pers krallığını İmparatorluğa dönüştürecek olan fetih politikasına devam etti. Onun fethettiği ülkelerden birisi de tahta çıkmış olduğu tarihte siyasal mekân birliğinin olmadığı Anadolu'nun batı yarısıydı. Anadolu'nun Kilikya (Çukurova) ve Likya hariç Kızılırmak'ın batısında kalan kesimine Lidya kralı Kroisos (MÖ 560-546) hükmediyordu. Bu kralın selefi ve babası olan Alyattes, yaklaşık 35 yıl önce Med krallığı ile bir barış antlaşması yapmış ve bu barış antlaşmasını, kızı Arsenis'i Med Kralı Astyages ile evlendirerek akrabalık temelinde güçlendirmişti. Bu nedenle daha önce belirtmiş olduğumuz gibi Lidya kralı Kroisos (MÖ 560-546), kendisini Pers Kralı Kyros tarafından yıkılan Med krallığı'nın varisi olarak görüyor ya da en azından bu krallığın Anadolu'daki toprakları üzerinde hak iddiasında bulunabileceği meşruiyet zemininin varlığını, bu akrabalık dolayısıyla biliyordu⁹⁷. İran kaynaklarının Büyük Keyhüsrev şeklinde söz ettiği II. Kyros; ilk olarak Babil hükümdarıyla antlaşmaya vararak aynı zamanda kayınpederi de olan Med Kralı Astyages mağlup ederek bütün Med ülkesini egemenliği altına almıştır (MÖ 549). İran'ı kısa zamanda egemenliği altına alarak II. Kyros, daha sonra da batıya doğru yönelmiştir. Bu esnada Anadolu'daki en güçlü devlet olan Lidya Krallığı'nın başında yer alan Kroisos ise doğuda ortaya çıkan bu tehlikeye Mısır ile Babil'in de dikkatini çekmek istemiş fakat başarılı olamamıştır. Bunun sonucunda batıya yönelen II. Kyros askerleri ile Kroisos askerleri savaşa tutuşmuşlardır. İlk karşılaşmada başarı gösteremeyen Persler üç aylık ateşkes döneminde kendini toparlar. Bu zamanda Babil ve Mısır'dan beklediği yardımı alamayan Lidya kralı sonraki savaşta Perslere yenilerek başkent (Sardeis) Sardanepates'ten çıkarken Lidya kralı Kroisos (Krezüs)'de esir edilir ve Lidya Krallığı da MÖ 546 yılında Pers hakimiyeti altına girer. Diğer bir yandan ordu komutanı aracılığıyla da Ege kıyılarındaki İyon kent devletleri himaye altına alınarak bütün Anadolu'da Pers hakimiyeti kurulmuş oldu ve böylelikle Anadolu satraplıklar şeklinde Pers İmparatorluğuna bağlanmıştır⁹⁸. Persler bağımsız bir ordu, bürokrasi

⁹⁶ Özçelik, 2011, 90-91.

⁹⁷ Kaya, 2012, 21-22.

⁹⁸ Özçelik, 2011, 91.

ve kimliğe sahip konfederasyonlardan oluşan bir imparatorluk düşüncesi oluşturmuştu. Tüm bunlar askeri yapının denetiminde olup imparatorluğun bürokrasisindeydi. İdare merkezleri güçlü bir orduya sahip olmak ile birlikte zayıftı da. Bu zayıflığa geniş bir coğrafyaya hâkim olmak ile bu coğrafyayı idare etmek sebep olarak gösterilebilir⁹⁹.

Pers ordusuna genel baktığımız da ise; ordunun belli bir üniformasının olmadığını görürüz ve ordunun merkezinde yer alan Pers-Med birlikleri daha iyi silahlanmışlardır. Bunlar, genellikle kaliteli ok-yaylar, akinakes (kısa kılıç) ve mızraklarla silahlanmışlardır¹⁰⁰. Bu tarz silahlanan piyade birliklerinin yanında, savaş arabalı birlikler, süvariler ve özellikle I. Dareios döneminden sonra filler bulunur. Pers ordusu seferdeyken sadece gündüzleri ilerler, geceleri ise geniş alanlarda kamp kurardı. Ordunun gündüzleri ilerleme hızı genellikle yavaş olurdu. Taşıdıkları geniş erzak konvoylarının yanında, ordunun takipçileri (pazarcılar, fahişeler, odalıklar, çocuklar) ordunun hızını önemli ölçüde düşürdü.

Pers toplumunda insanlar temelde üç sınıfa ayrılırdı. Başta soylular, soylulara bağlı, bir nevi tımar görevi yapan kullar, en altta ise köleler bulunurdu. Askerlik hizmeti ise soylulardan, sıradan vatandaşına kadar herkesin görevi sayılırdı. Pers İmparatorluğunda en önemli güçlerden biri olan süvari birlikleri ve bu birliklerin atlarının üretilmesi, yetiştirilmesi ve beslenmesi için ayrı bir kaynak ve mekân gerekiyordu. Pers ordusu onlu sistem ile yönetiliyordu. Ordudaki Pers süvarileri, genelde Pers soylularından oluşurdu. Pers ordusunda, özellikle MÖ 5. yüzyılın ortalarından itibaren süvariler kalkan kullanmaya başlamışlardır¹⁰¹. Perslerin ilk dönemlerdeki taktiklerine baktığımızda, son derece organize ve planlı hareket ettiklerini görürüz. Seferlerine genelde baharda, Nevruz bayramlarından sonra başlarlar, çatışmalarda sadece gündüz vakti savaşırlardı¹⁰². Pers taktiği farklı birliklerin dâhil olduğu belirlenmiş planları içerirdi. Savaş sırasında asıl vurucu gücün temelinde kalabalık okçu birlikler, oklarını düşmana salarlar, ardından bunu sapancı birliklerin taşlı saldırısı izlerdi. Bu ilk saldırının amacı, düşman ordusunun hat düzenini bozmaktı. Pers İmparatorluğu iki yüz yıllık

⁹⁹ Yavuz Arslan, *Perslerin Yönetim Politikası*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010, s. 36.

¹⁰⁰ Akinakes kısa kılıç anlamına gelmektedir.

¹⁰¹ İlk olarak Hun Türkleri tarafından kullanılan Onlu sistem bir ordu düzen sistemidir. Bkz: Eren Karakoç, *Pers ve Greklerde Ordu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014, s. 15-30.

¹⁰² Wieshöfer, 2003, 93.

başarılı hakimiyetinin arkasında, krallarının başarılı politikaları ile Pers ordusunun güçlü yapısı ve organizasyonu kadar, kullandıkları taktikler de bulunmaktadır. Pers ordusunun çeşitli milletlere ait birçok birlikten oluştuğunu bilmekteyiz. Buradan da, her milletin kendi kültürüne ait zırh ve silah aletlerini kuşandığını tahmin edebiliriz¹⁰³. Persler Balkanlar ve Ege Denizi'nden Hindistan'dan İndus kıyılarına, Karadeniz'den Nil'e kadar uzanan geniş bir coğrafyaya hükmeden bir imparatorluk kurmuşlardı. Haliyle bu imparatorluğun içinde çeşitli ırk ve inançtan toplumlar yaşıyordu. İşte Pers Kralı, “Ülkeler Kralı” veya “Krallar kralı (Şehinşah)” unvanı ile bütün doğu ülkelerinde olduğu gibi bu ülkenin tek hâkimi idi¹⁰⁴. Perslerin geniş bir coğrafyaya hükmeden imparatorluk toprakları satraplık denilen idari bölümlere ayrılmış zamanla satraplıklar özerk bir konum kazanmışlardır. Hem sivil hem askeri yönetimin başı olan satraplar giderek daha özerk bir hareket kabiliyeti kazansalar da hükümdar etrafında oluşan merkezi bürokrasinin denetimi hep var olagelmıştır. Merkezi otoriteyi bu derece etkili kılan ise uyruk halklardan toplanan vergi ve askerlikle desteklenen ordunun her zaman devletin önemli bir ögesi olması, taşra ile merkezin bağlantısının kurallar yanında düzenli yollar ve posta örgütü ile de desteklenmesidir¹⁰⁵. Kurdukları bu yol ağı ve yönetim sistemi ile merkezin etkinliğini en uzak bölgelere kadar taşımışlardır. Böylece kısa sürede geniş bir coğrafyaya yayılmayı başaran Persler, yeni satraplıklar kurmak sureti ile kendi yönetim anlayışlarını uygulamaya başlamışlardır¹⁰⁶. Perslerin geliştirdiği imparatorluk sisteminin bir diğer özelliği de uyguladıkları hoşgörü politikasıdır. Satraplıklara ayrılan geniş imparatorluk mülkünde vergisini verip büyük kralın buyruklarına uymak şartıyla tabi devletlerin yerel özelliklerine saygı gösteriliyor, geleneksel din ve hukuklarına karışılmıyordu. Hatta fethedilen ülkelerin egemen yönetici sınıfına dokunulmuyor, çoğu kez satrap da bunlar arasından seçilerek atanıyordu. Böylece yerel halka çoğu kez hoş gelen bir yönetim tarzı ile Persler geniş bir coğrafyada hükümran olmayı başarmışlardır¹⁰⁷.

¹⁰³ Karakoç, 2014, 33-34.

¹⁰⁴ Kyros Bereketli Hilal'i fethetmiş ve bunun sonucunda kendisini büyük bir hükümdar yapmıştır. Krallar Kralı ya da Büyük Kral olarak selamlanmasına yol açtı. Bkz: Nigel Rodgers, *Antik Yunan*, (Çev.: Ülkü Evrim Uysal), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014, s. 45.

¹⁰⁵ Özçelik, 2011, 96-97

¹⁰⁶ Engin Eroğlu, “Pers Kralı Büyük Kyros'un Siyasi ve İktisadi Politikaları”, *History Studies*, Cilt 8, S. 1, Mart 2016, s. 37.

¹⁰⁷ Özçelik, 2011, 96-97.

Persler yerleşik toplumlardır. Pers kralları sarayda yaşamışlar hem günlük yaşamlarını burada geçirmişler hem de devlet işlerini saraydan yürütmüşlerdir. Pers kralları önemli görevlere kraliyet ailesinden üst sınıfa mensup olanlar arasından atamışlardır. Pers, temel askeri eğitimini ata binmek, okçuluk ve mızrak kullanmak oluşturmaktadır. Pers Devleti'nde devlet yönetimi erkeklere aittir¹⁰⁸. Pers İmparatorluğunun kültürel kökleri geçmişte, Herodotos'un Asurlulardan Medlere, Medlerden de Perslere yönetimin devri örneği doğrultusunda özellikle Perslerin Hint-İran mirasında ve Medler ile olan ilişkilerinde aranmıştır. Ancak kendileri hiçbir zaman merkezi bir devlet kurmamış olan Medlerin hem Asur, hem de Pers İmparatorluklarını niteleyen idari ve kültürel yapıların pek azını aktarmış olabilecekleri artık kesinlik kazanmıştır. Pers İmparatorluk sanatı bu açıdan bir istisna teşkil eder: Persepolis ile imparatorluğun başka şehirlerinde bulunan ve Pers kraliyet düşüncelerinin en net ifadesini oluşturan muhteşem alçak kabartmaların teknik ve tasvirsel açıdan MÖ 8. ve MÖ 7. yüzyıla tarihlenen Yeni Asur alçak kabartmalarıyla bağlantılı olduğu apaçıktır.

Pers İmparatorluğunun İran niteliğine gelince, birçok araştırmacı adını mitolojik kurucusu Zerdüşt'ten alan Zerdüştçülüğün izlerine, hatta daha fazlasına rastladığına inanmak istemiştir: hem Pers krallarının yazıtlarında, hem de Zerdüştlüğün ana metni olan, tarihi belli olmayan Zerdüştlerin kutsal yazısı olan Avesta'da yüce tanrı Ahuramazda'dan söz edilir. Ancak kesin sayılan temas noktaları çok azdır ve Pers kraliyet psikolojisini niteleyen dinin ve etiğin kaynağıyla ilgili "Zerdüştçü hipotez" muhtemelen kabul edilemez¹⁰⁹. İran coğrafyasına geldikten sonra Persler bir süre kendi inanç ve kültürlerini orijinal haliyle devam ettirmeye çalışmış fakat zamanla buranın yerli halkından, ikliminden coğrafyasından etkilenmiş ve gerek dinsel hayatlarında gerekse sosyokültürel hayatlarında bir takım değişiklikler yaşanmıştır. Zerdüşt (Zoroastrian) ortaya çıkarak çok tanrılı bu inanç sistemine karşı çıkmış ve tanrının tek olduğuna, ondan başka tanrı olmadığını, yerde gökte bütün yaratılanları onun yarattığını savunan tek tanrıcılığı getirmeye çalışmıştır. Uzun ve zor mücadeleden sonra Zerdüşt'ün savunduğu din hızla yayılmaya başlamış ve sınırları İran

¹⁰⁸ Suzan Akkuş Mutlu, "İskit, Asur ve Perslerin Siyasi ve Kültürel Farklılıkları Üzerine Bir Değerlendirme", *Asia Minor Studies*, Cilt 7, S. 2, Ağustos 2019, s. 246-249.

¹⁰⁹ Umberto Eco, *Antik Yakın Doğu*, (Çev.: Leyla Tonguç Basmacı), Alfa Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2019, s. 268-269.

coğrafyasını aşarak büyük halk kitlelerini etkisi altına almıştır. Perslerin büyük olasılıkla Mitraizm, Totemizm gibi daha çok doğa güçlerine dayalı inançlara bağlı olduklarını tahmin edilmektedir¹¹⁰. I. Dareios döneminde Pers hanedanının Zedüştlük'ün etkisi altına girdiği tahmin edilmektedir. Fakat bu konuda bilim insanları arasında kesin bir fikir birliği yoktur. Persler, Zerdüştlük gelene kadar birçok tanrı ve tanrıçaya inanmıştır. Bu tanrılara çeşitli adaklarda bulunup kurbanlar kesmişler ve dualar etmişlerdir¹¹¹. Perslerin din anlayışında adalet ve dürüstlük temel rol oynamaktadır. Bu iki erdem inancın temelini oluşturuyordu. Persler genel merkezlerde Zedüştlük ve Mithra inancı esas olmak şartıyla fethettikleri ülkelerdeki halkları kültürel ve dinsel bakımdan bir bütün oluşturmaya zorlamamışlardır¹¹². Pers kültürünün kökleri, MÖ 7. yüzyılda İran kökenli göçebe halklarla, yani Persler ile Batı İran'ın yerleşik halkı Elamlılar arasında gelişen kültürel ortak yaşamda aranmalıdır. Elamlıların Mezopotamya'nın etkisi altında gelişmiş olan bin yıllık kültürel geleneği, Pers İmparatorluğunun geleneklerinde ve kurumlarında tespit edilebilen Asur ve Babil unsurlarının büyük kısmının olası bir kaynağı olabilir. Pers kralların unvanları iddialarını sergiler: Pers kralları “Büyük Kral” ya da “Kralların Kralı'dır”, başka

¹¹⁰ Adını taşıyan bir düşünürün ortaya koyduğu dinin etkisi altında bulunmaktadır. MÖ 6. yüzyılda ortaya çıkan bu yeni din büyük bir olasılıkla doğunun çok tanrılı dinlerinin üstünde bulunuyordu. Ahuramazda; İyilik prensibini, Angramanyu (Ahriman) ise karanlık ve kötülük prensibini temsil etmektedir. Bu iki prensip tabiatta ve hayatta mücadele halinde kalıp Ahuramazda için Persler, gözle görülmeyen bir varlık olan heykeller ya da tapınaklar yapmazlar ve tanrıya bir rahibin idaresinde ağıtlar okunduğu sırada, sunaklar üstünde temizliğin temsilcisi sayılan ateş yakmak şartıyla taparlardı. Bkz: Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 9. Baskı, Ankara, 2011, s. 260-261. Sosyal antropologlar ve sosyologlar aracılığıyla “Totem” kelimesi oluşturulmuştur. Kelime Kızılderili ismi konulan Kuzey Amerika halklarından alınarak, sosyal ilimler edebiyatına maledilmiştir. Totemizm kelimesi Afrika, Amerika ve Avustralya'ya bazı eskimiş halklarınonların arasındasosyal teşkilatının esasını meydana getiren ve bir dinin yerini alan sistemdir. Bkz: Mehmet Eröz, “Türk İçtimai Hayatında Totemizm İzleri”, Tayyip Gökbilgin (Ed.), *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, Cilt 5, S. 1-4, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1973, s. 289-290.

¹¹¹ Fatma Durmuş, *Perslerde İnanç Kültürü ve Mitolojik Unsurlar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2018, s. 2.

¹¹² Mitra, Antik Arilerde güneş ışığı ile özdeşleştirilmiş bir tanrı idi. Zerdüş'ten önce etkili olan bu inanç Zerdüş'ten sonrası zaman diliminde daha güçlü bir konumda ortaya çıkmıştı. Ve Roma'ya kadar geniş bir alana yayılmıştır. Magilerin çalışmalarıyla bu kült gittiği her yerde yerel inançlar ile etkileşime geçmiştir. Tarihte Antik Arilere ait Mithra, Güneş ile özdeşleştirilen bir tanrı olarak ortaya çıkmıştır. Arilerin İran ile Hint şeklinde iki kola ayrılmasından sonra da bu özelliğini korumuştur. Hem Hindistan'da hem de Mithra veya Mihr olarak anıldığı İran'da Güneş ile ve Güneşin ışığı ile özdeşleştirilmiştir. Avesta ile Rigve'da gibi dini metinlerde de sözü edilen Mitra, İran sınırlarından ayrıldıktan sonra Anadolu ile Mezopotamya'ya kadar yayılmıştır. Anadolu ve Babil'in yerel inançlarıyla etkileşime geçtikten sonra temeline farklı inançları da barındıran bir inanca dönüşerek Roma'ya kadar ulaşmıştır. Bkz: Hayreddin Kızıllı, “Mithra'dan “Mithras'ın Sırları'na Mitraizm'in Kuruluş Serüveni”, *Ekev Akademi Dergisi*, Cilt 17, S. 5, Bahar 2013, s. 113-114; Aslanbey, 2014, 67.

hiçbir kral onunla eşit olamaz. Kraliyet yazıtlarında kralın himayesi altında bir araya gelen sayısız halktan söz edilerek imparatorluğun çok kültürlü yönü vurgulanır. Buna rağmen Pers halkı apaçık şekilde ayrıcalıklı bir konuma sahiptir: krallar kendilerinden “Persler, Perslerin oğulları, İran kökenli” olarak söz ederler ve Ahuramazda’nın kendilerine emanet ettiği, “güzel atlarla güzel erkeklerin” ülkesi “Parsa” ya (Pers) sorumlu olduklarını anlatırlar. Büyük kral Ahuramazda tarafından seçildiği için tebaasından özellikle haraç ve askerlik hizmeti şeklinde itaatkârlık ve sadakat, kendi konumuna da saygı talep etme hakkına sahiptir, bunlar imparatorluğun her yurttaşının, daha doğrusu her toplumun yerine getirmesi gereken görevlerdir¹¹³. Persler dinsel geleneklerinde tanrılara heykel adama, tapınak inşa etme gibi adetleri olmamakla birlikte Anadolu’da yabancı olan yerli ve Yunan dinleri ile karşılaşmışlardır. Tapınaklar ile kurdukları bir takım ilişkiler, onların yerel kültürlere yaklaşımlarını göstermesi bakımından önemli sonuçlar göstermiştir. Bununla birlikte, antik yazarların kaydettiklerine göre, Persler Anadolu’da yerli ve Yunan tanrılarına adakta bulunmuşlar ve tapınakları onurlandırmışlardır. Yazıtlarda da Perslerin yerel kültürle bakış açılarında hoşgörü ve benimseme olduğu görülmektedir. Son olarak, farklı inanç geleneğinden gelen Persler, iki asır boyunca yerli ve Yunan dinleriyle iç içe yaşamışlar ve Anadolu’nun dini dokusuna olumsuz müdahalelerde bulunmamışlardır¹¹⁴. Pers İmparatorluğu hakimiyetini devam ettirdiği yaklaşık 200 yıldan bu yana sanattan mimariye hemen her alanda önemli gelişmeleri kaydetmiştir. Bu kadar geniş bir coğrafya içinde tutan farklı din, kültür ve dile sahip halkları tek kralın hakimiyetinde barındırmayı başaran ve “ilk dünya imparatorluğu” olarak da sözü edilen bu büyük güç, başarısının büyük bölümünü iyi disipline edilmiş organizasyonuna ve hoşgörülü yönetimine borçludur. Perslerin disiplin anlayışı da istisnasız eğitimden kaynaklanmaktadır¹¹⁵. Soyluların eğitimine Pers İmparatorluğunda ayrı bir önem gösterilmiştir. Temel amacın hanedanlığa iyi hizmet etmek olduğu sistemde, soyluların eğitildikleri yer, krallık sarayı ve bu saraya bağlı büyük meydana. Bu meydan 4 kısımdan oluşur;

¹¹³ Eco, 2019, 269.

¹¹⁴ Mehmet Alkan, *Akhamenidler Dönemi’nde Perslerin Anadolu’da Tapınak İlişkileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2006, s. 47-48.

¹¹⁵ “Pers kültürel hoşgörüsüne bir başka örnek ise Darius’un Sus’da bulunan ve Mısırlılar tarafından yapılan heykelinin hiyeroglif yazıtındaki Mısır kraliyetini benimsenmesi verilebilir”. Bkz: Aslanbey, 2014, 10; Serap Özkan Kılıç, “Pers Eğitim Sistemi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXX, S. 1, 2015, s. 182.

birinci kısım çocuklara, ikinci kısım gençlere, üçüncü kısım erişkinlere, dördüncü kısım ise güçten düşmüş ihtiyarlara ayrılırdı¹¹⁶. Pers İmparatorluğu sadece Pers soylularının eğitimine önem vermemiştir. Bunun yanında Pers İmparatorluğunda asker ve satrap olacakların eğitimine de çok önem verip onları halka ve devlete yararlı olmaları adına eğitmişlerdir. Eğitimin yapıldığı alan toplantıların yapıldığı büyük bir meydanda ve krallık sarayındaydı. Bu eğitimin olduğu yere tüccarlar giremezdi. Nedeni ise tüccarların getirmiş oldukları malların gençlerin eğitimini olumsuz şekilde etkileyebileceğine yönelik olumsuz bir düşünce hâkimdi. Savaş taktiğinde de imparatorluğun hükümdarları yeterli donanımına sahip olma bilincini kavramışlardır. Persler; Hattiler, Asurlular, Akadlar gibi kanunları kapsayan belgeler bırakmadıklarından teşkilatları hakkında bilgimiz Yunan kaynaklarının parça şeklinde ve çok eksik olarak verdikleri bilgiye dayanır¹¹⁷. Persler genel itibariyle düzenledikleri seferleri ticari amaçla yapmışlardır. Dareikos (Darik) denen para birimini Persler tüm elde ettikleri topraklarda kullanmışlardır. Bahsedilen bu para birimi altın idi. Paranın darp izni tek krala aitti. Yerli yönetimlere ve satraplara gümüş ve bakır para basma yetkisi verilmişti. Satraplarda kendi isimlerine sikke bastırabiliyorlardı. Sikkenin bir kısmının üzerine satrabın ismi yazılıdır. Satrabın portresi ise ön yüzdedir. MÖ 5. yüzyılın sonunda Pers satraplarının portrelerini taşıyan ilk sikkeler görülmektedir. Bunlardan en iyi tanınanlardan bir tanesi Kyzikos'da bastırılmış olan Daskyleion satrabı Pharnabazos'a (MÖ 379-378) ait bir sikkedir. Bir diğer sikkeyse Miletos'ta basılmış olan Sardeis satrabı Tissapharnes'e (MÖ 445-395) ait bir gümüş tetradrahmidir¹¹⁸ (Ek-11). Ülke hazinesine katkı sağlayan vergileri genel olarak iki kısma ayırmak mümkündür. Persler ekonomik anlamda, özellikle kentlerin aralarında kullanmaları ve bu sayede ticareti geliştirmeleri amacıyla para bastırmaları, sikke darp etmeleri konusunda hoşgörülü bir yönetim benimsemişlerdir¹¹⁹. Perslerin sanatına baktığımız da ise; savaş sahneleri ve betimlemeleri dışında kullanılan figürler arasında aslan ve boğanın önde geldiği görülmektedir. Aslan güneşin ve gücün sembolüken, boğa toprağı ve bereketi ifade etmek için kullanılıyordu. Boğa ve aslan karışımı yaratıklar ise Mithra inancına ilişkin kullanılan figürlerdendi ve Mithra Takım yıldızını sembolize

¹¹⁶ Karakoç, 2014, 18.

¹¹⁷ Arslan, 2010, 39-42.

¹¹⁸ Arslan, 2010, 59-62.

¹¹⁹ Aslanbey, 2014, 56-58.

ediyordu. Pers sanatı bir etkileşim sanatı olarak ortaya çıkıp zamanla kendine özgü bir üsluba bürünmüştür¹²⁰. Pers sanatında, bazılarında Krallar Kralı'nın huzurunda silah kuşanma izni verilen yabancılar, onurlu olarak gösterilmiştir. Böylesine büyük bir imparatorluğun varlığını sürdürmesi, ağırlıklı olarak Kyros'un enerjisine ve gücüne bağlıydı¹²¹. Sonuç olarak; Perslerin tarihi bir bütün olarak incelendiğinde, sınırları üç kıtaya yayılan ilk büyük imparatorluğu kurmalarının arkasında pek çok neden vardır. Bu hususta Perslerin geniş sınırlara ulaşmasında, bünyesinde barındırdığı çok uluslu ve etkin askeri gücünün konuyu tek başına açıklamada yetersiz olduğu görülür. Bunun arkasında kendi mevcut kültürlerini coğrafyalar arası farklılık gösteren pek çok uygarlığın kültürüyle sentezlemeleri ve bunu devlet kavramının kendisiyle birleştirmeleri de yer alır. Pers İmparatorluğu bünyesinde Elam, Mezopotamya, Med, Anadolu, Orta Asya gibi çeşitli coğrafyaların oluşturduğu köklü ve zengin kültürleri barındıran çeşitli ulusları bir araya getiren yapıya sahiptir. Bir devlet biçimi olan imparatorluk, kavramsal olarak her ne kadar içerisinde bir mutlakiyet anlayışı barındırsa da Perslerin kurduğu imparatorluğun böyle olmadığı, hoşgörünün bir getirisi olarak çok kültürlülüğün Perslerin devletin düzenlendiği ve yapılandığı bu fikirleri şekillendirdiği görülür. Satraplık sınırlarının fiziki coğrafya yerine beşeri coğrafyaya göre belirlenmesi ve her satraplığın dışarıdan merkeze bağlı olmasına karşın iç işlerinde bir serbestliğe sahip olması, Pers İmparatorluğunun yapısının mutlak bir rejim değil esnek bir sistemden oluştuğunu gösterir. Bu da halkların büyük çoğunluğunun mevcut devletten memnun olmalarını ve Büyük İskender (III. Aleksandros) (MÖ 356-323) gibi güçlü şahıslara karşı bile Persleri destekleyerek direndikleri görülür. Devletin gücünü belirleyen bir diğer faktör ise ekonomidir. I. Dareios döneminden itibaren yapılan yollar, ticaretin ve zenginliğin imparatorluk sınırları içerisinde her yere ulaşmasını sağlayarak halklar arası ortak çıkarların artmasını sağlamıştır. Toplumsal refahın artması satraplıkların mevcudiyetinde yaşayan tebaanın, mevcut otoriteye karşı daha fazla bağlanarak merkeze gönderilen madeni, hububat, kereste, zanaat, insani gibi çeşitli unsurlardan oluşan vergilerin kalitesinin ve sayısının artmasını sağlamıştır. Bu sayede merkeze gelen kaynaklar devleti besleyerek ordu ve donanmanın

¹²⁰ Aslanbey, 2014, 76-78.

¹²¹ Charles Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma (Antik Akdeniz Uygarlıkları)*, (Çev.: Suat Kemal Angı), Dost Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2010, s. 91.

masraflarının fazlasıyla karşılanmasını ve sonucunda imparatorluğun büyümesini sağlamıştır. Elbette bu başarılı idarenin arkasında Perslerin aldıkları yüksek kalitedeki eğitimin ve ideal devlet yönetiminin hususlarını öğrenmeleri oldukça önemlidir. Perslerin bünyesinde oluşturduğu bu gelişmeler, kendilerinden çok öncesine kadar dayanan kültürel altyapı ve deneyim birikimleri Akhaimenid soyunun başarılı yönetimi altında birleşerek tarihin bilinen ilk büyük imparatorluğunun oluşmasının temel yapısı olmuştur¹²². Önemli ölçüde Eski Ahid'deki metinler yolu ile Eski Akhaimenid İmparatorluğunun tarihi de, belirlenmiştir. Zerdüşterin dinsel yazılarının en yeni kısımlarından yani Avesta'nın bölümlerinden hangi metinlerin Akhaimenidler döneminde oluşmuş olabileceğine karar vermek neredeyse mümkün görünmemektedir. Bu belgeler, ilk Perslerin kraliyet hanedanlığının geldiği Akhaimenidler soyunun da dâhil olduğu Pasargadailılar en soylularıdır. Diğer Pers aşiretleri ise Germaniler, Derusiailer ve Panthialailerdir. Bunlar ziraat ile uğraşan köylüler olup diğerleri göçebe çobanlardır (Sagartiler, Dropikler, Mardlar, Dalar)¹²³.

3.3. Perslerin Siyasi Gelişimi

1840-1841 yıllarında Flandin ve Coste iki araştırmacı tarafından incelenmeye başlanan Persepolis'deki Nakş-ı Rüstem yazıtlarını 1843'te İngiliz H. Rawlinson tarafından kopyası çıkarılmış ve 1946 yılında Parsça (Farsça) metni "Royal Asiatic Society" de yayınlamıştır¹²⁴. Persepolis eserleri üzerine inceleme yapan bir diğer bilim adamı George G. Cameron'dur¹²⁵. 1850 yılında Loftus, Sus kentinde çeşitli araştırma faaliyetleri yürütmüş fakat o güne kadarki en geniş çaplı araştırmalar 1855 yılında M. Dieulafoy tarafından başlatılmıştır. Bu araştırmalar sayesinde II. Artakserkses'in (MÖ 404-359) sarayı bulunmuştur¹²⁶. Diğer bir önemli kazı çalışması da J. de Morgan idaresinde Fransız ilim heyetinin

¹²² Şafak Beldan, *Persler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2018.

¹²³ Wieschöfer, 2003, 32-63.

¹²⁴ Sir Henry Rawlinson, "Behistun'daki Farsça Çivi Yazısı Yazıtı", John W. Parker (Ed.), *Büyük Britanya ve İrlanda Kraliyet Asya Topluluğu Dergisi*, Cilt 10, 1846, s. 3-349.

¹²⁵ Detaylı bkz: George G. Cameron, *Persepolis Treasury Tablets*, The University of Chicago Oriental Institute Publications, Chicago-İllinois, Vol. LXV, 1948, s. 1-214.

¹²⁶ Detaylı bkz: William Kennett Loftus, *Travels and Susiana; Warka, The "Erech" of Esther, In 1849-52*, New York, 1857, s. 1- 482; Marcel-Auguste Dieulafoy, *L'Art Antiquede la Perse*, Cilt 5, 1884-89, *L'Acropole de Suse*, 1890-92, s. 411.

çalışmalarıdır¹²⁷. Taht-ı Cem Şit’de, Chicago Üniversitesi profesörlerinden olan Breasted ve Ernst Herzfeld önemli kazı çalışmaları yapmıştır. 1928’de Herzfeld bu çalışmaları rapor olarak yayınlamış, 1938’de de kral yazıtlarının toplu halde bulunduğu eserini yayınlamıştır¹²⁸. Persler üzerine çalışmalar yapan Erich F. Schmidt konu üzerine birçok eser yayınlamıştır. Bunlardan bir tanesi Persepolis yayınları ile ilgili I. Cilt’de; Parsa-Persepolis’in görkemli Akhaimenid yapılarını ele alarak İmparatorluk sınırları içinde Persepolis alanını ve Akhaimenid eserlerini takip eder. II. Cilt’de; İran’dan ve Makedonya toprakları tarafından yağmalanan ve yakılan Persepolis hazinesinin enkazında bulunan diğer topraklar vardır. III. ve son Cilt’de ise Nakş-i Rüstem ve Persepolis’teki Akhaimenid üzerine bir çalışma ile bağlantılıdır. Ancak III. Cilt’in odak noktası Persepolis yerine Nakş-i Rüstem’dir¹²⁹.

Perslerle ilgili bilgi veren önemli çalışmalardan biri de Olmstead’ın 1948’de yayınlamış olduğu “History of the Persian Empire” adlı yapıtıdır. Olmstead; Yunanlılar tarafından Pers olarak bilinen gelecekteki Pers vatanını modern Fars şehrine benzetmektedir. Kardeşi Kyros’a “Büyük Kral, Kralların Kralı, Parsa Kralı” ve “Büyük şehir Anşan Kralı” şeklinde sembolik anlam yüklemiştir. Bu sıralarda Medler tarafından Ninova kuşatıldı. Ninova MÖ 612’de yıkıldı. Persler gelecek anavatanlarına girdikleri zaman Parsa adını verdiler ancak hala göçebe idiler. MÖ 651 yılında Parsa bağımsız oldu. Perslerin ilk başkenti büyük kuzey-güney yolunda Ekbatana’da Basra Körfezi’ne doğru giden platoda yer alır. Ekbatana henüz kazılmamış ve sıradan buluntular bize çok az şey göstermektedir¹³⁰. J. M. Cook ise 1983’te yayınladığı “The Persian Empire” adlı eserinde Perslerle ilgili bilgi vermektedir¹³¹. Perslerin politik tarihi üzerine 1989 yılında Rus Dandamaev “Political History of the Achaemenid Empire” adlı eserini

¹²⁷ Detaylı bkz: Jacques de Morgan, *Mission Scientifique en Perse*, Partie II, Ernest Leroux (Ed.), Paris, 1895, s. 3-492.

¹²⁸ Detaylı bkz: Ernst Herzfeld, “The Past in Persia I.” *Illustrated London News*, November 1927, s. 926; Ernst Herzfeld, “The Past in Persia II.” *Illustrated London News*, December 1927, s. 1148; Ernst Herzfeld, “The Magnificent Discovery at Persepolis.” *Illustrated London News*, March 1933, s. 406; Ernst Herzfeld, *Iran in the Ancient East*, London: Oxford University Press, 1941; James Henry Breasted, *History of Egypt: From the Earliest Times to the Persian Conquest*, Cambridge University Press, February 2016, s. 2- 634.

¹²⁹ Nakş-i Rüstem yazıtları ve Persepolis bölgesi hakkında detaylı bilgi için bkz: Erich F. Schmidt, *Persepolis III The Royal Tombs And Other Monuments*, The University of Chicago Press, Chicago, London, 1970, s. 3.

¹³⁰ Albert T. Olmstead, *History of the Persian Empire*, The University of Chicago Press, Chicago, London, 1948, s. 29-32.

¹³¹ John Manuel Cook, *The Persian Empire*, London, 1983, s. 24-275.

yayınlamıştır. Parsu'nun günümüzdeki Fars eyaletine karşılık geldiği düşüncesi Yunancada “Persis”, Persçe’de de Parsa olarak benimsenmiştir. Perslerin siyasi oluşumlarının ilk başlarında Parsu ile Anşan’ın iki ayrı Pers krallığı mı yoksa günümüzdeki Fars eyaletini de içine alan coğrafyaya verilen iki ayrı ad mı olduğu konusunda bilim insanları farklı düşüncelere sahiptir¹³². Pierre Briant, 1996’da “Histoire de Le Empire Perse, De Cyrus à Alexandre” adlı eseri, 2002’de de “From Cyrus to Alexander. A history of the Persian Empire” adlı eserleri yayınlamış Pers tarihine önemli bir katkıda bulunmuştur. Briant Persler ile ilgili olarak; MÖ 612’de Ninova’nın düşüşünden sonra güçlü Asur İmparatorluğu Medler ve Babillilerin koalisyonuna karşılık çökmüş ve ardından Yakın Doğu tarihinde Perslerin aniden ortaya çıktığını ve II. Kyros’un stratejilerini görmekteyiz. Yirmi yılda (550-530), II. Kyros liderliğindeki Pers orduları sırasıyla Medler, Lidya ve Neo-Babil krallıklarını fethetti ve İran platosu ve Orta Asya hakimiyeti için zemin hazırladı. Genel olarak, Pers İmparatorluğu MÖ 550 yıllarında Kyros tarafından fethedilen Med krallığının devamından başka bir şey olmadığını vurgulamaktan memnundurlar. Pers fethi tamamen “zenginliğin cazibesi” ile açıklanır. Perslerin çöküşü “Kambyses ile başlayarak”, Kyros’un kendi oğulları, Medler tarzı bir eğitim almıştır. Persler, kendi tarihleriyle ilgili hiçbir edebi kayıt bırakmadılar¹³³. Pers tarihi ile ilgili önemli çalışmalar yapan Amelie Kuhrt, 2007 yılında “The Persian Empire” adlı eserini yayınlamıştır. Eser Pers tarihini aydınlatan önemli kaynaklardan biridir Nabonidus Kroniğine göre II. Kyros’un eşinin Casandane olması düşünülmektedir. Ayrıca II. Kyros’un Kambyses adında da bir oğlu olduğu bilinmektedir. II. Kyros’un kendisini Silindir Kitabı’nda “Anşan kentinin kralı” şeklinde tanımlar ve Anşan’ı önceden Elam Krallığının önemli bir şehri olması Kyros adının etimolojik köken açısından Elamca bir sözcük olabileceğini düşündürmektedir. Anşan Elam Krallığının Asurlular tarafından yıkılmasından sonra Perslerin yerleşimine sahne olmuştur¹³⁴ (Ek-11). Pers kralı II. Kyros, Lidya kralıyla gerçekleştirmiş olduğu savaştan önce Aiolis ve İonia kentlerine elçiler göndererek Kroisos’tan ayrılmalarını söylemiş, fakat kentler onu önemsememişti. Bu nedenle Lidya krallığının yıkılışı

¹³² M.A. Dandamaev, A. *Political History of the Achaemenid Empire*, E. J. Brill, Leiden, 1989, s. 4-5.

¹³³ Pierre Briant, *From Cyrus to Alexander, A History of the Persian Empire*, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana, 2002, s. 13-16.

¹³⁴ Amelie Kuhrt, *The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period*, Routledge, New York, 2008, s. 47-51.

Anadolu'nun Ege Denizi'ne kıyısı olan batı bölgesindeki Aiolis ile İonia kentlerini korkuttu. Kentler Lidyalıların Perslere boyun eğmesinden hemen sonra, bu sırada Sardeis'te bulunan Kyros'a elçilerini gönderdiler. Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi elçiler, Kyros'un huzuruna çıktılar ve önceden Lidya kralı Kroisos'a nasıl bağlıysa kendisini de aynı şekilde tanımaya hazır olduklarını ona söylediler. Kyros onların bu isteklerini reddetmesine rağmen Sardeis'te bulunduğu sırada Aiolis ve İonia kentlerine karşı bir askeri operasyon düzenlemedi. Çıkan İsyancıları bastırmak için General Mazares'i (MÖ 361-334) görevlendirdi. Bu arada Miletos dışındaki İonia kentlerinin temsilcileri Pers hakimiyetine girmemek adına neler yapabileceğini görüşmek için Panionion'da toplanmaya devam etti. Bu sırada Pers Büyük Kralı II. Kyros, tüm Menderes ovasını yağmaladıktan hemen sonra yaşamını yitiren Mazares'in yerine Med kökenli generali Harpagos'u tayin etti. Bazı kentler ona karşı hiçbir direniş göstermeden teslim olurlarken bazıları Pers hakimiyetini tanımaya asla yanaşmadı. Pers generali Harpagos, Kyros tarafından ayrıcalık tanınmış olan Miletos (Milet) dışındaki İonia kentlerini tümüne boyun eğdirip, onları Pers hakimiyetine tabi kıldıktan sonra Karia'ya geçti. Harpagos, Karia'yı ele geçirdikten sonra henüz Pers kontrolünün olmadığı Likya'ya (Teke Yarımadası) girdi. Harpagos, Anadolu'nun batı ve güneybatı bölgelerinin Kilikya'ya kadar tüm kentlerini ele geçirdi. Kilikya, II. Kyros tarafından Lidya krallığı ile yapmış olduğu savaştan önce, Lidya kralı Kroisos'a Babil ve Mısır'dan gelebilecek olası yardımın önünü kesmek amacıyla barışçı yollarla ele geçirilmiş. Böylece Anadolu, tümüyle fethedilerek Pers hakimiyeti altına girmiş oldu (MÖ 545). Fakat bugünkü Türkiye topraklarının tamamının Pers hakimiyetine alınması, I. Dareios'un İskit seferine çıkmış olduğu tarihten önce gerçekleşmeyecektir. Perslerin siyasi gelişimi ile devam edersek; Harpagos Anadolu'nun Ege ve Akdeniz'e kıyısı olan bölgelerini fethederken, II. Kyros da doğuya bir sefer düzenledi ve yaklaşık 6 yılını İran'ın doğusunda, Hazar denizi ile İndus Nehri arasındaki geniş coğrafyada yaşayan halklarla savaşarak harcadı. Ancak onun savaşçı özellikleriyle iyi tanınan bu halklardan hangileriyle ve hangi tarihte savaştığı ve savaşların detayları bilinmiyor. MÖ 538 yılının Mart ayında tüm Mezopotamya'yı ele geçirmiş durumda bulunan Kyros'un Lidya kralı Kroisos'a karşı savaşırken bu kralın müttefiki olan Mısır'a karşı bir sefer düzenlemesine bir engel kalmamıştı. Fakat Kyros yapacağı seferi erteledi. İskit boylarından birisi

olan Massagetlerle MÖ 529 yılında yaptığı bir savaş sırasında yaşamını yitirdi. II. Kyros öldükten sonra Pers krallığı tahtına, II. Kyros'un Kambyses (Kambujiya) ve Bardiya adlı iki oğlundan büyüğü olan ilki oturdu. Kambyses Mısır'ı MÖ 525 yılında ele geçirdiği ve böylece eski Önasya uygarlıklarının tümü Pers hakimiyetine girmiş oldu. Kambyses Mısır seferinden sağ dönmedi. MÖ 522 yılı Temmuz'undan sonraki bir tarihte Kuzey Suriye'deyken öldü. Onun ölmüş olduğu tarihte Pers tahtında oturan Bardiya Media'daki sarayında, krallığının 8. ayında öldürüldü. Onu öldürenlerden bir tanesi kral ilan edildi. Kral ilan edilen bu Pers soylusu, Behistun yazıtını yazdıran, Persia ve Parthia satrabı Hystaspes'in oğlu, I. Dareios'tu¹³⁵. Dareios'un yazıtı bize tahta çıkışı sırasındaki koşulları ve Zagros Dağları'nda, Babil'den Ekbatana'ya giden yol üzerindeki Behistun Tepesi'ne üç dilde (Eski Persçe, Elamca ve Akadca) işlenmiş olan bu uzun yazıtta Dareios'un nasıl Persia kralı olduğu anlatılır (Ek-11). Dareios'un tahtı ele geçişi Behistun Yazıtında şöyle anlatılmaktadır:

“Ben Pers kralı Dareios, Hystaspes'in oğlu, Akhaimenid, Krallar Kralı, Persia'lı, Pers kralı... Kral Dareios”

(...) Beni dinleyen ülkeler bunlardır tanrı Ahuramazda'nın himayesiyle ben onların kralıyım: Pers, Elam, Babil, Asur, Arabistan, Mısır, Deniz Ülkesi, Sardeis, İonia, Media, Urartu, Kappadokia, Parthia, Dranngiana, Aria, Harezmi, Baktria, Sogdiana, Gandhara, Skythia, Sattagydia, Arakhosia ve Maka; toplam yirmi üç ülke¹³⁶.

II. Kyros'un 29 yılda kurduğu devasa imparatorluğunu birden bire dağılma noktasına getiren isyanları bastırmak Dareios'un yedi yılını aldı. Yedi yılda 17 savaş yapmıştır. I. Dareios'un tebaalarına karşı sergilediği tavır Kyros'unkinden çok farklı değildi. İmparatorluğun tüm halklarına karşı hoşgörülü, dini inançlarına saygılıydı. Kyros'un, imparatorluğun yönetimi ile ilgili olarak yapamadığı ya da yapmaya fırsat bulamadığı idari düzenlemeleri gerçekleştirerek satraplıkları sistemli idari birimler haline getirdi¹³⁷. Dareios önce takriben yedi yılını alan iç savaşları nihayetlendirdikten sonra imparatorluğunun doğusuna bir sefer düzenledi. Böylece imparatorluğunun her kesiminde otoritesini güçlendirdi. Sonra Tuna boylarında meskûn bulunan İskitlere karşı sefere çıktı. Seferin nedeni imparatorluğunun hakimiyet sınırlarını İskitlerin Avrupa'daki uzantılarını içine alacak kadar genişletmekti. Kral yolunu takip ederek, Asya'dan Avrupa'ya geçti.

¹³⁵ Kaya, 2012, 24-32.

¹³⁶ Kuhrt, 2013, 356; Mieroop, 2018, 256.

¹³⁷ Kaya, 2012, 27-32.

Kappadokia içinden bir Phrigya kenti olan Ankyra'ya, oradan bugünkü Afyon'a ve Afyon'dan eski adı Kelaniai (Apameia) olan bugünkü Dinar'a ulaştı. Bu arada İskitler, I. Dareios'un talimatıyla köprüyü 60 gün korumakla görevlendirilen Yunanlılarla irtibata geçmiş, onlardan bu köprüyü yıkmalarını istemişlerdi. Pers tehdidinden ve hakimiyetinden kurtulmak isteyen Yunanlılar için İskitlerin teklifi iyi bir fırsattı. Bu sırada Khersonesos'ta koloni kuran Atinalı Miltiades dışında hiçbir Yunan köprüyü yıkmak konusunda ellerine geçen fırsatı değerlendirecek cesareti kendilerinde bulamadılar. I. Dareios, 60 gün boyunca sürekli olarak mahsulleri ve otları yakıp, su kaynaklarını kapatarak, önlerinden kaçan İskitlere savaş yapma olanağı bulamadan geri dönüp, Tuna Nehri üzerinde kurduğu Irmaktan ordusunu geçirdi. Oradan gidiş yolunu takip ederek Avrupa'dan Anadolu'ya geçti ve MÖ 512 yılı kışına doğru Lidya Satraplığı'nın başkenti Sardeis'e ulaştı¹³⁸. Sardeis'in İonialılar tarafından yakılıp yıkıldığını duyan Kızılırmak'ın batısındaki Pers kuvvetleri yardıma koştular. Sardeis'e geldiklerinde isyancılar ayrılmışlardı. Onları yakalamak üzere Ephesos'a ilerlediler. Orada yapılan savaş Perslerin zaferiyle son buldu. Bozguna uğrayan İonialıların çoğu Persler tarafından öldürüldü. Bu yenilgi üzerine İonialıların yanında Perslere karşı savaşmak üzere Atina'dan gelenler ülkelerine döndüler¹³⁹. Kariyalılar, bu isyanda İonialıların yanında yer almışlardı. Sardeis'e yapılan sefere katılmayan Kaunos (Dalyan) kenti, Sardeis'in yanmasından sonra kendiliğinden isyanın destekçileri arasında yer aldı. Kıbrıs adası da isyanın gönüllü destekçilerinden oldu. Persler Kıbrıs'ı yeniden ele geçirmek için Kilikya üzerinden gemilerle gelip bu adaya saldırdılar. İonialılar Kıbrıs'a yardıma gittiler. Fakat adanın kıyı bölgelerinde yapılan savaş Perslerin zaferiyle son buldu. Pers ordusu, Hellespontos bölgesindeki başarılarının ardından Anadolu'nun güney kıyılarına doğru gitti. Marsyas (Çine) Çayı kıyısında yapılan savaşta Persler iki bin, Kariyalılar on bin ölü verdiler. Persler Kıbrıs'tan, Kilikya'dan (Çukurova) ve Mısır'dan temin ettikleriyle 600 gemilik büyük bir donanma kurmuşlar, Miletos'a ilerliyorlardı. MÖ 494 yılında Lade Adası'nda yapılan savaş, Miletos ve müttefiklerinin yenilgisi ile sonuçlandı. Böylece Miletos'un altı yıllık özgürlüğü

¹³⁸ Kaya, 2012, 32-33; Nusaybin üzerinden günümüz Türkiye'sinin sınırlarını atlayarak Pers Kral Yolu; Bağdat ve Musul'a kadar uzanmaktadır. Burada Dicle'yi doğu yönde aşarak, Arbailu (Erbil) ve Ninive üzerinden, önce Kissia yani Elam'a ve sonra da zorluk yaşatmaksızın Sus'ya ulaştığı anlaşılmaktadır. Bkz: Veli Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2016, s. 16.

¹³⁹ Kaya, 2012, 34-38

de son bulmuş oldu. Miletoslulara ait olan topraklar Perslere ve Kariyalılara satıldı. Persler MÖ 499'dan MÖ 494 yılına kadar kendilerini meşgul eden İonia Ayaklanması'nı böylesi bir acımasızlıkla sonuçlandırmıştı. Histiaios, Miletos'ta olup bitenleri öğrendi. Perslere ve Pers taraftarlarına karşı savaşmaya devam etti. Satrap Artaphernes, Histiaios'u kazığa vurdurarak öldürttü. Başını kesip I. Dareios'a gönderdi¹⁴⁰. I. Dareios MÖ 492 yılında Trakya seferinin komutanlığına kızı Artozostra ile evli olan genç bir Pers soylusunu atadı. Mardonios adlı bu genç general emrine Büyük Kral tarafından tahsis edilen ordusuyla Kilikya'ya kadar karadan ilerledi. Kilikya'da emrindeki komutanlara emanet ettiği Pers ordusu kara yoluyla Hellespontos'a ilerlerken kendisi donanmaya denizden gitmeyi tercih etti. İonia kıyılarına gelince yolculuğuna ara verdi. İonia İsyanı'nın bastırılmasından sonra bugünkü Türkiye topraklarının tamamı, başkenti bugünkü İran toprakları içinde olan Pers İmparatorluğunun bir parçası haline geldi. Bu durum Türkiye tarihi açısından bir ilktir. Perslerden önce hiçbir hanedan ya da krallık bugünkü Türkiye topraklarının tamamına egemen olabilmiş ya da bugünkü Türkiye toprakları üzerinde siyasal mekân birliğini sağlayan bir krallık ya da devlet kurabilmiş değildi. Persler, I. Dareios'un İskit seferiyle Tuna Nehri'ni aşıp Dinyester'e kadar ilerlediler. I. Dareios'tan Atina ile Eretria'nın halkını köleleştirip huzuruna getirilmesi emrini alan Datis ve Artaphernes, satraplardan istenen deniz askerlerinin ve atlarının yükleneceği yük gemilerinin gelmesinden sonra deniz yoluyla İonia'ya gitmek üzere Kilikya'dan ayrıldılar. Persler Eretria'yı ele geçirdikten sonra Atina'ya doğru ilerlemeye başladılar. Atinalı komutanın (Strategoı) emrine verilen 10 bin kişilik ordu, Persleri Marathon ovasında karşılamak üzere yola çıktı. Bu savaş Atinalıların zaferiyle son buldu. Pers ordusu Marathon yenilgisinden sonra geldikleri yoldan geri döndüler¹⁴¹. Bu savaşta yaklaşık olarak yüz doksan iki Atinalı ve altı bin dört yüz Persli hayatını kaybetmiştir¹⁴². Sardeis'te bulunan Pers kralı Kserkses, kardeşini ölümden kurtaran Kseinagoras'ı Kilikya Satrabı tayin ederek ödüllendirdi¹⁴³.

II. Kyros'un (MÖ 559-530) Medlere (muhtemelen MÖ 550), Urartu krallıklarına (her ikisi de MÖ 544) ve özellikle Babil'e (MÖ 539) karşı kazandığı

¹⁴⁰ Herodotos, IV.26.

¹⁴¹ Kaya, 2012, 43-45.

¹⁴² Herodotos, IV.117.

¹⁴³ Kaya, 2012, 54.

zaferler, Persleri Yakınoğu'nun egemen gücü haline getirir. En iyi belgelenen örnek olan Babil zaferi, Perslerin fetihlerini sağlama almak için hangi stratejileri benimsediğini gösterir; yerel seçkin sınıflarla sistematik olarak işbirliği yapmayı tercih eden Persler kendi yerlerine daha önceki rejimin valileriyle yetkililerini bırakırlar, böylelikle onların sadakatlerini kazanırlar. Persler, başkalarının adetlerine ve dinlerine hoşgörü ile yaklaşan istilacı ünlerini bu stratejiye borçludurlar. Pers karşıtı politikaların asıl sorumlularının bu sınıflar olmuş olması muhtemeldir. Her halükarda bu seferlerin ciddi sonuçları olur. Yeni Babil İmparatorluğunun çöküşüne rağmen ayrıcalıklı konumlarını muhafaza etmeyi başarmış olan eski kentsel seçkin sınıflar önceliklerini kaybederler yerlerini Perslere sadık, genelde Babil kökenli olmayan “yeni insanlar” ve gruplara bırakır. Kserkses böylelikle babasından devraldığı İmparatorluk üzerinde hakimiyet kurmayı başarır ama topraklarını genişletmeyi başaramaz; Kserkses en büyük başarısızlığını, Yunanistan'ı fethetme girişimiyle (MÖ 480-479) bağlantılı olarak yaşar. Kserkses başka Pers krallarının da başına geldiği şekilde, bir saray isyanı sırasında öldürülür. Pers İmparatorluğunda taht veraseti daima sorunludur. Sarayda yaşanan çeşitli komplo, isyan ve kavgalar arasında I. Kyros'un (MÖ 423-401) tahtı ağabeyi II. Artakserkses'in (MÖ 404-359) elinden alma girişimi de sayılabilir. Ülke içi istikrarsızlığa rağmen Persler devasa ülkelerinin toprak bütünlüğünü aşağı yukarı muhafaza etmeyi başarırlar. I. Artakserkses döneminde (MÖ 465-424) Mısır'da bir isyan patlak verir, II. Artakserkses döneminde baş gösteren ikinci bir isyan ise III. Artakserkses (MÖ 359-338) tarafından bastırılır; Batı başta olmak üzere imparatorluğun başka yerleri de II. ve III. Artakserkses dönemlerinde başkaldırır, ama boyunduruğundan tamamıyla kurtulmayı başaramaz. Pers İmparatorluğu neredeyse iki yüzyıl boyunca merkez kaç eğilimlere ve dış tehditlere olağanüstü bir direnç gösterir. Bir tek Büyük İskender'le, geri püskürtemeyeceği bir rakiple karşılaşır. Pers İmparatorluğuna son veren, MÖ 338 civarında anakaradaki Yunan şehir devletlerini yenerek onları kendi hakimiyetleri altında birleştiren, Makedon kralı II. Philippos'un (MÖ 359-336) oğlu, Büyük İskender olarak bilinen III. Aleksandros'tur (MÖ 336-323). MÖ 336'da tahtı babasından miras alan İskender Aristoteles tarafından eğitilmiş olup döneminin bilimsel ve coğrafi bilgilerini edinmiştir. Makedon kralının kendinden önce Pers krallarının yaptığı gibi doğunun yerel adetlerine uyum sağlaması ilginçtir. Pers İmparatorluğunun fethi MÖ 334'te başlar. Büyük İskender'in

başarısının asıl nedeni, birliklerinin askeri üstünlüğü ve disiplindir; İskender ayrıca çok etnikli Pers İmparatorluğunun içerisindeki çatlaklardan kendi lehine faydalanmakta süratli davranır. Buna rağmen Büyük İskender'in seferi birkaç defa başarısızlığa uğramak üzereyken, savaş meydanındaki taktik becerileri ve biraz da şans, seferin büyük bir fiyaskoyla sonuçlanmasına engel olur. Pers direnişinin nihai olarak çöküşü, MÖ 330'da, bir komploya kurban giden III. Dareios'un (MÖ 336-330) ölümüyle gerçekleşir. İskender'in MÖ 323'teki zamansız ölümü, İmparatorluğuna istikrar kazandırmak için gösterdiği çabaların olası başarısı konusunda bir değerlendirmede bulunmamızı engeller. Kralın sözde halefleri arasında derhal bir mücadele baş gösterir. Doğudaki hakimiyet mücadelesini Babil valisi ve Sus'daki törende Baktrialı bir prensesin kocası olan Seleukos (MÖ 305-281) kazanır¹⁴⁴.

3.4. Çukurova'da Pers Hakimiyeti

Anadolu ve Kilikya'nın (Çukurova) Pers kralı Kyros tarafından işgalinden sonra Kilikya'yı MÖ 401 yılına dek yerli bir hanedanın egemen olduğu krallar ile idare ederek bu ülkeye bir süvari birliği yerleştirmek ile yetinmişlerdir. Ayrıca Anadolu'nun başka bölgelerinde de olduğu gibi Kilikya'da da direkt bir Pers hakimiyeti mevzubahis değildir¹⁴⁵. Burada asıl söz sahibi kişiler Syennesis unvanına sahip mahalli krallardı. Bölgenin etnik tablosunda da hiçbir önemli değişiklik olmamışken, Nagidos, Kelenderis, Holmoi, İssos, Mallus, Soloi ve Tarsus'ta ele geçen sikkelere dayanarak, bölgede yüksek derecede bir Grek varlığı olduğunu kabul etmek çok abartılıdır. Sikkeler, Grek kökenli nüfuztan çok, Grek dünyası ile Kilikya (Çukurova) arasında kurulan ticari ve ekonomik ilişkilerin bir sonucudur¹⁴⁶. Kilikya'nın bağımsızlığı, Persler'in son Syennesis'i sürgüne yollayıp, MÖ 401'de Kilikya'yı bir satraplık yaparak direkt olarak kendilerine bağlamalarıyla son bulmuştur¹⁴⁷. Pers egemenliği zamanla yerel kültürleri etkilemeye başladı ve Pers adetleri yayıldı. Yerel sikke ve mühürlerde Pers motifleri görülür; üst düzey yetkililer de Pers uygulamalarını yansıtmak üzere

¹⁴⁴ Eco, 2019, 265-272.

¹⁴⁵ Andre Lemaire, Helene Lazachmeur, "La Cilicie al epogue Perse. Recherches sur les pouvoirs locaux et l'organisation du territoire", *Transeuphratene* 3, 1990, s. 143; Simon Hornblower, "Asia Minor", *CAH VI*, 1994, s. 209.

¹⁴⁶ Giovanni Salmeri, "Processes of Hellenization in Cilicia", *Olba VIII*, 2003, s. 275

¹⁴⁷ Ünal vd., 2007, 208.

giysilerini ve alışkanlıklarını değiştirmiş olabilirler¹⁴⁸. Yerel geleneklere saygı Perslerin özelliklerinden biri olsa da bu durum yerli halkların imparatorluk üsluplarını taklit etmeye çalışmasını engellemedi. Tüm imparatorlukta biri yerel ve biri merkezi olmak üzere iki kutup arasında çeşitli etkileşimler yaşandığını görüyoruz. Dini ya da diğer yerel gelenekler silinmedi; daha ziyade, bunlara saygı gösterildi. Diğer taraftan, bölgedeki Pers egemenliğinin uzun süreli olması zamanla kimi birleştirici etkiler gösterdi¹⁴⁹. Aslında bundan sonraki Pers hakimiyeti de asla o kadar yaygın ve katı değildi. Anadolu'nun her yerinde olduğu gibi Kilikya'da da Pers nüfuzu değil, sadece Pers idare sistemi vardı. Kentlerin özerkliği, onların bağımsız sikke basmalarında da açıkça görülebilir. Mesela, Kelenderis, bir süre için de olsa, Delos Birliğine üyeydi. Kilikya'da (Çukurova) Pers varlığının kanıtı olarak gösterilen Kilikya kentlerinde darp edilmiş sikkeler üzerinde yer alan betimlemeler bulunmaktadır. Bunlar arasında; yürüyen veya bir aslanla savaşan Büyük Kral, Pers mızrak taşıyıcıları ve okçuları, Ahuramazda tasvirleri, Tarsus sikkelerinde görülen grifon figürleri, Baal ve Tarkumuwa'nın iskemlesi, Nagidos ve Tarsus sikkelerinde görülen Nergal ve Afrodit gibi Pers etkisi altında yapılmış yerli tanrıça figürleri bulunmaktadır¹⁵⁰. Ayrıca "Greko ve Pers" stilinde yapılmış kabartmalar da bulunmaktadır. Anadolu'ya gelen Pers nüfuzu asla Kilikya'yı beğenmemiştir. İklim ve arazi şartları İran'a benzediği için Persler daha ziyade Orta Anadolu'da yerleşmeyi tercih etmişlerdir. Kıyı kesimlerin, özellikle Kilikya'nın iklimi onlara yabancı olduğundan, oralarda kalmamışlardır. Sami kavimlerinden Aramiler'in Persler devrinde de varlıklarını şurada burada devam ettirdiklerini kanıtlayan ipuçları vardır. Daha da önemlisi, Ksenophon'un da belirttiği gibi Kilikya ve Kıbrıs'ın Persler devrinde çok özel bir konumu vardı. Çünkü onlar I. Kyros'un askeri seferlerine gönüllü olarak katıldıkları için Persler oralara Satrap göndermişler, yerli beyleri kral olarak tanımışlardır¹⁵¹. Buna karşın Persler devrinde Arami varlığı Kilikya'da oldukça önemli bir yere sahipti. Pers Devleti'nin batısında idari dillerinde Arami

¹⁴⁸ Kilikya-Pers motifi sikkeler detaylı bkz: Oğuz Tekin, "Pers Döneminde Anadolu'da Para ve Ticaret", İçinde: *Persler. Anadolu'da Kudret ve Görkem*, Kaan İren-Çiçek Karaöz-Özgün Kasar (Ed.), Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2017, s. 116.

¹⁴⁹ Mieroop, 2018, 262.

¹⁵⁰ SNG Levante 106, SNG BN-; SNG Levante BMC 12, SNG BN 360; SNG Levante 113; SNG Levante 185-191. <https://www.coinarchives.com/> (26.12. 2020).

¹⁵¹ Ksenophon, VIII.2-6.

varlığından söz edilmektedir¹⁵². Ayrıca Tarsus'ta basılan sikkelerde ve genel olarak Kilikya'nın doğusunda da Arami etkisini görmekteyiz¹⁵³. Aramice'nin Persler'in resmi dili olduğunun kanıtı, Ksanthos'ta ele geçen üç dilli yazıtta dahi görülebilir. Bir başka kanıtta, yukarı Lamas/Limonlu ırmağı vadisinde Sarıaydın yakınlarındaki Çomayaka'da yazılmış ve Persler devrine tarihlenebilen Arami asıllı bir avcının hatıra yazıtından sgraffito elde edilebilir¹⁵⁴. Yazıtın sahibi Wasunas'tır¹⁵⁵. Syennesis ismi yerli Anadolu Kilikya dillerinden türetilmiştir ve anlamı hala bilinmemektedir. Syennesis hanedanı üyeleri Kilikya dışındaki olaylar ile ilgileniyorlardı. Herodotos'a göre; Kilikya kralı Syennesis, Med kralı Kyros'un Lidya kralı Kroisos'a karşı Kızılırmak üzerinde yaptığı savaş esnasında (MÖ 546) Babil kralı Nabonidus (Nabu-Naid) beraber ortam yaratmıştır. Syennesis sadece ortam yaratmakla kalmamış, Nebuhadnezzar ve Neriglissar dönemlerinde Babil riskine karşı Lidyalılar ile yapmış olduğu anlaşmayı unutarak, yeni ortaya çıkan askeri gücü, yani Perslere dayanak olmuştur. Bu yardıma karşılık Kyros, Kilikya Krallığının topraklarını Orta Anadolu içlerine değin ilerletmiş ve onu özerk bir Pers Satraplığı yapmıştır¹⁵⁶. Bu devirde Kilikya (Çukurova), Persler'in Yunanistan'a düzenledikleri seferler sırasında Pers orduları ve müttefik birliklerinin toplanma ve buluşma bölgesi olmuştur. Yerel bir hanedanın kralı Syennesis MÖ 480 yılındaki sefer dolayısıyla, 100 gemiden meydana gelen bir deniz birliğini Kserkses'in yönetimine bırakmıştı. Öyle anlaşılıyor ki, Kilikya'da işgalci olarak bulunan Persler her yerde olduğu gibi burada da bir donanmadan yoksundular ve denizcilikte yabancı güçleri kullanmak zorunda idiler. Pers kralı Syennesis'in vefatından sonra Kilikya hanedanında bir değişiklik yapmış ve onun yerine Kseinagoras'ı atamıştır. Sonradan yönetimin nasıl geçtiği bilinmemekle birlikte tekrardan Syennesis'lerin eline geçmiştir¹⁵⁷.

¹⁵² Pierre Briant, *Histoire de l'empire Perse de Cyrus a Alexandre*, Paris, 1996: Passim.

¹⁵³ Oğuz Tekin, "Elaiussa Sebaste Sikkeleri", *Adalya II*, 1192, s. 113.

¹⁵⁴ Keil J., Wilhelm A. D., "Denkmaler aus dem Rauhen Kilikien", *MAMA III*, Manchester, 1931: Passim; Herbert Donner, Wolfgang Röllig, *Kanaanische und aramaische Inschriften, Band I*, Wiesbaden, 1964, s. 261; John C.L. Gibson, *Textbook of Syriac Semitic Inscriptions II: Aramean Inscriptions*, Oxford, 1982; Rudolf Heberdey-Adolf Wilhelm, *Reisen in Kilikien ausgeführt 1891 und 1892 im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Denkschriften der Veiner Academia- Phil.-Hist. Klasse XLIV*. Wien., 1896, s. 92-93; Briant, 2002, 722-735.

¹⁵⁵ Ünal vd., 2007, 209.

¹⁵⁶ Fritz Moritz Heichelheim, *Geschichte Kleinasiens van der Eroberung durch Kyros II. Bis zum To de des Heraklios I. (547 v. Chr.-641 n. Chr.)*, *HdOI/2, IV/2*, Leiden, Köln, 1966: Passim.

¹⁵⁷ Ünal vd., 2007, 211-212; Özünü mızrak, yay ve ok taşıyan Pers ve Med piyadesi ile bilhassa Pers süvarisi teşkil ediyordu. Sayıları 10000 i bulan Pers piyadesinin arasından seçilen ve

Kyros, kardeşi büyük kral Artakserkses'e (MÖ 404-358) karşı başlattığı iç savaş ve isyanda Kilikyalılar'dan da büyük oranda yardım görmüş, Tarsus'ta belirli bir süre kaldıktan sonra Payas (Baiae) geçidi üzerinden kardeşine karşı saldırmış ancak öldürülmüştür. Herhalde bu ikiyüzlü politikadan ayrıca yardımdan dolayı Kilikya'daki Syennesis hanedanı üzerine olan Pers tehdidinin de daha da arttığını görmekteyiz. Persler bununla da kalmayıp, Syennesis hanedanının yerine artık kendi satraplarını atamaya başlamışlardır. Büyük İskender'in Kilikya'ya ayak basmasının arifesinde, Kilikya Pers idaresi altında durgun, belirsiz ve çalkantılı bir dönem geçirmekteydi. II. Dareios'un (MÖ 423-405) oğlu Kral II. Artakserkses (MÖ 404-359) MÖ 386'da Kıbrıs'a karşı yürüttüğü bir savaş sırasında, bu sefere katılan Lydia Satrabı Tiribazos, Kilikya sahillerini birer askeri üs olarak kullanmıştır. MÖ 379'larda Pharnabazos Kilikya satrabı idi ve elindeki tüm olanakları kullanarak denizden ve Filistin üzerinden karadan Mısır'a karşı geniş çaplı bir askeri sefer düzenlemeyi tasarlıyordu¹⁵⁸. Makedonya kralı Büyük İskender'in MÖ 334 yılında Çanakkale Boğazı'nı aşarak Troia yakınlarındaki Granikos Çayı vadisinde 5 satraplığın ordularından meydana gelen Pers askerlerini yenmesi ve Anadolu'yu İran politik hakimiyetinden kurtarması ile Anadolu'daki Pers baskıları son bulur. Zaten Anadolu'daki Pers hakimiyetinin sadece askeri ve politik niteliği vardı. Bir başka deyişle Anadolu'da hiçbir zaman bir Pers nüfuzu söz konusu olmamıştır. Yoğun bir Pers kültürel varlığı yoktur ve bundan dolayı İskender'in 35.000 gibi çok az sayıdaki bir orduyla, kısa bir zaman içinde Anadolu'da Makedonya hakimiyetini tesis etmesi çok kolay olmuştur. İskender Çanakkale'den Sardeis'e hareket etmiş, oradan da Side, Aspendos, Sillyum, Perge, Bodrum ve Salagassos üzerinden Gordion'a gelmiş ve MÖ 334-333 kışını burada geçirmiştir. Ertesi senenin ilkbaharında Ankara üzerinden yürüyüp hemen güneye inmek istemiş, Gülek Geçidi'ne yaklaştığında geçidin her iki tarafındaki sarp dağ yamaçlarının Pers askerleri tarafından tutulduğuna şahit olmuştur¹⁵⁹.

Kendi komutasındaki birlikle bir gece baskını düzenlemiş, onun yaklaştığını gören düşman birliklerini korku sarmış ve boğazı tahkim etmekten vazgeçerek

“Ölümsüzler” ünvanını taşıyan ve 1000 kişilik bir kuvvet kralın muhafız alayından oluşuyordu. Ayrıca bir binbaşının (hazarapatis) emri altında bulunuyordu. Bkz: Mansel, 2011, 260.

¹⁵⁸ Ünal vd., 2007, 213.

¹⁵⁹ Freya Stark, *Alexander's Path From Caria to Cilicia*, London, 1958, s. 16; Ünal-Girginer 2007, 214.

kaçmışlardı. Gerçekten Persler, Gülek Geçidi'ni savunmakta pek hazırlıklı ve ciddi değillerdi. Bu zayıf askeri birlikler, Kilikya (Çukurova) satrabı Arsames tarafından dağınık halde buraya yerleştirilmişlerdi. Arsames'in amacı onlar İskender'i oyalarken zaman kazanmak, Memnon'un tavsiyelerine uyarak Kilikya'yı tahrip ederek yağmalamak ve daha sonra efendisi Büyük Krala kaçmaktı. Ama gelişmeler umduğu gibi olmadı. İskender geçide yaklaşır durumu bizzat incelediğinde, yamaçlardan yuvarlanabilecek taşlarla bile kolayca geçişinin engellenebileceğini görmüş ve ne kadar talihli biri olduğuna hem şaşırılmış hem de sevinmiştir. İskender'in Kilikya'ya girmesiyle (MÖ 333 sonbaharı) Kilikya'nın kaderi artık tamamen değişmiştir. Ani bir şekilde Tarsus'a ulaşması ve kenti işgal etmesi, Tarsus için büyük bir şans olmuştur. Çünkü bu durum kentin Persler tarafından yağmalanmasını önlemiş ve gönderdiği bir öncü birlik Persler'in tutuşturdukları ateşi söndürmeyi başarmışlardır. Onun Kilikya'da gözükmesi tüm Kilikya'nın yağmalanmasını da önlemişti. Arsames yağmalamak şöyle dursun, kendi canını zor kurtarabilmiş ve kaçmıştır. Kendisi daha sonra İssos Savaşı'nda öldürülen Persler'in arasında yer alacaktır. Zorlu yolculuklardan sonra Tarsus'a ulaştığında, cehennem sıcaklarının yaktığı Kilikya artık sonbaharın serinletici günlerine kavuşmak üzereydi. Son bir sene zarfında çok uzun yollar katetmiş, çok sayıda savaflara ve baskınlara katılmıştı. İskender de birçok yabancı istilacı gibi, Çukurova'nın aşırı sıcaklığına dayanamamıştır. Askerlerinin gözü önünde hemen soyundu ve ter ile geçtiği uzun yolların tozlarıyla kaplı bedenini bir an önce serinlemek amacıyla, kentin ortasında akmakta olan Kydnos (Tarsus, Berdan) Çayı'nın karlı dağlardan çıkan buz gibi sularına bırakmıştı. Soğuk su onun vücudunu katılaştırmış, titreme nöbetleri tutmuş, benzi solmuş ve aşırı derecede hasta olmasına neden olmuştu. Yaşam betimlemelerini tümünden kaybetmek üzere olan bedeni hizmetçileri tarafından sudan çıkarılarak hemen ırmak kenarındaki çadırına taşındı. Sonunda onu bu hastalık ve halsizlikten çocukluğundan beri doktorluğunu yapan, eski sadık dostu ve doktoru Akarnanyalı Philippos'un hazırlamış olduğu bir ilaç kurtaracaktır¹⁶⁰. Philippos'un sabırlı ve dramatik tedavi sonucu ilaçlar hastanın damarlarına işlemiş ve o artık tekrar sağlığına kavuşmuştur. İskender sağlığına kavuştuktan sonra Tarsus'tan ayrılmış, Gülek Boğaz'ı ile doğuda Kilikya'yı (Çukurova) Mezopotamya ile bağlayan Amanos

¹⁶⁰ Ünal vd., 2007, 216-217.

Geçidi arasındaki geniş bölgenin işgal edilmesini sağlamıştır. Parmenion doğudaki bu geçidi işgal etmek üzere gönderildi. İskender ise, Dağlık Kilikya üzerinden gelebilecek tehlikelere karşı önlem almak üzere batıya yürüdü. İskender daha sonra, Persler ile ortaklık yaparak kendine karşı arkasından iş çevirmeye hazırlanan, Mersin kenti içerisindeki Viranşehir’de yer alan Soloi kentine saldırmıştır. Dağlık Kilikya’daki başarılarını ve Tarsus’ta yakalandığı hastalıktan kurtulma olayını birleştirmiş ve büyük ziyafetler vererek şenlikler düzenlemiştir. Daha sonra doğuya doğru harekete geçti ve Pers hakimiyetine karşı ayaklanan Malloslular’a İskender özgürlüklerini iade etti ve onların Pers kralına ödedikleri vergiyi kaldırdı. İskender’in üstün başarısı asla inkâr edilemez. İskender, en başta asker sayısı bakımından dezavantajlı olmasına rağmen, kullandığı üstün taktik ve özellikle çarpık savaş usulü sayesinde Pers ordusunu bozguna uğratmış ve kral kaçmıştır¹⁶¹.

3.5. Çukurova’da Perslerin Kurduğu Satraplık

Persler klasik dönem tarihinde Antik Çağ’ın en önemli uygarlıklarından birini teşkil ettiler. Akdeniz havzasından merkezi Asya’yı da içine alarak Kuzey Hindistan’a kadar uzanan geniş bir coğrafyaya yaklaşık 220 yıl boyunca hüküm sürdüler. Hindistan’dan Trakya’ya sayısız etnik grubu hakimiyeti altına aldılar. Böylelikle birçok başka kabileye mensup unsurlardan beslenen, kültürel sınırları aşan yeni bir uluslararası düzen inşa ettiler. Genel itibarıyla Pers tarihine bakıldığında imparatorluğun kuruluş ve gelişme aşamalarındaki son derece yetkin askeri güçleri sayesinde Pers kralları savaşarak elde etmiş oldukları fethettikleri yerler ile mükemmel genişliğe ulaşarak imparatorluğun alanlarını genişletmişlerdir. Üç kıtaya yayılım alanı gösteren Pers nüfuzunu sürekli devam ettirebilmek için Persler yönetim sistemine gereksinim duymuşlardır ve bu ihtiyaçlarına “satraplık” şeklinde tanımlanan bir çeşit eyalet sistemiyle çıkış yolu bulmuşlardır¹⁶². Bu sistemin ilk kez MÖ 539 yılında Kyros tarafından yürürlüğe geçirildiği ve imparatorluğun genelinde satraplık kurulduğu bilinmektedir¹⁶³. Fakat sistemli idari birimler olarak satraplıkların kurulması öyle görülüyor ki I.

¹⁶¹ Ünal vd., 2007, 218-221.

¹⁶² Muzaffer Duran, “Satraplık Sisteminin Pers Yönetim Teşkilatındaki Yeri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 34, Nisan 2015, s. 61; Sevgi Sarıkaya, “Anadolu’da Pers Satraplık Sistemi”, *CEDRUS, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi*, Cilt IV, Haziran 2016, s. 75.

¹⁶³ Sarıkaya, 2016, 75.

Dareios'tan (MÖ 522-486) önce gerçekleşmedi¹⁶⁴. Pers kralları, fethettikleri ülkelerin yönetimini eski Yunanlıların Satrapes (Persçe Khşatrapa) dedikleri yöneticilere bırakırlardı. Bu eyaletleri yöneten valilere “satrap” denirdi¹⁶⁵. Eski Pers metinlerinde satraplığı tanımlayan hali hazırda bir kelimenin olmadığı görülmekte olup, xšaçapāvan sözcüğü söz konusu anlamı karşılamış görülmektedir¹⁶⁶. Ayrıca Satrap sözcüğü I. Dareios tarafından yaptırılan Behistun sütununda ilk olarak xšaçapāvan ifadesiyle karşılanmıştır¹⁶⁷. Pers krallığı tarafından tayin edilen satraplar, kraliyet ailesi içinden Büyük Kralın tahta çıkma ihtimalleri düşük olan oğulları arasından seçilmekteydi. Satrapların görev yılları ile ilgili bir sınırlama yoktu. Atamalar esas itibariyle haleflik sistemine göre gerçekleşmektedir¹⁶⁸. Satrap eyalet başkentinden işleri yönetir ve satraplar, Büyük Kral'a sadakatlerinde sorun yaşanmadığı sürece, kendilerine tayin edilen satraplıkta ölünceye kadar hüküm sürebilirdi¹⁶⁹. Buralar çoğu zaman fethedilmiş devletlerin eski başkentleriydi. Örneğin Mısır'da satraplık merkezi Memfis'te, Lydia'da Sardeis, Media'da Ekbatana, Babil'de Babil kentindeydi. Çok geniş eyaletlerin bölünmesinin ardından bazı yeni hükümet merkezleri kurulmuştu. Şam (olasılıkla) yeni “Maveraünnehir” eyaletinin idari merkeziydi; Daskyleion ise Hellespontos Frigya'sının satraplığı olmuştu. Satraplık başkenti kraliyet merkezlerinin küçük bir modeliydi. Pers büyük kralı tarafından tayin edilen yerel

¹⁶⁴ Kaya, 2012, 56; MÖ 522-486'de satraplıkları yeniden düzenlemiş ve yeni bir vergi sistemi “nomos” meydana getirmişti. Devlet hazinesinin önemli bir gelir kaynağını oluşturulan satraplıklardan elde edilen vergiler oluşturuyordu. Her satrap, egemen olduğu toprakların adeta kralı idi. I. Dareios, MÖ 513'te Bosporos'tan (İstanbul Boğazı) Avrupa kıtasına geçerek kuzeye doğru gemilerin yan yana dizilmesiyle meydana getirilen bir köprü ile ilerlemeye başlamıştır. Bkz: Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, 12. Baskı, İstanbul, 2018, s. 97-98.

¹⁶⁵ Kaya, 2012, 59; Kuhrt, 2013, 412.

¹⁶⁶ Pers yazıtlarında; “xšaçapāvan”, hšaçapāvan biçiminde geçerken Akkadça'da da ahsadrapanu, İmparatorluğun Aramicesi'nde hšatrapan, İbrance ile İncil Aramicesinde ise ahasdarpan olup Eski Mısır dilinde de hštrpn olarak geçmekte ve Yunanca'da Satrapes, Likçe'de de xšadraba olarak geçmektedir. Detaylı bkz: Josef Wiesehöfer, “Satrap” *DNP Band II*, Stuttgart, 1996, s. 108; R. Schmitt, “Achaemenid Dynasty; from the Persian Clan of the Same Name ca. 700 to 330 B.C.”, *Elr., Vol. 1, Londra*, 1986, s. 418. Bu durumda Yunanca kökenli “Satrapes” kelimesi de bize korumak (pā) ile egemenlik, ülke dışında Pers düzeninde olan, Pers menfaatleri olan ve Pers olan (xšaçā) anlamındaki hecelere -van'ın da katılmasıyla “xšaçapāvan” kelimesi ile aynı anlamı vermektedir. “xšaçapāvan” kelimesi yani Persçe'de satrap kelimesi “Krallık Koruyucusu”, “hükümdarlık,” anlamlarına da gelmektedir. Detaylı bkz: Sevgi Sarıkaya, *Anadolu'da Persler: Daskyleion Satraplığı*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2018, s. 447; C. Herrenschildt, “Designation of l'Empire et concepts politiques de Darius Ier d'apres ses Inscriptions en Vieuxperse” *Studi Iranica*, Vol. 5, No. 1, 1976, s. 33-65.

¹⁶⁷ Muzaffer Duran, *Anadolu'daki Pers Satraplık Organizasyonu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2012, s. 14.

¹⁶⁸ Kaya, 2012, 59; Sarıkaya, 2016, 78.

¹⁶⁹ Kaya, 2012, 59; Kuhrt, 2013, 414.

hükümdarlar ölünce, onların oğulları halefleri olurlardı. Satraplıklarında yarı bağımsız bir idari özerkliğe sahip olan satrapların kraliyet kaynakları ve muhafızları, kendilerine özel av parkları vardı. Satrapların Pers Büyük Kralı'na sadakat dışındaki sorumluluklarının başında yönetimindeki satraplığın barışını korumak, satraplığın ödemesi gereken miktarı belirlenmiş vergiyi toplamak ve gerektiğinde bir ordu toplayabilmektir¹⁷⁰. Perslerin satraplıklarından iki çeşit vergi aldığı bilinmektedir. “Phoros” şeklinde isimlendirdiği ve gümüş üzerinden yıllık şeklinde hesaplanan verginin adı haraç olup bir diğeri ise doğal ürünlerden ödemeleri kapsayan aynı vergilerdir¹⁷¹. Doğrudan yerel garnizonların bakımı ve gıda temini için kullanılırdı. Hazineser satraplık merkezindeki kalelerde sıkı koruma altındaydı¹⁷². MÖ 5. yüzyıl başlarına gelindiğinde imparatorluğun idari istikrar getiren satraplıklara bölünmüştür. Satrap genellikle bir Pers soylusuydu ve konağı, hazinesi, arşivi ve idari kurumlarıyla bir kraliyet sarayı gibiydi. Yerel yönetim sistemlerini devlete en fazla faydayı sağlayacak şekilde koordine ediyor, yerli üst sınıfların eski statülerini korumalarına izin veriyordu¹⁷³. Pers asıllı soylu aileler tarafından idare edilen satraplıkların başındaki yöneticiler satraplıkları yönetmek üzere imparatorluğun her yerine gönderiliyor yeni fethedilen topraklardaki alışılmış başkentleri kendi karargâhları haline dönüştürerek daha kolay bir yönetim organizasyonu oluşturmuşlardır. Toprak kraliyetin mülkü olarak kalsa da gelirlerini alabilecekleri mülklerle ödüllendiriliyorlardı. Bunlar imparatorluğun çeşitli yerlerine dağılmıştı. Ayrıca yerel temsilcilerce de idare ediliyordu. Bu düzenlemede kralın şahsı merkezi roldeydi¹⁷⁴. Satraplık sistemi I. Dareios'un krallığı döneminde bir yönetim sistemi olarak daha net bir şekilde uygulanmışsa da söz konusu idari mekanizmanın II. Kyros (MÖ 559-530) ile ortaya çıktığı tarihi kaynaklar tarafından kanıtlanmıştır¹⁷⁵. Valileri II. Kyros atıyor, ödül olarak mülk bahşediyor ve tüm kararları II. Kyros alıyordu. Babil'in, Mısır'ın ve başka yerlerin kralıydı, ama öncelikle ve en önemlisi “Büyük Kral” ve “Krallar Kralıydı”¹⁷⁶. Satraplıklarda bölgesel farklılıklardan kaynaklanan yönetimsel değişiklikler söz konusuydu. Siyasi birimlerin bu farklılığından ötürü

¹⁷⁰ Kuhrt, 2013, 414; Kaya, 2012, 59.

¹⁷¹ Oliver Casabonne, “Akamenid İmparatorluğu Büyük Kral ve Persler”, *Arkeoatlas 6*, 2007a, s. 25.

¹⁷² Kuhrt, 2013, 414.

¹⁷³ Mieroop, 2018, 261.

¹⁷⁴ Duran, 2012, 20; Mieroop, 2018, 261.

¹⁷⁵ Duran, 2012, 18.

¹⁷⁶ Mieroop, 2018, 261.

değişik memur kadrosu yer alırdı. Bu memur kadrosundan bir tanesi satrabın yönetim sahasının genişliği nedeniyle bölgesinde asayiş, güvenlik, vergi ve haraçların aksatılması adına görev yapan satrap yardımcılarını idi yani hyparkhos'ların başını çektiği geniş bir memur kadrosu bulunurdu. Bunlardan birisi kendisine vekâlet de edebilen genel yazmanıydı, ikincisi ise satraplık başkentindeki Persli ve yerli askerlerden oluşturulmuş bulunan garnizonun komutanıydı. Ancak satrabın sözünü etmiş olduğu iki yardımcısı satrap tarafından değil Pers başkentinde oturan II. Kyros (Büyük Kral) tarafından tayin edilirdi. Yazmanın asıl görevi satraba yardımcı olmak değil, satrabın icraatlarından Büyük Kralı haberdar etmektir. Satrapların geniş coğrafik alana yayılması, birden fazla alt satraplıklara bölüştürülerek yönetilmesini gerekli kılmaktaydı. Eyaletin bu alt birimleri sıklıkla hyparkhos; nadiren arkhon şeklinde nitelendirilen memurlar tarafından yönetilmekteydi. Satraplık vazifesinde öncelik genellikle Perslere tanınmaktaydı. Anadolu'daki isyancı satraplardan en ünlüsü I. Kyros'tur (MÖ 640-600)¹⁷⁷. Tissaphernes'in halefi, MÖ 407 yılında Sparda Satraplığı'na tayin edilen I. Kyros'tu. Yunan kent devletlerinden topladığı 10 bin kişilik paralı askerler ile Yunanlı olmayanlardan toplayıp oluşturduğu büyük bir orduyla ağabeyi II. Artakserkses'e (MÖ 404-359) savaş açan I. Kyros, MÖ 401 yılında Kunaksa Savaşında yenildi ve yaşamını kaybetti. Bu tarihte görevi başında olan satraplar şunlardı: Lidya'da Artinos, Frigya'da Artakamos, Kilikya (Çukurova)'da Syennesis, Lykaonia ve Kappadokia'da Mithridates (MÖ 171-138), Media'da Arbakas, Phasionlar ve Hesperitlerin ülkesinde Tiribazos, Paphlagonia'da Korylos, Bithynia'da Pharnabazos (MÖ 379-378), Avrupa Trakya'sında Seuthes¹⁷⁸. Doğu Akdeniz'deki savaşlarda rol alan satraplar ise Pers krallığı ile kent devletleri arasında antlaşmalar yapılmasında aracılık yaptılar. Güvenliği Pers satraplığının sorumluluğunda olan Kral Yolu'nun yolun hangi tarihten itibaren mevcut bulunduğu bilinmiyor. Fakat düzenli posta teşkilatı kurularak yolun hızlı haberleşme şebekesi haline getirilmesi ile ilgili çalışmalara muhtemelen Pers kralı II. Kyros döneminde başlanmış, I. Dareios hükümdarlığı döneminde tamamlanmıştı. Irmak üzerinde bulunan bir kale aşıldıktan sonra güzergâhın Kapadokya bölümü başlıyordu ve Kapadokya-Kilikya (Çukurova) hattı üzerinde 28 istasyon vardı. Yolun Kilikya içinden geçen bölümündeki istasyon sayısı ise

¹⁷⁷ Sarıkaya, 2016, 79-82; Kaya, 2012, 59.

¹⁷⁸ Ksenophon, *Anab.*, I.25.

üçtü. Kilikya'yı Armenia'dan ayıran yol üzerindeki Fırat ırmağı bir köprüyle aşıyordu ve yolun Armenia'daki bölümünde 15 istasyon bulunuyordu. Bu istasyonların her biri bir Pers garnizonunun koruması altındaydı. Yolun sonraki bölümü Tigris (Dicle) Nehri'nin doğusunda güneye inerek Pers başkenti Sus'ya ulaşıyordu. Armenia'dan Sus'ya kadar olan yol üzerindeki istasyonların sayısı ise 15 idi. Kral Yolu, tek değildi en azından ortak olan bazı güzergâhlar dışında ikiye ayrılıyordu. Bu yoldan bir kolu da Kapadokya içinden Melitine (Malatya) yoluyla, diğer kolu Kilikya-Suriye güzergâhından Pers başkenti Sus'ya ulaşıyordu. Sardeis'te ayrılan diğer kol, güneydoğu istikametinde giderek Kolossai'ya (Honaz), oradan yaklaşık olarak bugünkü Denizli-Afyon yolunun geçtiği yerlerden Kelainai'ya (Apameia) ulaşıyordu. Kelanaia'da ayrılan diğer kol, Lykaonia'ya oradan Kilikya-Suriye güzergâhını takip ederek Sus'ya ulaşıyordu¹⁷⁹. Zengin ve büyük bir kent olan Kelainai'da Pers Kralı Kserkses'in (MÖ 486-465) yaptırdığı büyük bir av parkı mevcuttu. Kyros'un ordusunda yer alacak olan diğer askeri birlikler otuz gün kaldığı bu kentte ona katıldılar. Kyros'un bu yeni birlikler gelince tüm ordusunu Kelainai'daki av parkında topladı ve sayım yaptırdı. Böylece onun emrinde savaşacak paralı Yunan askerlerinin toplam sayısının 13 bin olduğu öğrenildi¹⁸⁰. Kelainai'dan itibaren içinden geçtiği her kentte iki günlük bir yürüyüş sonunda ulaşan Kyros, Peltai'da üç gün, Kaistrupedion'da beş gün mola verdi. Kaistrupedion'da verilen mola sırasında Kilikya kralı/satrabı Syennesis'in karısı Epyaksa, beraberinde getirdiği yüklü parayla Kyros'u ziyaret etti. Kyros, ücretli askerlerine olan dört aylık borcunu onun tarafından getirilen paralarla ödedi. Kilikyalı (Çukurova) ve Aspendoslulardan oluşan muhafızlarıyla birlikte Kyros'a refakat eden Epyaksa, Tyriaion'da verilen üç günlük mola sırasında Yunanlı paralı askerlerinin savaş tatbikatı gösterisini izledi. Kyros, Tyriaion'dan Frigya'nın son büyük kenti İkonion'a (Konya) üç günlük bir yürüyüşün sonunda ulaştı¹⁸¹. Bu kentte üç gün mola verdikten sonra ilerlemeye devam eden Kyros, beş günlük bir yürüyüş sonunda Lykaonia bölgesine girdi. Bu bölge fiilen Pers kontrol altında olmadığı için düşman ülkesi muamelesine maruz kaldı. Kyros, Lykaonia'nın Yunan paralı askerleri tarafından yağmalanmasına izin verdi. Bu arada Perslere bağımlı bir kral

¹⁷⁹ Kaya, 2012, 61-62.

¹⁸⁰ Ksenophon, *Anab.*, I.6-9.

¹⁸¹ Kaya, 2012, 93.

olarak Kilikya'da hüküm süren Syennesis'in karısı Epyaksa'yı Menon komutasındaki bir muhafız birliğinin eşliğinde memleketine uğurladı. Sonra Kappadokia içinden yürüyüşüne devam eden Kyros, dördüncü gününün sonunda Dana'ya vardı ve orada verdiği üç günlük molada iki kişiyi ihaneti nedeniyle öldürttü¹⁸². Yukarıda da bahsettiğimiz gibi sistemli idari birimler olarak satraplıkların kurulması I. Dareios'tan önce gerçekleşmemiştir. I. Dareios kendisini yedi yıl meşgul eden iç savaşları sonlandırıp, imparatorluğun kontrolünü tartışmasız ve itirazsız bir şekilde ele geçirmiş olduğu MÖ 515 yılından itibaren satraplık sistemini kurmaya başladı. Satraplıkların kuruluşunda ve sınırlarının belirlenmesinde I. Dareios'a ödeyebilecekleri vergi miktarları etkili oldu. Tüm imparatorlukta kurulan satraplıkların 6'sı bugünkü Türkiye toprakları üzerindeydi. Bugünkü Türkiye toprakları üzerinde kurulmuş bulunan altı satraplıktan biri, Sardeis (Sart) Satraplığıydı. I. Dareios'a yıllık 500 talanton gümüş ödemekle yükümlü kılınan bu satraplığın sınırları içerisinde Lidya bölgesinden başka Mysia, Kabalia ve Hygennia bölgeleri dâhil edilmişti.

Bir diğer satraplık ise; İonia (Yauna) Satraplığıydı. Pers Büyük Kralı'na yıllık 400 talanton gümüş ödemekle yükümlü kılınan bu satraplığın sınırları içinde İonia'dan başka Likya, Karia, Pamphylia, Milyas, güney Lidya ve Aiolis bölgeleri vardı.

Üçüncü satraplık, adını başkentinden Daskyleion'dan alan (Daskyleion) satraplığıdır. Pers büyük kralı I. Dareios tarafından yıllık vergi olarak 360 talanton gümüş ödemekle yükümlü kılınan bu satraplık, Hellespontos Satraplığı olarak da anıldı.

Dördüncü satraplık, başkenti Tarsus olan (Kilikya) Satraplığıdır. Beşinci satraplık ise; Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki (Armenia) Satraplığıydı. Bu satraplığın ödeyeceği yıllık vergi miktarı 300 talantondur, altıncısı Paktyike ve Armenia'da kurulmuştur. Satraplıklara tayin edilen vergi miktarları Babil gümüş talantonuna göre ödenecektir. Tüm bu satraplıklar daha sonra kurulduğu şekliyle muhafaza edilmiş değildir. Bazı satraplıklar büyütülebilirken bazıları da zamanla ayrı satraplıklar olarak düzenlendiler. Satraplığın büyütülmesi ile ilgili en iyi örnek; MÖ 407 yılında tayin edilen I. Kyros'un Satraplığıdır¹⁸³. Merkezi nitelikte

¹⁸² Ksenophon, *Anab.*, I.1-2.

¹⁸³ Kaya, 2012, 56-58.

olmayan idari sistem sayesinde eyalet valileri olan satraplar büyük özerkliğe sahiptir. “Kralın Koruyucuları” kralın eyaletlerdeki en yüksek düzeyli temsilcileridir. Genelde kralın ailesindedirler, ama Pers olmayıp yerel kökenli olan satraplar da vardır. Satraplar ayrıca eyaletlerde sanatsal faaliyetler de dâhil olmak üzere belirli geleneklerin ve hayat tarzlarının yayılmasını sağlarlar¹⁸⁴. I. Dareios hükümdarlığında Akhaimenid hanedanlığının toprakları Batı Anadolu’dan Hindistan’a kadar uzanıyordu. Amik Ovası ve yakın çevresi önce Suriye ile birlikte Babil ve Suriye Satraplığı eyaleti içine alındı. İlk satrap Gubaru (Gobyras) idi. Kral I. Draeios İmparatorluğa 20 satraplık kurarak yeni bir şekil verdi, bu yeni bölünmede Kıbrıs ile birlikte 5. Satraplığa dâhil edildi.

Persler hakimiyetleri altındaki toprakları satraplık sistemiyle yönetiyorlar ve bu sınırlar içindeki tüm halklardan vergi alıyorlardı. Satraplıklar coğrafyadan çok halkların yaşadığı bölgelere göre belirlenmişti. Persler bunları kendi dillerinde adlandırıyorlardı. Satraplar tarafından yönetilen her bir satraplığın bir başkenti vardı. Buna göre satraplıkların ilk bölünmeye göre devam etmediği sayıları ve kapsadıkları alanların değiştiği anlaşılmaktadır¹⁸⁵. Persler Anadolu’da pek fazla bir değişiklik yapmadılar. Persler idari merkezlerini iki satraplık olmak üzere Daskyleion (Ergili) ve Sardeis (Sart) şeklinde kurmuşlardır. Bu bölgelerin yönetimini satraplara devretmişlerdir. Pers merkezi yönetiminin buralarla doğrudan ilgilenme imkânı yoktu. Tüm işleri buradaki satraplar tarafından yapılıyordu. Bir başka deyişle Anadolu asıl sahipleri, neredeyse sonsuz yetkiye sahip satraplardı ki bu idari amirler Yunan şehirlerini başında bulunan kendilerine yakın buldukları yöneticilerin geçmesini de teşvik etmişlerdir¹⁸⁶. Yunan tarihi geleneği milyonluk bir pers ordusundan bahsetse de Persler 100-150 bin kişilik kara ordusu ile 1200 adet geminin bulunduğu bir donanmaya sahipti¹⁸⁷.

3.5.1. Kilikya Satraplığı

Pers İmparatorluğunun dördüncü satraplığı olan Kilikya (Çukurova) Satraplığının başkenti Tarsus olup Anadolu’nun Toroslar kısmından başlayıp

¹⁸⁴ Eco, 2019, 270.

¹⁸⁵ Aynur Özfırat, Banu Özdilek, *Arkeoloji Yolculuğunda Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Kalıcı Sergisi*, Matsis Yayıncılık, Hatay, 1992, s. 99.

¹⁸⁶ Mansel, 2011, 265-266.

¹⁸⁷ Mansel, 2011, 293.

Akdeniz'e kadar uzanan bölgeyi kapsamaktadır¹⁸⁸. I. Dareios'un (MÖ 522-486) döneminde ayrı bir satraplık olmamış, yerli hanedanların yönetimine bırakılmıştır. MÖ 400'lü yıllara kadar Syennesis hanedanlığı tarafından yönetilmiştir. Persler bölgenin yönetimini direkt üstlenmemiş, iç işlerinde belli bir özerklik tanımıştır. Kilikyalılarda kralın vergi ve asker ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Bu satraplığın Pers büyük kralına ödeyeceği yıllık vergi tutarı 500 talanton gümüş ve 360 beyaz at idi. 500 talanton gümüşün 140 talantonu Kilikya'daki Pers garnizonuna ödenecekti. Ayrıca Kilikya bölgesi orman, maden ve tarım ürünleri açısından zenginlik taşımaktaydı. Özellikle bölgenin gemi yapımında kullanılan kereste açısından büyük ölçüde kaynağa sahip olması onu önemli kılmaktaydı. Burada üretilen kerestenin denetimi direkt olarak krala bağlıydı. Pers gemilerini yapılması için büyük bir kaynak sağlanmaktaydı. Kilikya'nın sahip olduğu stratejik konum nedeniyle bölge Pers ordusu için bir üs konumundaydı¹⁸⁹. MÖ 373 yılında Kilikya Satrabı Pers kralına karşı ayaklanmış ve bağımsızlığını ilan etmiştir¹⁹⁰. Kilikya'daki Syennesis hanedanının iktidarı MÖ 380 yılında son buldu. MÖ 360'lı yıllarda Kilikya'ya yerli hükümdarlar tayin edilmesine son verildi. Kilikya Satraplığı'nın yerli olan son hükümdarı Syennesislerden olmayan Tarkumuva'ydı (MÖ 380-360). MÖ 462 yılında Kilikya satraplığına, aynı zamanda Pers satrapı olan Mazaeus getirilmiştir¹⁹¹. Mazaeus Kilikya'da Artakserkses'in temsilcisi gibi görülmekteydi. Karia satrabı Moussollos, Kilikyalılar ve Anadolu'nun denize kıyısı olan bölgelerindeki Yunan kentleri de isyanın destekçileri arasında yer aldılar. Fakat isyan, satraplar arasındaki güvensizlik ve ihanetler nedeniyle amacına ulaşamadı. Kilikya satrabı Mazaeus (MÖ 361-334), satrapların isyanlarını destekleyen Fenikeli isyancıların başı Tenes karşısında başarılı olamayıp yenilince, 330 bin Asyalı ve 10 bin Yunanlıdan oluşan bir ordunun başına geçen Pers Büyük Kralı, Phoenike'ye (Fenike) bir sefer düzenledi. Kralın gelişinden korkan Tenes, yakalanıp öldürüldü. Böylece isyanlar bastırılmış, ancak devasa Pers İmparatorluğu'na ne Pers kralının zalimliği ne de haleflerinin çabaları umulan huzur ve barışı getirebilmişti. Böylece Perslere karşı yapılacak savaşın

¹⁸⁸ Vildan Konaç, *Anadoluda Pers Dönemi Süvari Betimlemeleri (Arkaik Dönem)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2007, s. 10; Konaç 2007, 13; Kaya, 2012, 57.

¹⁸⁹ Kaya, 2012, 57; Kamal Bayramov, *Akdeniz'de Persler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2019, s. 39.

¹⁹⁰ Tuna Akçay, "Olba'da Bulunan Sikkeler Işığında Kentin Erken Yerleşim Tarihi", *Seleucia 7, Olba Kazısı Yayınları*, Mersin, 2017, s. 261-274.

¹⁹¹ Oliver Casabonne, *Local Powers and Persian Model in Achaemenid Cilicia*, 1999, s. 61.

komutanlığı onun oğlu İskender'e nasip oldu¹⁹². Kilikya'nın (Çukurova) MÖ 4. yüzyıl Pers dönemini aydınlatan en önemli arkeolojik veriler burada basılan sikkelerdir. Bölgede basılan sikkeler satraplığın sivil darphanelerinde basılmış ve üzerlerinde satrapların adlarına yer verilmiştir. Kilikya'da basılan sikkelerden bölgenin MÖ 4. yüzyılda Tiribazos (MÖ 386-380), Pharnabazos (MÖ 380-375), Datames (MÖ 378-362) ve Mazaeus (MÖ 361-334) gibi satraplar aracılığıyla yönetildiği anlaşılmaktadır. Kilikya'da aslan ve boğa motifli sikkeler MÖ 5. yüzyılda Syennesis hanedanlığı döneminde de görülmüştür¹⁹³ (Ek-11). MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısında Tarsus'un dolayısıyla Kilikya'nın ilk gümüş sikkelerinin basımı başlar. Askeri güç ve din Anadolu'nun tüm Eski Çağ tarihi boyunca bütün toplumlarda, devlet idaresinde en aktif görev alan iki dikkate değer öğeyi oluşturmaktadır. Bu olgunun Kilikya'da yaklaşık 200 yıla kadar devam eden Pers egemenliği sırasında oldukça güçsüz olduğu düşünülerek bu konuda da çok fazla bir olguya, bilgiye de hâkim olmamaktayız. Fakat buna karşılık, sözü edilen döneme ait sikkelerden de anlaşıldığı üzere kökleri demir çağından da daha öteye giden yerli halk eski medeniyetlerini Greklerin kültürleri ile bütünleştirmişler ayrıca Persler de bu kültürlerin mevcudiyetinden rahatsız olmamışlar ve bu olaya hoşgörülle yaklaşmışlardır. Fakat Persler yerli halkların bu kökleşmiş inançlarını kullanarak bölgeyi yönetmek gibi bir düşüncede de olmamışlardır. Böylece kendi geleneksel inançları çerçevesinde Kilikyalılar dinsel yaşamlarını Persler döneminde de sürdürmüşlerdir. MÖ 5. yüzyılda Kilikya sikkeleri, Pers sikke standardında basılmıştır¹⁹⁴. MÖ 4. yüzyıl Kilikya sikkeleri, Kilikyalı satraplar olan Tiribazos, Pharnabazos ve Datames hakkında bilgi verir. Tiribazos sikkeleri MÖ 386- 380 arasında İssos, Mallos, Soloi ve Tarsus'ta basılmıştır¹⁹⁵. MÖ 5. yüzyılın ortasından MÖ 4. yüzyılın başına kadar muhtemelen Tarsus'ta basılan gümüş sikkelerde kral görülmektedir. Kilikya kralı Pers kıyafetleri içinde betimlenmiştir. Tüm tarihsel veriler bu olayları desteklemektedir¹⁹⁶.

¹⁹² Kaya, 2012, 132-133.

¹⁹³ Bayramov, 2019, 40-42.

¹⁹⁴ Levent Zoroğlu, "Dağlık Kilikya-Ovalık Kilikya", E. Jean, Ali M. Dinçol, Serra Durugönül (Ed.), *Kilikya: Mekânlar ve Yerel Güçler (MÖ 2. Binyıl- MS 4. Yüzyıl) Uluslar arası Yuvarlak Masa Toplantısı Bildirileri*, İstanbul, 1999, s. 425.

¹⁹⁵ J. Daniel Bing, "Datames and Mazaeus: The Iconography of Revolt and Restoration in Cilicia", *Historia*, Vol. 47, 1998, s. 49.

¹⁹⁶ Afif Erzen, *Kilikien bis zum Ende der Perserherrschaft*, Leipzig, 1940, s. 99.

Pers döneminde Kilikya'da İssos (Kinet Höyük), Kirşu (Meydancikkale), Nagidos, Tarsus önemli kentler arasında yer almaktaydı. Kilikya satraplığında kentlerin mimari yapılarına baktığımızda, Perslerin özellikle savunmaya önem verdiklerini bu nedenle büyük surlar yaptırdıkları gözlemlenmiştir¹⁹⁷. Kilikya kentlerinin Pers döneminde büyük savunma duvarları ile çevrenmesi ve bu kentlerde yoğun sikke basımı Perslerin bölgeyi gerçekten de bir askeri üs olarak kullandıklarını göstermektedir¹⁹⁸. Persler kentlerin dışında, özellikle nehir kıyılarında da askeri depolar kurmuşlardır. Ceyhan Nehrinin kıyısında Pers Dönemine tarihlenen askeri amaçlı kullanılan depolar ortaya çıkarılmıştır¹⁹⁹. Kyros, Kilikya geçidine (Gülek Boğazı) varıncaya kadar hiçbir engelle karşılaşmaksızın yürüyüşüne devam etti. Bir araba genişliğinde olan, bu tarihten takriben 600 yıl sonra Roma imparatoru Septimius Severus'un rakibi Pescennius Niger'i takip eden ordusuna darlığı dolayısıyla zorluk çıkardığını bildiğimiz bu geçidin Kilikya kralı/ satrabı Syennesis tarafından tutulmuş olması dolayısıyla yürüyüşüne bir gün ara vermek zorunda kaldı. Ertesi gün Syennesis, Yunanlıların gemilerle İonia'dan Kilikya'ya doğru hareket etmiş olduğu haberini alınca geçidi tutan tepelerdeki mevzilerinden çekilmiş ve böylece Kyros (MÖ 640-600), geçidi ve dağları hiç engel olmaksızın aşip suyu bol, her türlü ağaç ve birçok üzüm bağının bulunduğu ovaya indi. Oradan dört günlük bir yürüyüş sonunda Kilikya Satraplığının başkenti olan büyük ve zengin kent Tarsus'a ulaştı. Kyros kente geldiğinde Kilikya (Çukurova) kralı Syennesis, bu kentteki sarayını terk edip dağdaki müstahkem bir yere sığınmıştı. Dükkâncılar dışında kenti terk eden halkı da onunla birlikteydi. Kyros'tan beş gün önce Tarsus'a gelmiş olan Syennesis'in karısı da oradaydı. Fakat ona refakat eden Menon 100 hopliti ile kayıptı²⁰⁰. Kyros'un paralı Yunan askerleri Menon'un Kilikya dağlarında kaybolduğu haberine öfkelenip Tarsus'u ve kral Syannesis'in sarayını yağmaladılar. Kral, karısı Epyaksa'nın aracılığıyla Kyros'un çağrısına uyup Tarsus'a geldi. Kyros ona bir zarar vermediği gibi onu krala yakışır hediyeler vererek onurlandırdı²⁰¹. Kyros, Tarsus'ta 20 gün kaldı. Bu arada Yunanlı paralı askerler seferin Pers kralına karşı olduğunu ilk kez burada öğrendiler ve aldatıldıklarını söyleyerek yola devam

¹⁹⁷ Bayramov, 2019, 42.

¹⁹⁸ Oliver Casabonne, "Kilikya", *Arkeoatlas 6*, 2007b, s. 59-61.

¹⁹⁹ Casabonne, 2007b, 56.

²⁰⁰ Hoplit; MÖ 8. yüzyılda Antik Yunanistan'da, ortaya çıkan ağır piyade sınıfından savaşçılara verilen isimdir.

²⁰¹ Ksenophon, *Anab.*, I.21-27.

etmek istemediklerini bildirdiler. Böylece seferine fire vermeden devam etmek olanağını elde etmiş bulunan Kyros, Psaros (Seyhan) ve Pyramos (Ceyhan) nehirlerini geçerek Tarsus'tan ayrıldı. Yürüyüşünün beşinci gününde Kilikya'nın Syria (Suriye) sınırındaki son kent İssos'a (Kinet Höyük) ulaştı. Orada üç gün mola veren Kyros'a Peloponnesos'tan (Mora) ve Ephesos'tan (Selçuk) gelen toplam 60 gemilik bir donanma ile 400 yeni Yunan hopliti katıldı. Donanmayı İssos'a getiren amiral, Kyros'un Miletos (Milet/Balat) kuşatmasında görevli olarak bırakmış olduğu Mısırlı Tamos Peloponnesos'tan gemilerle birlikte Lakedaimonialı amiral Pythagoras'da gelmiş ve Kyros'un emrine girmişti²⁰². Kyros, İssos'tan Syria'ya (Suriye) geçti. Kilikya ve Syria kapıları denilen Amanos dağı ile deniz arasındaki dar geçit üzerindeki iki hisardan birisi Kilikya satrabı Syennesis'in muhafızlarının, diğeri Pers kralı Artakserkses'in (MÖ 465-424) askerlerinin elindeydi. Bu arada Kyros komutanlarını toplayarak onlara yaptığı bir konuşmayla bu firarlar dolayısıyla ortaya çıkabilecek moral bozulmasına engel oldu. Sonra dört gün yürüyerek Syrialıların kutsal saydıkları balıkları ve güvercinleriyle ünlü olan (Khalos Kuveik) ırmağına ulaştı. Oradan Syria (Suriye) satrabı Belesys'in sarayının ve büyük av parkının bulunduğu Dardas'a ulaştı. Babil'de savaşın son hazırlıkları yapıldı. Kyros, MÖ 401 yılının Eylül ayında Kunaksa Savaşı'nda gözünün altına isabet eden bir ciritle vurularak yaşamını yitirdi²⁰³. Sonuç olarak Kilikya Satraplığı, Pers idari yapısı içerisinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Satraplık, MÖ 539 yılından MÖ 400'lü yıllara kadar, özerk bir Pers satraplığı olarak Syennesis unvanlı yerel krallara bırakılmıştır. II. Kyros MÖ 539 yılında, Babil seferine gönüllü katılan Syennesis hanedanlığının egemenlik alanını Orta Anadolu'ya kadar genişletmiştir. Syennesis unvanlı krallardan adı bilinenlerden birisi Sarmapiya; adı bilinen en önemli kraliçe ise Epyaksa'dır. Bir süre Kariyalı Kseinogorasda bölgede görev yapmış olsa da yönetim tekrar Syennesis hanedanlığına geçmiştir. Kilikya (Çukurova)'da bulunan atlı birliklerin komutası ile satraplık yetkileri de Syennesis'e verilmiştir. Bu durum, satraplığın ayrıcalıklı bir konumda olduğunu göstermektedir. Syennesis hanedanlığının çıkarıcı politikaları satraplığın sınırlarının genişlemesini sağlasa da; bu çıkarıcı politikalar bir süre sonra Pers Büyük Kralı'nın doğrudan müdahalesine sebep olmuştur. Böylece yaklaşık MÖ 400/380 yılları ile birlikte Kilikya

²⁰² Ksenophon, *Anab.*, I.1-3.

²⁰³ Ksenophon, *Anab.*, I.27.

Satraplığı'na Pers Büyük Kralı'nın doğrudan atadığı satraplar görevlendirilmiştir. Bölgeye atanan satraplar ile ilgili tarihsel veriler oldukça az olup, daha çok bastırdıkları sikkeler üzerinden bilgi edinilebilir. Bu satraplar, Tiribazos, Pharnabazos, Datames, Mazaeus'tur. Diğer taraftan Tarkumuwa isimli yöneticinin Datames ile aynı kişi olabileceği düşüncesi bulunmaktadır. Yine Tarkumuwa'nın son Syennesis hanedanı olabileceği de düşünülmektedir. Eğer bu görüş doğruysa Syennesis hanedanlığı, Pers Büyük Kralı'nın doğrudan atadığı satraplar döneminde bir süre daha görev yapmıştır. Pers İmparatorluğu'nun yıkılışının ardından bölgeye egemen olan Büyük İskender ile birlikte Pers satraplık sistemi devam etmiş ve satraplığa Balakros atanmıştır. Balakros, Kilikya Satraplığı'na bağlı Isaurialılar tarafından öldürülünce, Büyük İskender'in komutanlarından Perdikkas bölge halkını sindirme harekâtında bulunmuştur. Büyük İskender'in ölümünün ardından, onun komutanları arasında çıkan taht kavgaları ve savaşlar sonucunda, kurulan imparatorluk parçalanmış; satraplık sistemi de feshedilmiştir²⁰⁴.

3.6. Çukurova Bölgesindeki Pers Savaşları

Yunanistan şehir devletlerinin İranlılar ile MÖ 5. yüzyılın ilk yarısında yaptığı ve tarihin kaydettiği en uzun ve en büyük savaşlar dizisine Pers Savaşları denir. Pers İmparatorluğunun doğudan daha çok batıya doğru genişlediği bir gerçektir. Pers Savaşları dediğimiz savaşların görünür nedeni Pers egemenliğindeki İonia şehir devletlerinin Perslere isyanı, bu isyanda Yunanistan şehir devletlerinden bazılarının İonialılara destek vermesi ve bunun üzerine Perslerin de isyancılara destek verenleri cezalandırma isteğidir. Perde gerisindeki derin sebeplerden ilki; askeri bir imparatorluk olan Pers İmparatorluğunun varlığı ve gücünü sürdürmek için devamlı genişlemek zorunda olmasıdır. Bu da artık ancak Avrupa yönünde olabilirdi. İkincisi ise; Persler, devletlerinin yaşamasını sağlayacak ekonomik ilişkilerde Akdeniz ticaretinin rolünü görmüşlerdi²⁰⁵. İskender (III. Aleksandros) (MÖ 356-323), MÖ 343 yılında, 12 ya da 13 yaşındayken başkenti Pella'ya yaklaşık 30 km uzakta olan Mieza'da iki yıl devam edecek olan derslerini vermeye başlayan Aristoteles'ten, öncelikle daha sonraki

²⁰⁴ Kürşat Bardakcı, "Kilikya Satraplığı", *ATAD Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1, S. 1, 2019, s. 48-49.

²⁰⁵ Nazmi Özçelik, *İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı*, Nobel Akademik Yayıncılık, 6. Basım, Ankara, 2011, s. 158-159.

yaşamında önemli olduğu bilinen ahlak, felsefe ve politika öğrendi. İskender'e göre Makedonlar yabancılarla kaynaştırılmalıydı. Bu düşüncesini o, Pers İmparatorluğu'nu yıktıktan sonra başka halkların inançlarına saygı göstererek, Asyalı kızlarla evlenerek ve askerlerinin de onlarla evlenmelerini teşvik ederek ya da seçerek icra etti. Onun sentez bir kültür yaratmak isteği, amacına ulaştı. Erken yaşlarındaki askeri deneyimleriyle babası II. Philippos'u (MÖ 359-336) umutlandırdı²⁰⁶. İskender, tahta çıktıktan sonraki ilk seferini Yunanistan'a düzenledi. İskender'in babasından devraldığı bir önemli mirasta deneyimli generallerdi. Sayısı 20 olan bu generallerden birisi Antipatros'tu. Tahta çıktığında babasından kendisine kalan maddi imkânları ise kötüydü. Kraliyet hazinesinde 50 talanton vardı. Fakat krallığın borcu 500 talantondur. İhtiyacı olan parayı Asya'dan temin etmeyi planlayarak yola çıktığında emrindeki ordunun asker sayısı 37 bin idi. Parmenion komutasındaki 10 bin asker de onu Anadolu'da bekliyordu. Savaşa en son dâhil olan kraliyet kıtasıydı. Asker sayısı 3000 olan bu kalkanlı birliğe Hypaspistler deniliyordu. Araştırmacı, mimar mühendis, bilim adamı, tarihçi, topografyacı ve saray memurları da İskender'in seferine dâhil olmuşlardı. MÖ 334 yılı baharında Trakya üzerinden Gelibolu'ya (Antik Khersonesos) ulaştı²⁰⁷. İskender ilerleyişine Karia içinden devam etti. Bölgenin Alinda (Karpuzlu) dışındaki tüm kentlerini ele geçirdi. İskender, Halikarnassos'u (Bodrum) ele geçirdi. Anadolu'daki Pers hakimiyetini büyük oranda sona erdirdi. Anadolu'nun iç kesimlerinin tamamı Persler tarafından boşaltılmıştı. Hellespontos Phrygiyas'ı, Lidya ve Karia ise zaten İskender'in bıraktığı garnizonların kontrolündeydi. Bu garnizonlar, Pers donanmasının sahil kentlerine yapacağı olası saldırıya karşı güvenceydi. Artık İskender, ertesi yılın baharına kadar ilerleyeceği yol üzerinde ciddi bir Pers direnişiyle karşılaşmayacağını biliyordu. İskender, MÖ 333 yılı baharında yapılacak olan İssos Savaşı'na kadar, savaşmadan teslim olan Kleina'i'deki (Dinar) garnizon dışında içinden geçtiği hiçbir yerde kendisine karşı direnen bir Pers garnizonuyla karşılaşmadı. İskender, Ankyra'dan Kappadokia'ya girdi. Kızılırmak (Halys) ve Yeşilirmak (İris) arasında kalan bölgeyi hiç direniş görmeksizin ele geçirdi. Kappadokia içinden Tyana (Kemerhisar) yoluyla, muhtemelen Sardeis satrabı I. Kyros'un 70 yıl önce içinden geçtiği Lykaonia'ya girmeden çok hızlı bir yürüyüşle Toros Dağlarındaki Kilikya (Çukurova)

²⁰⁶ Kaya, 2012, 136-137.

²⁰⁷ Kaya, 2012, 146.

kapılarına (Gülek Boğazı) ulaştı. Dar boğazı tutan bir Pers direnişinin korkup kaçması üzerine sıkıntı olmadan aşarak Tarsus'a akan Kydnos Irmağı (Tarsus Çayı) kıyısına geldi yani Kilikya'ya (Çukurova) girmiştir²⁰⁸. İskender'in Kilikya'ya (Çukurova) girmesiyle birlikte Kilikya'nın kaderi artık değişecektir (MÖ 333).

3.6.1. Kilikya ve İssos Savaşı

Ankara'dan, Kilikya'daki (Çukurova) Kydnos Irmağı'na (Tarsus Çayı) kadar uzun ve hızlı olan yolculuğu nedeniyle yorulan İskender, uzun bir süre boyunca Kilikya'da kalır. Kilikya'da uzun süre İskender'in kalması III. Dareios tarafından korkaklık olarak anlaşılır ve bu durum Dareios'u cesaretlendirir. İskender'in ise uzunca bir süre Kilikya'da kalma nedeni ise; hiç dinlenmeden üzerindeki çıkarıp kendisini Tarsus'un Kydnos ırmağının soğuk suyuna atarak hastalanan İskender kendisini doktoru Philippos'a emanet etti²⁰⁹.

İskender, iyileşmesinden hemen sonra savaş hazırlıklarına başladı. Bu hazırlıklardan birisi Asya geçitlerinin denetiminin ele geçirilmesiydi. Toros geçitleri kısa sürede ele geçirildi. Amanos Dağlarını Suriye'ye bağlayan geçidi tutma görevi ise İskender'in generali Parmenion'a verildi. İskender Tarsus'taki sefer hazırlıklarından sonra Sardanapalos adlı bir Asur kralı tarafından kurulmuş olduğuna inanılan Ankhiale (Mersin) kentine, oradan da Soloi (Mezitli) kentine ulaştı. Burayı kontrolü altına alarak Tarsus'a geri dönerek savaş meclisini topladı. Toplantıda Perslerle nerede karşılaşırsa savaşa girileceği kararı alındı. Ertesi gün İssos'a (Kinet Höyük) doğru yürüyen İskender'in bu kentten sonraki hedefinde Pers kralı III. Dareios'un (MÖ 336-330) ordugâhının bulunduğu Sochoi Ovası'na vardı. III. Dareios'un Amanos (Nur) dağlarının arkasında Asi Nehri dolaylarındaki bugünkü Türkiye-Suriye sınırındaki Sochoi Ovası'nda olduğunu

²⁰⁸ Kaya, 2012, 157-159. Kyros (MÖ 640-600), askeri ve politik kabiliyetini sonraki fetihlerinde göstermiştir. İlk olarak Babil Devleti'ni yanına çeken Kyros, zenginliğiyle ün salmış Lidya kralı Kroisos (MÖ 560-546) saltanatı altında bulunan Lidya'ya göz dikmiştir. Lidya'ya herhangi bir yardım gelmesini önlemek için, önemli bir sapak noktası durumunda olan Kilikya bölgesini ele geçiren Kyros ile Kroisos kuvvetleri nihayet MÖ 547 yılında, Kızılırmak civarında karşılaşmıştır. Sonuç alınamayan savaşın sonunda, savaş sezonunun bittiğine inanan Kroisos, başkenti Sardeis'e dönüp askerlerinin çoğunu dağıtmıştır. Kyros ise geri çekilmeyerek, Kroisos'u Başkentine kadar takip etmiş, sert bir kuşatmanın ardından şehri ele geçirerek Kroisos'u esir etmiştir. Lidya Devleti'ni eline geçiren Kyros, generallerini Lidya Devletine bağlı olan İyon şehir devletlerini ele geçirmeleri için görevlendirmiş, kısa sürede şehirlerin tümü Pers hakimiyetine girmiştir. Bkz: Khurt, 2010, 368-369.

²⁰⁹ Plutarkhos, XIX.1, XXI.

öğrenen İskender, kıyı yolunu kullanarak İskenderun'a gelmiştir. Buradan Beylan geçidini geçerek Suriye'ye varmayı hedeflemiştir. Suriye'ye doğru sahil yolunu takip ederek yürüyüşüne devam eden İskender, şiddetli fırtına ve yağmur nedeniyle ilerleyemedi ve İssos'a 5 km bulunan Myriandros'ta mola vermek zorunda kaldı²¹⁰. Fakat bu sırada Amanos'un kuzey bölgesinden Kilikya'ya Pers kralı da düşman ordusunu bulmak üzere geçmiştir. İskender bu haberi aldığı anda tekrar geri dönerek kuzeye doğru yol almaya başlamış ve iki ordu Amanos'tan ötürü birbirlerinden haberleri olmadan birlikte geçmiştir²¹¹. Pers kralı III. Dareios, bu tahmininden hareketle tüm yüklerini Damaskos'ta (Şam) bırakarak, savaşı Kilikya'ya taşımaya karar verdi ve yola çıktı²¹². Annesi, karısı, çocukları, saray hizmetçileri, haremi, satrapları, prensler ve onların haremleri kralın bu seferinde yanındaydı. Amanos dağlarındaki iki geçitten kuzeyinde olanını, yani bugünkü Bahçe Geçidini aşarak Kilikya'ya indi. Böylece Pers kralı, güneyindeki Belen Geçiti'ne yönelmiş olan İskender'i arkadan takip eden bir konuma geldi. Bu sırada III. Dareios da İssos/Yeşil Höyük bölgesine doğru ilerlemiş ayrıca bölgeye yakın Pinaros ırmağına varmıştır. İskender'de geri dönerek bu bölgeye gelmiştir. Bu şekilde iki ordu bu bölgede ordugâhlarını kurmuşlar ve Pinaros ırmağının kuzey kısmına mevzilenen Pers askerleri olurken güney kısmına mevzilenen Makedon ordusu olmuştur²¹³. İskender'in geçtiği yollardan ilerleyerek İssos'a ulaştı. Orada bırakılmış olan yaralı ve hasta Makedon askerler Perslerin eline geçti ve onlar Persler tarafından öldürüldü. Perslerin İssos'a gelmiş olduğunu öğrenen İskender, güneyden geri dönüp, İssos'a yaklaştı. Orada ordusunu yürüyüş düzeninden savaş düzenine geçirdi. İskender'in savaş düzenini alıp ilerlediğini haber alan III. Dareios, yirmi bin kadar piyade ile otuz bin civarında süvarisini Pinaros Nehrine göndermiştir. Asıl ordusuna böylece rahat bir şekilde savaş düzeni almalarında uygun ortamı oluşturmuştu. III. Dareios ordusunun düzenini şöyle oluşturmuştur; Hoplitlerin en ön kısmında Makedon yancı askerlerine karşı 30 bin ücretli Yunan askeri yer almaktadır. Bu ordulara takviye sağlamak için Kardekeler olarak isimlendirilen 60 bin Pers ağır piyadesini koymuştur. Oluşturulan düzenin sağ kanadında ise; İskender'in sağ kanadıyla karşı karşıya 20 bin asker yerleştirmiştir. Ücretli Yunan askeri Falanks düzeni almış ve bu

²¹⁰ Arrianos, *Anab.*, II.5-6.

²¹¹ Mansel, 2011, 457-458.

²¹² Kaya, 2012, 160.

²¹³ Tekin, 2018, 138.

askerlere arka çıkmak üzere yanlarında yer alan Pers ordularının hemen arkasında da III. Dareios'un askerleri bulunmakta idi. Tahmini olarak 600 bin askeriyle buraya gelmişlerdir²¹⁴. Pinaros Nehri (Deliçay), iki düşman ordusunun ortasından geçiyordu. Pers askerleri, Pers kralı III. Dareios'un kuzeyinde yer alırken, İskender'in askerleri ise bu nehrin güneyinde yer almaktaydı. Dareios, bulunduğu konum itibarıyla İskender'in dönüş yolunu kapatmıştı. Fakat kendisinde dar kıyı şeridinde sıkışıp kalmıştı. Pers kralı ordusunun ortasına ağır silahlı Yunan ücretli askerlerini yerleştirirken, sol kanadını Pers piyadelerine bırakmıştı. Nabarzanes adlı Persli generalin emrindeki süvarileri ise sağ kanattaydı. Hafif silahlı piyadeler soldaki piyadelerin biraz önündeki dağ yamacına doğru yerleştirilmişlerdi. Kralın kendisi etrafı muhafızlarla çevrilmiş olarak cephenin ortasında bir yerdeydi. İskender, Pinaros Nehri'nin kuzeyindeki Pers savaş düzenini gördükten sonra kendi ordusunun savaş düzenini değiştirdi. Savaş İskender'in sağ kanattan Pers kralının bulunduğu merkezi bölgeye yaptığı hızlı saldırıyla başladı. Kralı koruyan iki generalin çarpışma sırasında yaşamını yitirmesi, savaşı bitirdi. Pers ordusu dağıldı. MÖ 333 yılının kasım ayında İskender'in zaferiyle son bulan İssos Savaşı'nda esir alınan Pers kralının ailesine hiçbir kötü muamele yapmayarak onlara saygılı davranan İskender, savaşın yapıldığı yerin yakınlarında Aleksandria adını verdiği bir kent kurdu. Adını İskender'den (Aleksandros) almış olan bu kent, aynı adla, fakat İskenderun'a dönüşmüş olarak mevcudiyetini günümüze kadar korudu²¹⁵. İskender, Kilikya (Çukurova) Satraplığı'nın yönetimini Balakros'a bırakıp İssos'tan ayrıldı. Kizzuwatna ya da Doğu Kilikya'daki en büyük antik yerleşimine ait kalıntıları barındıran, İskenderun'a 30 km uzaklıkta olup kuzeyinde bulunan Kinet Höyük, Hatay ili Dörtyol ilçesi civarında yer almaktadır. Büyük İskender ise bu Kinet Höyüğün içerisinde yer alan İssos Ovasına gelerek Pers İmparatoru III. Dareios ile MÖ 333 yılında savaştığı ve onu yendiği yer olarak ünlenmiştir. Kinet Höyüğün ovanın baskın kenti olması ve bu nedenle kendi adını ovaya vermiş olduğu ve antik kaynaklarda geçen İssos adının Kinet Höyük'teki şehrin adı olduğu ileri sürülür. Kinet/İssos, kendisine en yakın kazılmış komşusu olan Almina gibi başka antik Anadolu kentlerini örnek alarak bir nehir ağzının kuzey kıyısını güvenli bir liman şeklinde kullanmıştır. 19.

²¹⁴ Arrianos, *Anab.*, IV.53.

²¹⁵ Kaya, 2008, 168; Kaya, 2012, 161.

yüzyılda Kinet/İssos Büyük İskender'in savaştığı yer ile ilişkilendirilmesine rağmen, 1992'e kadar Kinet Höyük'te kazı planlaması yapılmamıştır²¹⁶.

Tarihte bir başka benzeri olmayan ve dünyanın kaderini değiştirecek olan bu savaş, Pompei'deki (Casa del Fauno) villasında ele geçen ve bugün Napoli Müzesi'nde sergilenen bir mozaikte hayali de olsa çok güzel anlatılmıştır²¹⁷ (Ek-19). MÖ 333'te İssos Savaş'ından sonra Perslerin geride bıraktığı silahlara ve tüm varlıklarına el koymak üzere askerlerini Damaskos'a gönderdi. Ayrıca Suriye ve Kilikya'da artık Anadolu gibi Büyük İskender'in cihan hakimiyetinin bir parçası olmuşlardır²¹⁸.

²¹⁶ Özfirat vd., 1992, 77.

²¹⁷ Ünal vd., 2007, 221.

²¹⁸ Ünal vd., 2007, 221; Plutarkhos, XXIV.1.

4. ÇUKUROVA'DA PERS YÖNETİMİNDEKİ KENTLER

Tarihte ilk kent ve kentleşme olgusu üzerine çalışan bir araştırmacının söz konusu kavramların aynı zamanda “uygarlığın doğuşu” olgusunu da kapsadığını, hatta birbirleriyle özdeşleştirildiğini fark etmesi kaçınılmazdır. Bugünkü arkeolojik veriler, tarihte kentleşme olgusunu ve ilk kent algısını Güney Mezopotamya’da yani Uruk “Warka” civarında gerçekleştirdiğini göstermektedir. Eski Yakındoğu kentlerine yönelik ilk arkeolojik araştırmalar, 19. yüzyıl ortalarında başlamıştır²¹⁹. Yerleşim sisteminde mekânsal olarak işlevsel bir düğüm olarak nitelendirilebilecek kent, sadece kendi nüfuzuna değil, art bölgesindeki nüfuza da hizmet veren ve karşılığında hizmet alan bir yerleşim birimidir²²⁰. Kent her çevreden ve sınıftan insanın bir arada yaşadığı, farklılıklardan beslenen ortaklaşa bir yaşamın şekillendiği, alt yapısı ve kalite boyutu anlamında artan bir enerjiye sahip mekânlardır. Kentlerin en önemli sorunlarından biri, kendine ait kimliğinin bulunup bulunmadığı ve var olan özgün kimliğinin hangi oranda ve yollarla korunduğu ya da korunamadığıdır²²¹.

Kentler, kültür ve medeniyetlerin doğduğu, geliştiği ve yayıldığı yerler olurken, tarihsel gelişim sürecinde kentin kavram olarak içeriğinde de değişimler olmuştur. İlk dönemlere baktığımızda “uygarlık” kavramı bu içeriğin belirlenmesinde öncü olmuştur. Uygarlık kavramı kentle bütünleşmiş olarak, tarih boyunca kentlere ilişkin bir kavram olarak gelişmiştir. Kentlerin ilk olarak ortaya çıktığı tarihten itibaren tarihsel gelişimi içinde kentin kavramsal değişimi devam etmiş olup; bu süreç içerisinde kentler komün, polis, site ve kent devletleri gibi birçok değişik isimler alırken kent kavramıyla beraberinde uygarlık kavramında da büyük bir değişim gerçekleşmiştir²²².

Kent kavramı çeşitli düşüncelerle açıklanmaya çalışılmış olup, kesin bir tanım ortaya konmamıştır²²³. Kentlerin nasıl ortaya çıktığı, kentlerin kökeni, büyümesi, yayılıp gelişmesi ve nasıl yok oldukları araştırmacılar tarafından,

²¹⁹ Özlem Çevik, *Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci Arkeolojik Kanıtlar Işığında*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2005, s. 1-3.

²²⁰ Çevik, 2005, 64.

²²¹ Arife Karadağ, Leman İncedere, “Türkiye’de Endüstri Mirasının Korunması II. Bölüm” Ferhat Arslan (Ed.), *Türkiye Coğrafyası Araştırmaları*, Pegem Akademi, 1. Baskı, Ankara, 2017. s. 13.

²²² Serap Kaygusuz, *Mersin’de Kentsel Hareketlilik: Mersin Esnafının Mekânsal Hareketliliği Üzerine Bir Araştırma*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2009, s. 6.

²²³ Kaygusuz, 2009, 7.

tarihsel dönemlerle birlikte, tanımlanıp açıklanmaya çalışılmıştır. Fakat bazı nedenlerden dolayı kentlerin ortaya çıkışını ve gelişimini kesin olarak ortaya koymak güçtür. Kentlerin ortaya çıkışını araştırmada, karşımıza çıkacak güçlüklerle baktığımızda; bunlardan en önemlisi, antik kentler üzerine bulguların çoğunun arkeolojik kazılardan elde edilmesi ve bunların büyük bir bölümünün eksik olmasıdır. Bunun da ötesinde, bütün tarihsel dönemlerdeki, bütün ülkelerdeki kentler eşit bir biçimde incelenmiş değildir. Kentlerin ortaya çıkışında asıl neden, insanın doğasında bulunan bir arada yaşama eğilimi, hayatta kalabilmek için yerleşik düzene geçme eğilimi insan da yapay bir yerleşim yeri oluşturma isteğini ortaya çıkarmıştır²²⁴. Ayrıca kentlerin oluşumunda doğrudan etkili olan faktör ekonomik faaliyetlerdi. Ticaretin gelişmesi ve para kullanımının yaygınlaşmasına bağlı olarak alışverişin yapıldığı alanlar hızla kentleşme sürecine girmişlerdi. Syria üzerinden Doğu dünyası ile Anadolu ve Batı dünyasını birbirine bağlayan Kilikya (Çukurova) bölgesindeki yerleşim birimlerinden hiç birisi birden bire bir kent olarak ortaya çıkmış değildi. Bazıları bölgenin en eski yerleşim birimlerini üzerine gelişip, kentleşti. Bazıları bir koloni olarak kuruldu ve zamanla koloni temelinde kentleşti²²⁵. Eski Çağ'da Kilikya'nın en önemli liman kentleri; Kelenderis, Nagidos, Aphrodisias (Tisan), Holmoi, Kalykadnos, Silifke-Seleukeia, Korykos, Elaiussa-Sebaste, Lamas, Soloi-Pompeipolis, Tarsos, Karataş-Magarsos, Yumurtalık-Aigaea ve İskenderun'dur²²⁶. Ekonomik faaliyetler Kilikya (Çukurova) bölgesinde kentlerin kurulup gelişmesinde etkili olmuştu. Kilikya bölgesinin geneli ele alındığında kentlerin çoğunun Ovalık Kilikya'da olmasının, Dağlık Kilikya bölümündeki kentlere, sadece kıyı şeridinde rastlanması, ekonomik faaliyetlere uygunlukla ilgiliydi. Zira Ovalık Kilikya, hem verimli topraklara sahipti hemde önemli bir ticaret yolunun üzerindeydi²²⁷. Medleri yenmelerinden önce Perslerin ise büyük kentleri ya da anıtsal mimari gelenekleri yoktu²²⁸. Anadolu'nun her yerinde olduğu gibi Kilikya'da da Pers nüfuzu değil, sadece Pers idare sistemi vardı. Kentlerin özerkliği, onların bağımsız sikke basmalarında da açıkça görülebilir. Mesela, Kelenderis, bir süre için de olsa, Delos Birliğine üyeydi. Ne var ki bu sınırlı otonomilerde, Büyük

²²⁴ Kaygusuz, 2009, 9-10.

²²⁵ Topdal, 2007, 8-9.

²²⁶ Kaplan, 2016, 330.

²²⁷ Topdal, 2007, 8.

²²⁸ Mieroop, 2018, 259.

İskender öncesi devirlerde Kilikya kentlerinin, gelir kaynakları olan, kendi topladıkları haraçları satraplara ödeyen Pers hakimiyeti altındaki bağımlı birer kenti.²²⁹ MÖ 5. yüzyıl ortalarında Kilikya darbı ilk sikkeler, Aigine standardında basılmış gümüş staterlerdir. Bu sikkelerin kesin darp konumları bilinmemekle birlikte bölgenin büyük kentleri olan Kelenderis, Soloi, Tarsos, Nagidos, Mallos ve daha sonra da İssos Perslerin tüm Anadolu'yu işgal etmeleri ile beraber Pers standardında en erken sikke basmaya başlayan Kilikya kentleridir. MÖ 4. yüzyıl başlarında basılan bu gümüş staterlerin birçoğu bölgenin yönetiminden sorumlu Pers satrabının adına basılırken diğer kalanları da kentin adına basılmaktaydı. Bu sikkelerin çok büyük bir kısmı, Pers kralının Mısır ve Kıbrıs seferi ile görevlendirdiği satraplar aracılığıyla askerlere yapılacak ödemeler ve savaş giderleri için kullanılıyordu. Kilikya bölgesinde bu sebeple bu sikkelerin ağırlık standardı pek sabit kalmadığı gibi oldukça önemli bir alanı da tek gümüş kaplama olarak darp edilmiştir²³⁰. Kilikya'da (Çukurova) Pers varlığının kanıtı olarak gösterilen Kilikya kentlerinde darp edilmiş sikkeler üzerinde yer alan betimlemeler bulunmaktadır. Bunlar arasında; yürüyen veya bir aslanla savaşan Büyük Kral, Pers mızrak taşıyıcıları ve okçuları, Ahuramazda tasvirleri, Tarsus sikkelerinde görülen grifon figürleri, Baal ve Tarkumuwa'nın iskemlesi, Nagidos ve Tarsus sikkelerinde görülen Nergal ve Afrodite gibi Pers etkisi altında yapılmış yerli tanrıça figürleri bulunmaktadır. Ayrıca "Greko ve Pers" stilinde yapılmış kabartmalar da bulunmaktadır. Anadolu'ya gelen Pers nüfuzu asla Kilikya'yı beğenmemiştir. İklim ve arazi şartları İran'a benzediği için Persler daha ziyade Orta Anadolu'da yerleşmeyi tercih etmişlerdir. Kıyı kesimlerin, özellikle Kilikya'nın iklimi onlara yabancı olduğundan, oralarda kalmamışlardır²³¹. İmparatorluğun ihtiyaçlarından biri de başkenti ve Persler arka arkaya pek çok başkent kurdular. İlk başkenti Kyros Orta Fars'taki Pasargadai'da inşa etti. Dareios başkenti yaklaşık 49 kilometre güneydeki Persepolis'e taşıdı. Kentin inşası MÖ 518'de başladı ve Dareios'un ardılı iki hükümdarın saltanatı boyunca sürdü. Dareios imparatorluğun batı kısımlarına doğrudan ulaşım olanağına sahip Sus kentini de Persepolis ile birlikte başkent olarak geliştirdi. Burada da Pers askerlerinin ve hizmetkârlarının tasvirleriyle bezenmiş büyük bir saray

²²⁹ Briant, 1996, Passim.

²³⁰ Bekircan Tahberer, *Antik Kilikia Sikkeleri*, Adana, 2005, s. 23.

²³¹ Briant, 1996, Passim.

yaptırıldı²³² (Ek-17-18). Ayrıca Kilikya bölgesinde, Seleukeia, Tarsus, Pompeiopolis, Diocaeserea gibi kentlerde yapılan festivaller ve bu festivallerde gerçekleştirilen yarışmaların varlığı ortaya çıkmaktadır ki bu durum bölgenin Antik Çağ'daki sosyal yaşamın bir yönü hakkında bilgi edinmemiz açısından önemlidir. Ayrıca Kilikya'daki (Çukurova) festivallerde güreş, boks ve pankreas türü bireysel güç gösterisi olan yarışmalar da yapılmaktadır, ancak bunlar dışında başka yarışmaların yapılmış olması da beklenebilir²³³.

Bir kentin oluşumundaki arka planın okunabilmesi için, o kentin sosyal, kültürel ve fiziksel oluşum süreçleri doğrultusunda, bir arada çalışma ile değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu değerlendirmenin nasıl bir yöntem ile analiz edilebileceği ise çalışmanın temel çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu çalışmanın amacı, tarihi anımanın somut bir aracı olan antik kentler için çok boyutlu kent dökümünün oluşturulmasıdır. Antik kentin şekillenmesinde rol alan alt belirleyicilerin tanımlanması ve sınıflandırılması ile antik kent analiz modeli ölçütleri geliştirilmiştir.

4.1. Tarsa/Tarsos/Tarsus Kenti

Mersin iline bağlı büyük kentlerimizden biri olan Tarsus kenti; Akdeniz Bölgesi'nin Adana Bölümü'nün batısında, Türkiye'nin güneyinde yer almaktadır. Ayrıca Tarsus, Çukurova Bölgesi'nin batısında yer alan Tarsus Nehri'nin meydana getirdiği ova ortasında kurulmuş bir yerleşim merkezidir²³⁴. Tarsus kenti konum itibarıyla batıda Mersin il merkezindeki Akdeniz ilçesi, doğuda Adana ili, kuzeyde Niğde iline bağlı Ulukışla ilçesi, kuzeydoğusunda Adana'nın Pozantı ve Karaisalı ilçeleri, kuzeybatısında Mersin'in Çamlıyayla ilçesi, güneyde ise Akdeniz ile çevrilidir²³⁵. Eski devirlerde savunmaya elverişli Anadolu'yu Ortadoğu ülkelerine birleştiren yolun Gülek Boğazı'ndan ovaya açıldığı alan ile Tarsus (Berdan) çayının meydana getirdiği ova üzerinde önemli bir konumda

²³² Mieroop, 2018, 259.

²³³ Levent Zoroğlu, "Dağlık Kilikya-Ovalık Kilikya, La Cilicia: Espaces et Pouvoirs Locaux Table Rande Internationale", *Varia Anatolica*, S. 13, November 1999, s. 426.

²³⁴ Özlem Atalan, Elif Süyük Makaklı, "Geleneksel Tarsus Evleri ve Yapım Sistemleri" *Maltepe Üniversitesi Mimarlık Fakültesi*, 2013, parag. 1.

²³⁵ Yunus Emre Kelleboz, *Mersin İli Tarsus ilçesi Çevresinde Doğal Ortam ve İnsan İlişkileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2019, s.1.

kurulması nedeniyle birçok kültüre kucak açmış ve bu kültürel mirasları günümüze kadar bir ölçüde koruyabilmiş şanslı yerleşmelerden biridir²³⁶.

Yerli Kilikya (Çukurova) halkı Tarsus Çayı'na Eski Çağ'larda, Kydnos adını vermiştir. Tufandan sonra suların çekilmesiyle oluşan bu nehre; Tersein "kurutmak" ismi verilmiştir. Kentte Eski Çağ'lardan beri kurulan birçok medeniyet vardır. Tarsus'ta hakimiyet süren uygarlıklara ve tarihine baktığımızda oldukça eskiye gidilir. Yerleşim alanı olarak 9 bin yıl önce kullanılmaya başlanılan bir kenttir. Tarsus'un bilinen eski tarihi MÖ 1650'li yıllara kadar gitmektedir. Birçok krallığa, medeniyete kucak açan ve hatta başkentlik yapmış bir kenttir. Günümüze kadar Tarsus kenti, Kizzuwatna Krallığı (MÖ 1650-1350), Mısırlılar, Hititler, Asurlular ile Queliler, Makedonyalılar, Kilikyalılar (Çukurova) ile Persler, Romalılar, Seleukoslar Selçuklular, Bizanslılar, Memlükler ile Osmanlıların hakimiyetinde kalmıştır. Bunların ardından Tarsus ve çevresi Yunanlılar, Mısırlılar ve Asurlular arasında birkaç kez el değiştirmiştir. Asurlular MÖ 9. yüzyılda egemenlik mücadelesini kazanarak bu bölgeyi egemenlikleri altına almışlardır. MÖ 612 yılında Kilikyalılar, Asurlular yıkıldıktan sonra Çukurova'da bağımsız bir devlet kurmuşlardır. MÖ 401 yılına kadar bu durum devam etmiştir. Bu tarihten itibaren Kilikya Krallığı, Pers İmparatorluğu'na bağlı bir eyalet haline gelmiş ve bu eyaletin merkezi de Tarsus olmuştur. Büyük İskender MÖ 333 yılında, Tarsus kentini ele geçirmiş ve bundan sonra Tarsus, Makedonyalıların, Kilikya'daki merkezi haline gelmiştir. Komutanlar, İskender'in ölümünden sonra ülkeyi paylaşmışlar ve bu paylaşımında Tarsus, Büyük İskender'in başkomutanı Seleukos'a düşmüştür²³⁷.

Tarsus; bu devirde de bölgenin idari ve kültürel merkezi olmaya devam etmiştir. Aynı zamanda Persli Mazday MÖ 360-350 yıllarında bölgeye ulaşana dek Kilikya bölgesini idare etmekte olan yerli Syennesis hanedanının da merkezi konumundadır. Ayrıca Kilikya (Çukurova) bölgesini Pers askerleri gerçekleştirecekleri seferler için MÖ 5. ve MÖ 4. yüzyıllar arasında planlama üssü ve toplanma yeri olarak kullanmışlardır²³⁸. Kentin gelişimi ve konumunu, bastığı sikkeler aracılığıyla de takip etmek mümkündür. Tarsus, Pers hakimiyeti sırasında

²³⁶ Tülay Öcal, "Tarsus Kentinde Tarihi-Kültürel Miras Bölgelerinin Turizm Planlaması", *TÜCAUM VII. Coğrafya Sempozyumu (18-19 Ekim 2012) Bildiriler Kitabı*, Ankara, 2013, s. 344.

²³⁷ Atalan vd., 2013; Kelleboz, 2019, 3.

²³⁸ Tahberer, 2005, 26.

satraplık merkezi idi. Sadece en eski gümüş staterler Aramice yazılmaktaydı. Tarsus, Kilikya kentleri arasında kendi adına sikke basan en eski kent olup basılan bu en eski sikkeler ise MÖ 5. yüzyıla tarihlenmektedir²³⁹. Pers dönemi Tarsus sikkeleri konu açısından zenginlik sunduğu gibi sikke kalıbı oyma sanatı açısından da büyük bir zenginlik sunar. Bu zengin Pers dönemi Tarsus sikkelerinin ön yüzünde at üzerinde Pers İmparatoru ya da satrabı olan bir asker tasvir edilirken sikkenin arka yüzünde ise saldırmaya hazırlanan bir asker tasviri bulunmaktadır. Ayrıca bunun yanında Aramice yazıt sikkenin MÖ 379-374 yıllarında Pers satrabı Pharnabazos adına Kilikya’da basıldığını göstermektedir²⁴⁰. Ayrıca MÖ 500-450 döneme tarihlenen Asur ile Pers sanatında da çoğunlukla görülen sikkenin ön yüzünde boğaya saldıran aslan betimlemesi yer alırken arka yüzünde de yuvarlak çukur içinde bir buğday başağı ve (TRZ=Tarsos) yazısı yer almaktadır²⁴¹ (Ek-11). Bu boğaya saldıran aslan betimlemesinin astrolojik bir anlamı ifade ettiği düşüncesi de oldukça yaygın olmakla birlikte tanrısal bir güce sahip iki büyük devletin çekişmesini de tasvir ettiği de düşünülmektedir²⁴². Aynı yıllara ait olup ön yüzünde dalgaların üstünde kanatları olan balık kuyruklu denizati Hippokampus’a binen Melkart bulunan bir diğer Tarsus sikkесinin arka yüzünde de Pers kralı ayakta, sağ omzunda mızrak ile sadak tutarken tasvir edilmiştir. Önünde ise buğday başağı bulunmaktadır. Buğday başağının ön yüzünde boğaya saldıran bir aslanın yer aldığı başka bir erken sikkede de görülmektedir. Birçok sikkede Pers kralı resimlerine yer verilmiştir. Kral yanında bazı sikkelerde de satraplar da betimlenmişlerdir²⁴³.

MÖ 6. yüzyılın ortalarından itibaren Tarsus, Pers Hakimiyetine geçer. Daha sonra Büyük İskender, Doğu Seferi istikametinde yer alan Tarsus’ta imparatorluğuna katar²⁴⁴.

4.2. Soloi/Pompeiopolis Kenti

İlk Çağ kenti olan Soloi, Silifke-Mersin ana yolu üzerinde, Mersin’in 11 km güneybatısında, Mezitli köyü doğu civarında şimdiki adıyla Viranşehir denilen

²³⁹ Ünal vd., 2007, 210-211.

²⁴⁰ Tahberer, 2005, 27.

²⁴¹ SNG Levante 54. <https://www.coinarchives.com/> (26.12. 2020).

²⁴² Tahberer, 2005, 27.

²⁴³ Ünal vd., 2007, 210-211.

²⁴⁴ Kelleboz, 2019, 113.

mevkide bulunmaktadır²⁴⁵. MÖ 521-485 I. Dareios döneminde Kilikya (Çukurova) Persler tarafından ele geçirilmiş ve bu dönemlerde Persler için Soloi-Pompeiopolis bir liman kenti olmuştur²⁴⁶. Soloi Pompeiopolis'in bir koloni kenti olabileceği düşüncesine neden olmuştur. Bu düşünceyi de destekleyen Kilikya'da (Çukurova) ilk kez ortaya çıkan ve şimdilik sadece Soloi-Pompeiopolis'te ulaşılabilen Arkaik Dönem sima, çörten ve çatı kiremidi parçalarının gün yüzüne çıkarılması ve burasını mimari açıdan da desteklemesi yönünden oldukça büyük önem taşımaktadır²⁴⁷. Bölge MÖ 6. yüzyıl ortalarından MÖ 4. yüzyıl son çeyreğine yani Büyük İskender'in gelişine kadar Pers hakimiyetinde kalır. MÖ 401'de I. Kyros ordusu Konya üzerinden gelip Kilikya Kapıları Gülek Boğazı'nı geçerek Kilikya'ya inmiş ve oradaki İran bağımlısı yerel krallık olan Syennesis'in iki yüzlü tutumuna kızarak bu kralın başkenti olan Tarsa/Tarsus'u talan etmiştir. Buna rağmen Soloi halkı Kyros'a direnmemiş ve kentlerinden kaçmamışlardır²⁴⁸. Soloi-Pompeiopolis, Klasik Dönem boyunca Doğu Akdeniz'de önemli bir ticaret merkezi görevi üstlenmiş ve III. Dareios'a karşı Büyük İskender'in gerçekleştirdiği seferden etkilenmiştir²⁴⁹. Ayrıca İskender MÖ 333'te de İran seferine giderken buradan geçmiş ve kent halkını Hellen oldukları halde pek İran yanlısı gördüğü için burada küçük bir birlik bırakarak halka 200 talant civarında bir parayı da vergi olarak toplatmıştır²⁵⁰. Arrianos'un aktardıklarına göre de; Büyük İskender Tarsus kentinde belirli bir süre kaldıktan sonra Pers taraftarlığını sürdürdüğü Soloi-Pompeiopolis kenti üzerine yürümeye karar verdiği söylenir²⁵¹.

MÖ 5. yüzyıl ortalarından bu yana Soloi-Pompeiopolis kentinin ağırlıklı olarak gümüş sikke bastığı görülmekle birlikte Soloi-Pompeiopolis kentinin ilk dönem sikkeleri de Pers standardında basılmıştır²⁵² (Ek-11). Kilikya (Çukurova) kentlerinde kullanılan ve Pers olarak isimlendirilen bu sistemin Pers ağırlık

²⁴⁵ Bilge Umar, *Kilikia: Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2000, s. 102-104.

²⁴⁶ Almut von Gladiss, "Ein Denkmal aus Soloi", *Istanbuler Mitteilungen* 23-24, 1973-74, İstanbul, 2007, s. 175-181.

²⁴⁷ Remzi Yağcı, "Soloi-Pompeiopolis 2001 yılı Kazıları", *KST*, Cilt 1, S. 24, Ankara, 2002, s. 516; Simge Küçük, *Demir Çağında Kilikia Bölgesinde Grek Kolonizasyonu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2008, s. 33.

²⁴⁸ Umar, 2000, 102-104.

²⁴⁹ Stark, 1958, 16.

²⁵⁰ Umar, 2000, 102-104.

²⁵¹ Arrianos, *Anab.*, II.5, II.9-6,

²⁵² Colin., M. Kraay, *Archaic and Classical Greek Coins*, Methuen Londra, 1976, s. 278.

sisteminden yola çıkılarak üretildiği düşünülmektedir²⁵³. Ayrıca bu kent Pers hakimiyetinde olmasına rağmen kendi isminde sikke basması büyük ölçüde hürriyetini koruduğunu göstermektedir²⁵⁴. Soloi-Pompeiopolis'in darp ettiği ilk sikkelerde en eski tip diz çökmüş okçu, okçu başı ile okçu figürü şeklinde karşımıza çıkarken bu okçu figürü MÖ 4. yüzyıl başında yerini Tanrıça Athena tipine bırakır²⁵⁵. Bu Athena tipi ise MÖ 4. yüzyılın ikinci çeyreğinde sona ermektedir. Bu dönemde Kilikya (Çukurova) bölgesindeki özerk bir krallık olan Syennesis (Kilikya) Krallığı, Kyros'un Kilikya kapılarından geçmesine engel olmadığı ve ona gösterdiği yardım ve ilgisinden ötürü Pers yönetimi tarafından cezalandırılır. Tahtı ile tacı elinden alınır ve özerk Syennesis (Kilikya) Krallığı Persepolis'e tam bağımlı olarak bağlanır ve böylece MÖ 401 yılından itibaren Syennesis (Kilikya) Krallığı sona erer²⁵⁶. Kilikya (Çukurova) bölgesinde bu özerk krallığa son verilmesinden sonra Soloi-Pompeiopolis kentinde de görüldüğü gibi sikkelerin ön yüzünde boynunda aslan postundan başlık bulunan Herakles yer alırken, Soloi sikkenin arka yüzünde ise Pers tiarası ve sakallı satrap başının yer aldığı sikkeler basılmıştır²⁵⁷.

İskender, çevreyi Kilikya halkına boyun eğdirmek için bazı çıkışlar yapmış ve Viranşehir'de yer alan Soloi kentine saldırmıştır. Persler ile yaptıkları işbirliği yüzünden Soloilular'ı cezalandırmış, oraya bir garnizon yerleştirmiştir. Kent halkını 200 talentlik tazminat ödemeye mahkûm etmiştir. Soloi'dan batıya doğru hareket ederek, Dağlık Kilikya'yı yedi gün süre ile bazen barışçı bazen de savaşçı yollarla itaat altına almıştır. Böylece batı taraflarda kalan, daha önce işgal etmiş olduğu bölgeler ile bağlantı sağlamıştır. Soloi'a geri döndüğünde, Karia'da bulunan kumandanlarından, Halikarnasos'u kuşatmak ile görevli olan Othontopates'in kenti ele geçirmiş olduğu haberini aldığında çok sevindi²⁵⁸. Tarsus'ta ağır bir hastalık geçiren İskender iyileşmesi nedeni ile Sağlık Tanrısı Asklepios onuruna Soloi'de kurban kestirerek tüm ordusuna geçit töreni

²⁵³ Oliver Casabonne, "Conguete perse et phenomene monetaire: l'exemple cilicien", O. Casabonne (Ed.), *Mécanismes et innovations monétaires dans l'Anatolie achéménide. Numismatique et Histoire. Actes de la Table Ronde d'Istanbul, Mai 1997, Varia Anatolica XII*, 2000, s. 21-91.

²⁵⁴ A.H.M. Jones, *The Greek City from Alexander to Justinian*, Oxford, 1966, s. 196.

²⁵⁵ Kraay, 1976, 284; SNG France 2 Cilicie 164-174, bkz.: <https://www.coinarchives.com/> (26.12. 2020).

²⁵⁶ Ksenophon, *Hell.*, III.1; *Anab.*, I.2.; VI.8.

²⁵⁷ SNG Aul Kilikien 5862-5863, SNG France 2 Cilicie 159-163, BMC Cilicia 26; SNG Levante Cilicia 49, bkz.: <https://www.coinarchives.com/> (26.12. 2020).

²⁵⁸ Ünal vd., 2007, 218-219.

yaptırması, yarışmalar düzenlemiş sonra yeniden Tarsa/Tarsus'a çekilip dinlenmiştir²⁵⁹.

4.3. Danuna/Adania/Adana Kenti

Adana, Kilikya (Çukurova) ovasının merkezi, nehir aracılığıyla deniz ile bağlantısı, bölgenin dışa açılan kapıları ve geçidini elinde bulundurmasının kazandırdığı faydaları ile çok uzunca bir vakit yıkılmamayı başarmıştır²⁶⁰. MÖ 2. binyıldan günümüze kadar Adana ve çevresi çeşitli adlar ile anılagelmiştir. Şimdiye kadar saptanabilen en eski adının Kizzuwatna olduğunu dile getirmek doğru olsa gerektir. Etimolojik köken olarak da bu adın Hurrice'ye kadar uzandığı söylenmektedir²⁶¹. Çok eski devirlere kadar uzanan Adana adının kökleri bölgeyle beraber Adana kentinin adıda değişik şekilleriyle isimlendirilmiştir. Bu çerçevede tarih içinde "Adana, Adania, Danuna, Batana, Azana, Ezene Edene ve Erdene diye tanımlanan Adana adına ilk kez MÖ 1550 yılına ait bir metinde ve Boğazköy'de yapılan kazılarda çıkartılan "Uru Adania" olarak rastlanmaktadır. Bu adın Adania'dan geldiği bölgeyi anlatan değişik kaynaklarda da vurgulanmaktadır²⁶². Kilikya şekliyle isimlendirilen Çukurova'da MÖ 9. asırda, Adana kentiyle beraber daha birçok kent saptandığı ve aralarında büyük bir yarışın varlığı söz konusudur. Bölge MÖ 621-333'te Kyaksares döneminde İran'ın, MÖ 333'ten beri de Büyük İskender'in egemenliğine geçmiş, Büyük İskender'in ölümüyle birlikte Seleukosların hissesine düşmüş, neticede bu hanedan ve Batlamyus hanedanı arasındaki rekabet sonucunda Mısır'ın eline geçmiştir²⁶³. Kent MÖ 1. yüzyılda Roma İmparatorluğu topraklarına katılmıştır. Roma İmparatorluğu MS 395'de ikiye ayrılınca Kilikya (Çukurova), Doğu Romanın (Bizans) payına düşmüştür²⁶⁴. Tarihi çok Eski Çağ'lara uzanan Adana Çukurova'nın ortası, bir ticaret merkezi ve bir kültür mozaığıdır. Tarihte birçok uygarlıklara kucak açmış olan Seyhan kıyısındaki Adana bölgesine tarihte "Kilikya" denilmekteymiş. Günümüze kadar süregelen Çukurova Bölgesi ile

²⁵⁹ Umar, 2000, 102-104.

²⁶⁰ Yıldırım, 2014, 36.

²⁶¹ Ahmet Ünal, "Eskiçağlarda Çukurova'nın Tarihi Coğrafyası ve Kizzuwatna (Adana) Krallığı'nın Siyasi Tarihi, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 15, S. 3 (Arkeoloji Özel Sayısı), 2006, s. 17.

²⁶² Yıldırım, 2014, 37.

²⁶³ Şemsettin Sami, *Kamusü'l-alam*, İstanbul, 1307, s. 220.

²⁶⁴ Yusuf Halaçoğlu, "Adana Tarihçesi", *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprübaşı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 11.

Adana civarında yapılan arkeolojik kazılar neticesinde gün yüzüne çıkan bulgulara göre, Kilikya-Adana üzerine çeşitli söylenceler dillendirilmiş ve bu bölgede en az on sekiz krallık, beylik ve devlet gibi çeşitli egemen güçlerin hüküm sürdüğü tespit edilmiştir. Adana bölgesini hükümleraltılıkları altında bulduran gruplar vardır. Bunlar şunlardır;

(...) Luvi Krallığı (MÖ1900), Arzava Krallığı (MÖ1500), Hitit Krallığı (MÖ1900-1200), Que Krallığı (MÖ1190-713), Asur Krallığı (MÖ713-663), Kilikya Krallığı (MÖ663-612)'dir dr. Pers Satraplığı (MÖ612-333), Hellenistik Dönem (MÖ333-323), Korsanlar Dönemi (MÖ178-112), Romalılar (MÖ112-MS395)'dir.

MÖ 12. yüzyılda batıdan gelen akınlar ile çözülen Hitit Devleti'nin yerine Kilikya yöresinde birçok küçük krallıklar kurulmuştur. Kizzuwatna Krallığının egemen olduğu Adana yöresi de bu arada "Que" ismini almıştır. Asur Kralı II. Sargon'un döneminde "Que" Krallığı Asur hakimiyetine girmiş. MÖ 696 yıllarında bu dönemde buranın yöre halkı bir ayaklanma başlatmıştır. Bir süre sonra Kilikya Krallığı adı ile bağımsız bir devlet kurmuşlardır. Med ülkesini Persler'in işgalinden sonra Syennesis ünvanını taşıyan yerel krallar, Kilikya'nın bağımsızlığı karşısında Pers Satraplığı'nı kabul etmişlerdir. İran'a yılda 360 beyaz at ve bir buçuk ton gümüş cevheri vermeyi taahhüt etmişler. Makedonya Kralı Büyük İskender MÖ 333 yılında Kilikya (Çukurova) bölgesini Perslerin elinden almıştır. Daha sonra da Büyük İskender topraklarını 4 bölgeye ayırmıştır. Adana ve çevresi de aynı şekilde Kilikya Satraplığında kalmış ve İskender'in vefatından sonra bölgeler arası rekabetler başlamıştır²⁶⁵.

4.4. İssos Kenti

İssos kenti, bugünkü ilçe merkezi Dört Yol'un kuzeybatıda, Dört Yol ile Erzin arasında, Adana-İskenderun ana yolunun bitişiğinde, İlk Çağ'daki deniz kıyısında yer almaktadır. Büyük İskender'in MÖ 333'de bu yakında İran imparatorluğu ordusunu bozguna uğrattığı savaş İssos Savaşı diye anıldığı için, İssos kentinin ismi bütün dünyaya ün salmıştır. Savaş İssos kenti yakınlarında Pinaros Çayı kıyısında yapılmıştır. İlçe merkezi Dört Yol kasabasının kuzeybatı yanındaki Deli Çay'ın Pinaros olması gerektiği ve İssos kentinin de o yöredeki Karahöyük'de bulunduğu yani onun kalıntıları ile bu Karahöyük'ün oluştuğu, Karahöyük'te onun kalıntılarının gizli olduğu kabul edilmektedir. Olağan keramik kırıklarından

²⁶⁵ Sayit Ali Akgül, "Bir Kültür Mozaiki Adana", *Türkiye Mühendislik Haberleri*, S. 415, 2001/5, s. 27.

başka höyük üzerinde hiçbir şey görülmemektedir²⁶⁶. Oysa I. Kyros MÖ 401’de ordusu içinde yürürken bu kente de uğrayan Ksenophon, İssos’un zengin bir kent olduğunu söylemiştir²⁶⁷. Gemiler ile Yunanistan’dan gelen paralı askerler Kyros’un ordusuna burada katılmışlar ve ordu İssos’da üç gün kalmıştır. MÖ 333’de Büyük İskender de İran’a karşı giriştiği seferde buradan iki kez geçmiştir. İlk geçişinde yaralı askerleri burada bırakmış; ama o, kıyı yolundan, Amanos Dağlarının batı yanından ilerlerken; III. Dareios komutasındaki İran imparatorluğu ordusu dağ dizisinin doğu eteğinden kuzeye ilerleyip sonra batıya dönmüş, İssos’a gelmiş, İskender’in orada bıraktığı askerleri öldürmüş, İskender’in arkasına düşmüştür. İskender durumu öğrenince geriye dönmüş ve İssos yakınındaki Pinaros Çayı kıyısında yapılan savaşta düşmanı bozguna uğrattığı yer olarak bilinir²⁶⁸. III. Dareios ve Büyük İskender arasındaki meydan savaşına dek zengin bir kent olduğu bilinen ve Antik Çağ’da İssos körfezi şeklinde anılan Akdeniz’in kenarında olan Yumurtalık’ın Güney ve Doğusunda bulunan İskenderun körfezinde Tarsus sikkeleri olarak geçen Kilikya kentlerinden biri olan İssos’da basılmış sikkeler son derece dikkat çekicidir. Bunlardan birisinin ön yüzünde, Pers-Zerdüşt inanışının en büyük tanrısı, Ahuramazda, yarı insan-yarı kuş şeklinde bir elinde lotus çiçeği diğer elinde ise bir çelenk tutarken tasvir edilmiştir. Ayrıca MÖ 386-380 yıllarında sikkeyi darp ettiren satrap Tiribazos’un adı Aramice yazılmıştır²⁶⁹.

4.5. Myriandros Kenti

Bu adın aslı Luvi dilinden gelmekte olup Mura-wanda “Mura (yani M(a)-Ura, Yüce Ma)-I)” Ana Tanrıça tapınıcısı halkın kenti idi. Kilikya kenti olan Myriandros’un yeri, İskenderun’un 5 km kadar güneybatısında, deniz kıyısındadır²⁷⁰. Büyük İskender’in Asya seferine katılan ve Myriandros’a gelerek kenti inceleyen antik yazar Ksenophon; İskenderun körfezinde, Fenikeliler tarafından kurulmuş bir kıyı kenti olduğundan bahsederken birçok ticaret gemisinin demir atmış beklediği bir liman kenti olduğundan da bahsetmektedir²⁷¹. Büyük İskender komutasındaki Persler ve Yunanlıların yanında yer almış,

²⁶⁶ Umar, 2000, 169.

²⁶⁷ Ksenophon, *Anab.*, IV.41.

²⁶⁸ Umar, 2000, 169-170.

²⁶⁹ Tahberer, 2005, 29.

²⁷⁰ Umar, 2000, 171-172.

²⁷¹ Ksenophon, *Anab.*, IV.6.

Myriandros, kendi darphanesi olan, otonom bir kenttir²⁷². İskender'in ordusu da I. Kyros'un ordusundan sonra MÖ 333'de Amanos dağlarını aşarak Myriandros'a kadar gelmiş ancak İran imparatoru ordusunun Amanos Dağları doğu eteği boyunca yürüyüp kuzey etekten dolanarak Çukurova'ya çıktığını haber alınca geriye dönmüştür. İssos yakınında kendisini bekleyen düşmana saldırıp III. Dareios'u bozguna uğrattığı kent olarak bilinir²⁷³. Ayrıca kent Perslerin yenilgisinin ardından Hellenistik dönemde de gözden düşerek önemini yitirmiştir. Büyük İskender, İskenderun körfezinin iki kıyı kentini olan İssos ile Myriandros'u synoikismos yoluyla birleştirerek tek bir kente dönüştürerek ismini zaferinin anısına Alexandria ad Issum olarak değiştirmiştir²⁷⁴. Erken dönemde gümüş stater darbeden son Kilikya (Çukurova) kenti Myriandros olurken; Myriandros sikkelerindeki tasvirler Baal tasvirlerinden çok farklı olduğundan dolayı numismatlar tarafından Pers kralı olarak tanımlanmışlardır. Pers sikkelerindeki krallar hiçbir şekilde adlarıyla tasvir edilmemişlerdir. Bu noktada, antik sikkelerde çoğunlukla görülen, Aramice Baaltars lejantının yanlışlıkla yazılmış olduğunu düşünmek mümkündür²⁷⁵.

4.6. Alexandria/İskenderun Kenti

Bugünkü İskenderun ilçesi sınırları içinde Çankaya ile Esentepe mahallerinde konumlanan Alexandria kenti, modern yerleşimin yer aldığı alana kurulmuştur. Alexandria birçok isimle anılmış olmakla beraber Kambyzes ile de isminin kullanılması kentin Pers dönemindeki isminin ve etkilerinin sürdüğünü vurgulamaktadır²⁷⁶. Afyon yakınlarındaki MÖ 301'de İpsos Meydan Savaşında yenilip savaş alanında öldürülünceye kadar gerek Anadolu batı yarımından gerek Kilikya'nın çoğu bölümünü elinde tutan Tek Gözlü Antigonos'un verdiği buyruk üzerine Alexandria/İskenderun kentinin kurulmuş olduğu düşünülmektedir²⁷⁷.

²⁷² Edward Theodore, Newell, *The Coinage of the Western Seleucid Mints From Seleucus I to Antiochus III*, The American Numismatic Society, New York, 1941, s. III.42.

²⁷³ Umar, 2000, 171-172.

²⁷⁴ Jones, 1971, 188.

²⁷⁵ Tahberer, 2005, 29.

²⁷⁶ Hansgerd, Hellenkemper, Friedrich Hild, *Kilikien un Isaurien*, Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften, Wien, 1998, s. 170.

²⁷⁷ Arnold Hugh Martin Jones, *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, 2. Baskı, Oxford, 1971, s. 197.

5. ÇUKUROVA BÖLGESİNDEKİ PERS DÖNEMİ KAZI ARAŞTIRMA ve SONUÇLARI

Pers İmparatorluğu ve doğu halkları üzerine yapılan çalışmalar 19. yüzyıldan itibaren sistemli kazıların başlaması ile beraber son dönemlerde gün geçtikçe artan bir ilgi ile devam ederek yeni kazı alanlarındaki çalışmalar, yüzey araştırmaları ile önceki yıllarda yapılan kazılarda ele geçen buluntuların tekrardan incelenmesiyle yepyeni bir nitelik kazanmıştır²⁷⁸. Geride Asur ve Hitit krallıklarının yıllıkları gibi kendi tarihlerini gün ışığına çıkartacak kronolojik belgeler bırakmayan Pers uygarlığı ve dolayısı ile de Çukurova'daki Pers hakimiyeti hakkında edinilen bilgilerin çoğu günümüze Herodotos, Ksenophon, Plutarkhos ve Strabon gibi antik Yunan yazarların yapıtları vasıtasıyla aktarılmıştır. İlk Çağ tarih yazımı, efsanelere eleştirel yaklaşımın başlaması, MÖ 6. yüzyılda düzyazının ortaya çıkışı ve toplumsal kökenlerle yerleşmiş geleneklere duyulan ilginin artması ile oluşan koşullarda başlamıştır²⁷⁹. Antik Kilikya (Çukurova) Suriye ile Anadolu arasında köprü konumundadır. Antik Kilikya'da bugüne kadar yapılan kazı ve araştırmalar, bu bölgede varolan yerleşimlerin çok hareketli bir tarihi gelişim gösterdiklerini ortaya koymuştur. Ovalık Kilikya ise Soloi/Pompeiopolis (Viranşehir)'den başlayarak doğu kısmında Alexandria/İskenderun'a dek devam eden verimli alanı içermektedir²⁸⁰. Kilikya'daki ilk yerleşimlerin, J. Garstang'ın Tarsus/Gözlükule ve Mersin/Yumuktepe'de yaptığı kazıların buluntuları sonucunda Neolitik ve Proto Kalkolitik Çağa kadar devam ettiği tespit edilmiştir. En eski sürekli yerleşmelerin başlangıcını Kilikya'daki bu katmanlar oluşturmaktadır. Arzawa krallığının Kilikya'da kurulan ilk devlet olduğunu söylemektedir²⁸¹.

Ülkemizde ise Persler üzerine en kapsamlı çalışma Şemsettin Günaltay tarafından yapılmıştır²⁸². Eski İran dinleri ve Zerdüştlük ile ilgili de çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bu konu üzerine çalışan en önemli bilim insanlarından

²⁷⁸ Kılıç, 2011, 7.

²⁷⁹ Sina, 2007, 114.

²⁸⁰ Ozan Artun, *Korykos'ta Bulunan Su Kanalı Ve Torosların İncelenmesi Üzerine Bir Çalışma*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana, 2005, s. 2-25.

²⁸¹ Bilge Umar, *Kilikya: Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 26.

²⁸² Detaylı bkz: Şemseddin Günaltay, *İran Tarihi En Eski Çağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1987.

bazıları M. Boyce, M. N. Dhalla, M. Stausberg, M. Eliade, H. S. Nyberg, W. Hinz, E. Herzfeld ve G. Wiedengren'dir²⁸³. Ülkemizde ise bu konu üzerine en kapsamlı araştırma yapan Nimet Yıldırım'dır²⁸⁴. Bir diğer kapsamlı bir şekilde araştırmasını yapan araştırmacımız ise Mustafa Hamdi Sayardır. Mustafa Hamdi Sayar'ın başkanlığını yaptığı "Kilikya Epigrafik ve Tarihi Coğrafik Yüzey araştırması" sırasında Adana ilinde 1993 yılında yapılan çalışmalarda bölge müzesi bahçesinde bulunan yazıtlar üzerinde yapılan tetkikler esnasında Kilikya Bölgesi'ne ait olduğu bilinen 215 adedi üzerinde çalışma yapılmıştır. Bunların içinden altısı Latince ve diğerleri eski Yunanca yazıtlıdır. Çalışmalarının ilk bölümünü 1993 yılında Ovalık Kilikya'yı kuzeyden saran dağlardaki incelemeler oluşturmuştur. Dağlık arazide yaptığı çalışmaları biraz daha kuzeyde, Kappadokia ile Kilikya (Çukurova) arasındaki sınırın geçtiği düşünülen Saimbeyli ile Feke ilçe merkezleri arasındaki kısımda sürdürmüştür. Araştırmalara daha sonra Ovalık Kilikya'nın doğu sınırında tespit edilen ve antik Neroniasla aynı olduğu kabul edilen Düziçi ilçe merkezi ile çevresinde devam etmişlerdir. Burada Düziçi ilçe merkezinin 4 km kadar batısında ise Göller köyünde bir evde sıvalı bir mezar stelini incelemişlerdir. Bu 215 adedi üzerinde çalışma yapılan eserlerden bir tanesi; Çukurova'da Pers hakimiyetinin bir belgesi niteliğinde olan MÖ 5. ve MÖ 4. yüzyıllara tarihlenen Arami yazıtlı bu stel, Çukurova bölgesinde çok tüketilmiş olan volkanik taştan yapılmıştır. Üzerinde Roma ile Yunan dönemi mezar stellerinden ayırt ettiğimiz iki el motifinin oyularak tasvir edildiğini görmekteyiz. Stelin üst kenarında ortada Çukurova'da özellikle Anazarbos civarındaki mezar stellerinde çok sık görülen yıldız ve yarım ay görülmektedir²⁸⁵ (Ek-13). Ayrıca Anazarbos'un 20 km kadar güneydoğusunda Keçebey çiftliği yakınlarında bir

²⁸³ Detaylı bkz: Geo Widengren, "Der Iranische Hintergrund Der Gnosis", *Zeitschrift für Religions-Und Geistesgeschichte*, Vol. 4, No. 2, 1952; Walther Hinz, *Zarathustra*, Stuttgart, 1961; Henrik Samuel Nyberg, *A Manual of Pahlavi II. Ideograms: Glossary*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1974; Ernst E. Herzfeld, *Archaeological History of Iran, Schweich Lectures of the British Academy*, Kraus Reprint, 1980; Mary Boyce, *Zoroastrians: Their Religious Beliefs and Practices, Library of Religious Beliefs and Practices*, Psychology Press, 2001; Michael Stausberg, "Der Zoroastrismus als İranische din und die Sematik von, Iran'in der Zoroastrischen religionsgeschichte", *Zeitschrift für Religions-Und Geistesgeschichte*, Vol. 63, No. 4, 2011; Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, (Çev.: Lale Arslan Özcan), Alfa Yayınları, 1. Baskı, 2017; Maneckji Nusservanji Dhalla, *Zoroastrian Civilization: From the Earliest Times to the Downfall of the Last Zoroastrian Empire 651 A. D.* (Classic Reprint).

²⁸⁴ Nimet Yıldırım, *İran Mitolojisi*, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2012.

²⁸⁵ Mustafa Hamdi Sayar, "Kilikya'da Epigrafi Ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları", *XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993, s. 39-41.

tarlada, MÖ 5. ve MÖ 4. yüzyıla uzanan Arami yazıtlı bir stel bulunmuştur²⁸⁶. Çukurova'daki Pers hakimiyetinin önemli birer filolojik ve arkeolojik belgesi niteliğindeki bu eserlerin yazıtlarının tam olarak çözülmesi bölgenin o zamandaki onomastiği ve sosyal tarihi hakkında daha detaylı bilgi edinmemizde katkı sağlayacaktır²⁸⁷. 1991 yılındaki Doğu Kilikya ve epigrafi ve tarihi-coğrafya araştırmaları esnasında Kadirli ilçe merkezinin 12 km kadar güneyinde yer alan Bozkuyu köyünde bulunan Arami yazıtlı bir steldir. Eserin daha sonraki kullanılışı esnasında tahrip olan yazıtın tüm olarak okunabilen ilk iki satırından bu metnin bir mezar yazıtı olduğu tespit edilmiştir. MÖ 5. yüzyıla tarihlenmekte olan bu yazıt Kilikya'daki Pers hakimiyetinin belgelerinden biri olup, daha önceki yıllara Hediören, Hemite ve Bahadırılı'da bulunmuş olan Arami yazıtları ile beraber Ovalık Kilikya'da bugüne değin ortaya çıkan dördüncü Arami yazıtıdır²⁸⁸ (Ek-12-13). Arami yazıtlı steller dışında Pers hakimiyetini geçmişten bugüne değin ortaya çıkarabilecek başka bulgulara daha ulaşamamıştır.

Anadolu genelinde olduğu gibi Kilikya bölgesinde de Pers dönemi oldukça karmaşık, zor ve problemlili bir sürece işaret etmektedir. Bölgedeki Pers varlığına dair sorunların bu kadar fazla ve karmaşık olmasının belki de ana nedeni, bölge genelinde Perslere ait kalıntı ve buluntuların oldukça az olmasıdır. Bir başka ifadeyle Meydancikkale dışında, Pers dönemi buluntuları genellikle kazılarda bulunmayan ve tesadüfen ya da kaçak kazılarda bulunmuş örneklerdir. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında Meydancikkale bölge için çok önemli bir yerleşimdir. Bir anlamda Meydancikkale, sistemli olarak kazılmış ve bilimsel açıdan, Kilikya'da Pers varlığının somut kanıtlarının en önemlisidir. Kilikya Bölgesi sınırları içinde yer alan müzelerde sergilenmekte olan kabartmalar (Erdemli, Silifke ve Adana kabartmaları)'dır. Bu kabartmalar yine bölgedeki müzelerde ve dünyanın çeşitli müzelerinde ve de koleksiyonlarında yer alan MÖ 5. ve MÖ 4. yüzyıl sikkeleri (Mazaeus, Datames, Pharnabazos ve Tiribazos) ve Kelenderis Persli figürini de Meydancikkale dışında bölgedeki Pers varlığına ait

²⁸⁶ (...) Prof. Lemaire'in verdiği bilgilere göre her iki yazıt da mezar yazıtı olup yazıt metinlerinde, mezar sahiplerinin isimlerinden başka mezara zarar vermeye kalkışanlara yönelik lanetlemeler söz konusudur. Önceki yıllardaki araştırmalarımız sırasında bulunmuş olan Arami yazıtlı iki stel hakkında bkz. Andre Lemaire, "Deux nouvelles inscriptions araméennes d'époque Perse en Cilicie Orientale", *Epigraphica Anatolica* 21, 1993.

²⁸⁷ Sayar, 1993, 43.

²⁸⁸ Mustafa Hamdi Sayar, "Doğu Kilikya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları, 1991", Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, *X. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1992, s. 179-180.

değerli parçacıklardır. Bu bölümde, yukarıda sözünü ettiğimiz, Kilikya bölgesinde Perslere ait buluntular ve Meydancikkale'deki kalıntılar kapsamlı bir şekilde anlatılacaktır.

5.1. Meydancikkale (Kırşu?)

İçel iline bağlı Gülnar ilçesi sınırları içindeki Meydancikkale'de kazı çalışmaları 1971-1972 yılları arasında R. Temizer ve College de France profesörlerinden Enstitü üyesi Mimar Didier Laroche tarafından yapılır. 1973-1982 yıllarındaki kazı çalışmaları M. Laroche ve 1990 yılına kadar Davesne tarafından yürütülür²⁸⁹. MÖ 5. yüzyılın sonu MÖ 4. yüzyılın başı Büyük İskender'in gelişine kadar olan zaman diliminde, Persler yönetim stratejilerini değiştirmiştir. Bu değişim sonucunda bölgelerin yönetimi yerli krallardan alınıp satraplara verilmiştir. Böylece Persler Dağlık Kilikya Bölgesi'nde bir denetim kurmak için Meydancikkale'de, yani Luvi Pirindu Krallığı'nın başkenti olan Kırşu'da bir garnizon kurmuştur²⁹⁰. Yerleşim yeri Demir Çağı'nda ve Pers Dönemi'nde "Kırşu" olarak adlandırılmıştır. Meydancikkale'de bulunan birkaç Aramice yazıt, müstahkem garnizonun girişinde keşfedilen önemli bir yapının yeniden inşasını anmak için olabileceğini akla getirmiştir. Yeniden inşa edilen yapı MÖ 5. yüzyılın sonu MÖ 4. yüzyılın ilk yarısı civarına tarihlenebilir²⁹¹. Persepolis kabartmalarında aynı tarihe ait olduğu görülmektedir. İlaveten bölge genelinde, MÖ 425-380 arasında değişiklikler gözlemleyebiliyoruz. İssos'ta şehir surlarında önemli bir mimari değişiklik görülebilir²⁹². Ayrıca bu dönemde Kilikya'da sikke üretimi yoğunlaşır. Bu gözlemler hakkında, Delos birliğinin oluşturulması, batı topraklarının (İonia ve Trakya) kaybı sonrası Perslerin Akdeniz'de ön örgütlenmesini ortaya koyabilirdi. Doğu Akdeniz'de Atina seferlerini izleyen Akhaimenid ordusunun imhası ve Peleponnes Savaşı sonunda Atina ile para ithalatı azalmıştır. Kilikya yerel güçleri Pers güçlerine katkı sağlamışlardır. Bu çabanın yeniden düzenlenmesi MÖ 386'daki Antalkidas Barışı (Kral Barışı) olarak adlandırılan barış ile tamamlanmamış gibi görünüyordu. Yerel hanedanın satraplıklarla ilgili sorumlulukları için Karia'da ve Likya'da

²⁸⁹ Alain Davesne, "Meydancık Kalesi 1980 Kazı Dönemi ve Hazine", Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, III. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara 1981, s.11. Nurettin Arslan, *Kilikya Demir Çağı Seramiği İthal Boyalı Seramikler ve İlişkiler*, Ege Yayınları, İstanbul, 2010, s. 32.

²⁹⁰ Machteld Mellink, "Anatolia", *CAH*, Vol. IV., 1988, s. 227; Casabonne, 1999a, 61.

²⁹¹ Casabonne, 1999, 61-62.

²⁹² Charles Gates, "Kinet Höyük 1992- 1997: The Achaemenid/Persian and Hellenistic Periods", *Olba II*, Cilt 2, 1999, s. 323- 332.

Hekatomnidler gibi belki de Kilikya'da Tarkumuwa'larda (ve Pamphilia'da) bu görevi görmektedir. Tarsus ve Mallos'ta basılan sikkelerdeki Pers ikonografisinde olduğu gibi, örneğin Meydancikkale'deki kabartmalarında Pers güçlerine yerel güçlerin boyun eğmesi anlamına gelebilirdi²⁹³. Meydancikkale kabartması; Meydancikkale Pers kabartması hakkında ilk bilgiler 1969 yılında İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü Müdürü E. Laroche'a iletilmiştir. Bu bilgilerde E. Laroche'a, Mersin'in Gülnar ilçesinde bir Hitit kabartmasının varlığından bahsedilmiştir. Bu ilginç haberi alan E. Laroche Hititlere ait bir sınır kalesi bulmak amacıyla Gülnar'a gitmiştir. Hitit kabartması olarak bahsedilen bu kabartmanın Pers kabartması olduğunu görmüş ve sonuçta burasının bir kale olduğu sonucuna varmıştır²⁹⁴. Kirşu'da da bu zaman dilimine tarihlenen kalenin giriş bölümünün güçlendirilmesi girişimiyle daha da önemlisi yerleşimdeki bir Akhaimenid sarayına ait olabileceği düşünülen kabartmalar MÖ 5. yüzyıl sonu ile MÖ 4. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir²⁹⁵. Davesne bu kabartmalar için, Persepolis kabartmalarının III. Artakserkses ile I. Dareios yönetimi arasındaki stilinde fazla bir değişim olmadığından kesin bir tarih vermemek ile birlikte stiller ile görünüş önemsendiğinde MÖ 486-475 yıllarında I. Kserkses'in yönetimi sonrasında ya da MÖ 4. yüzyıla tarihlenebileceği önerisinde bulunmuştur. Dareios'un sarayının merdivenlerinde ve apadanalarında Büyük kralın huzuruna çıkan ve ona hediyeler sunan figürler yer almaktadır. Burada farklı ülkelerden gelen birçok temsilci tasvir edilmiştir. Ayrıca Pers ileri gelenleri de bu kabartmalarda yer almaktadır. Meydancikkale kabartmaları Persliler gibi değil, Kilikyalılar gibi giyinmişlerdir. Bu görüşümüzü Persepolis'teki Dareios sarayının doğu ve kuzey merdivenlerinde yer alan Kilikyalı betimlemeleri de desteklemektedir. Buradaki figürlerde sivri sakallı, çift saç bantlı, uzun elbiseli olarak betimlenmişlerdir. Ayrıca ellerinde deri, kumaş ve kâseler taşımaktadırlar. Meydancikkale'deki üçüncü ve dördüncü bloklarda Persli askerler betimlenmiş olmalıdır. Persepolis kabartmalarında olduğu gibi burada da Persli askerler profilden gösterilmiş, elinde mızrak taşımaktadırlar. Sol bacakları öne doğru adım

²⁹³ Casabonne, 1999, 62-63.

²⁹⁴ Alain Davesne, Françoise Laroche Traunecker, *Le site de Meydancikkale: Recherches entreprises sous la direction d. Emmanuel Laroche (1971-1982)*, Editions Recherche sur les Civilisations yayımları, Paris, 1998, s. 297-298.

²⁹⁵ Deniz Kaplan, "Kirşu'dan (Meydancikkale/Kilikia) Yüksek/Kabarık Torus'lu İki Kaide ve Anadolu Mimarlık Tarihi Açısından Değerlendirmesi", *Olba Kazısı Serisi IV. (Selevcia ad Calycadnm IV.)*, S. 4, Mayıs 2014, s. 104.

atmıştır. Ayrıca genellikle bir yay ve sadak taşımaktadırlar. Meydancikkale kabartmasının üçüncü ve dördüncü bloklarındaki figürlerdeki silah ve askeri kıyafetler farklı olsa da Pers askeri oldukları bellidir. Meydancikkale Pers kabartması, ikonografik açıdan, Persepolis kabartmaları ile benzeşmektedir. Olasılıkla Meydancikkale kabartmaları bir binanın girişinde yer almaktadır. Binanın girişindeki iki ana blokta Büyük Krala hediyeler getiren figürler tasvir edilmiş. Üçüncü ve dördüncü bloklarda ise bu töreni koruyan silahlı iki Pers askeri tasvir edilmiş olmalıdır. Meydancikkale kabartmaları ikonografik olarak incelendiğinde MÖ 5. yüzyıl sonu ya da MÖ 4. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirmek mümkün görünmektedir²⁹⁶. Ayrıca Kirşu'da ele geçirilen Yüksek/kabarık torus'lu kaidelerin imar faaliyeti döneminin de MÖ 5. yüzyıl sonu ve MÖ 4. yüzyılın ilk yarısına ait olması güçlü bir olasılık dâhilinde olup bu kaideler Anadolu'da Akhaimenid Dönem mimarlık tarihi açısından da incelendiği zaman önemli bir konuma sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bu kaideler Anadolu'da Akhaimenid Dönem'e tarihlenen örnekleri sadece Paphlagonia'daki kaya mezarları üzerinde bulunmakta olup bu kaide tiplerinin Anadolu'da Akhaimenid Dönem mimarisinde bilindiğine işaret etmektedir²⁹⁷.

5.2. Kelenderis

Kelenderis, Kilikya Bölgesi'nin Orta Dağlık kısmında bulunan Doğu Akdeniz dünyasının bir parçası olan bir kıyı kentidir. Antik kent Mersin'e bağlı olan Aydıncık ilçesinde günümüz Mersin-Antalya karayolu üzerinde, Anamur ile Silifke ilçeleri arasında yer almaktadır. Modern kent ile antik kent iç içe geçmiş durumdadır. Kalıntılar, batıda Karabıyık burnunda bulunan Saplı Ada ile doğuda Sancak Burnu arasında toplanmıştır. Kelenderis antik kentinde 1987 yılında başlayan ve halen devam eden kent merkezindeki kazılarda MÖ 8. yüzyıl sonlarına kadar kentteki ilk yerleşimin uzandığı görülmektedir. En parlak dönemini Klasik çağda yaşayan kent, Kıbrıs ve Anadolu arasında bir geçiş noktası olmuş, bir diğer ifade ile Helenistik çağda da süren Kıbrıs ile Anadolu arasındaki ticarete etkin bir rol oynamıştır. Büyük İskender'in ölümü ile birlikte bölgede bir karışıklık dönemi başlamış ve uzunca bir zaman sürmüştür. Bununla beraber özellikle de Dağlık Kilikya'da dağ kavimleri ve korsanlar yolcuları soyarak

²⁹⁶ Davesne, Traunecker, 1998, 297-298.

²⁹⁷ Hubertus von, Gall, *Die paphlagonischen Felsgräber*, Verlag Ernst Wasmuth, Tübingen, 1966, s. 13.

tedirginlik yaratmışlardır. MÖ 2. yüzyıl başlarında karışık olan bu ortamın içinde Kelenderis'in bağımsız olup olmadığı bilinmemektedir²⁹⁸. Önemli bir liman şehri olan Kelenderis antik kenti Dağlık Kilikya'nın "Cilicia Tracheia" İçel İli Gülnar İlçesi Aydınçık Kasabasıdır. Üç ayrı alanda çalışma yapılmıştır. Mersin-Antalya karayolunun güneyindeki henüz iskân edilmemiş denize uzanan kalker bir arazide yer alan Doğu Nekropolü ve antik Kelenderis'in iskân alanının batısında yer almakta olan Batı Nekropolü bir diğeri ise; Liman Hamamında kazılar yürütülmüştür. Nekropol çalışmaları Kelenderis'de bulunan ve çeşitli çağlara ait mezarlık alanları ve mezarlar en başta ihmaller ve koruma tedbirlerinin alınmaması yüzünden fazlası ile tahrip olmuştur. 1987 mevsimiyle ilk kez başlayan Kelenderis kazısında bir taraftan koruma ve kurtarma programı yürütülürken, diğeri bir taraftan Dağlık Kilikya'nın bu önemli liman kenti ve dolayısı ile sahip olduğu bölge hakkında bilgilerimizi genişletme imkânı bulanacağı umulmaktadır. Nedeni ise; Dağlık Kilikya'nın "Cilicia Tracheia" orta bölümünün en uygun limanlarından biri olan Kelenderis hem kıyı ile Anadolu'nun iç kesimlerinin bağlantısını sağlamaktaydı. Aynı zamanda da Doğu-Batı Akdeniz kültürlerinin yolu üzerinde, ayrıca Kıbrıs ile ilişkisi nedeni ile Akdeniz'in güneyindeki çeşitli kültürler ile Anadolu bağlantısını sağlayan kentlerden biriydi²⁹⁹. Dağlık Kilikya'nın bir liman kenti olan İçel ili Aydınçık ilçesindeki antik Kelenderis'deki kazılarda günümüze dek Dağlık Kilikya'da hiç bilinmeyen, fakat antik kaynaklarda sözü geçen Arkaik Çağ'a da ulaşılabilecek ilk kanıtları da elde edilmiştir³⁰⁰. 1991 yılı Kelenderis kazısında ise; Geç Antik Çağ'dan MÖ 7. yüzyıla kadar giden pişmiş toprak kap parçaları ve diğeri küçük buluntular elde edilmiştir. Kelenderis batı mezarlığındaki J 2 mezarının MÖ 4. yüzyılda kullanılmış olduğunu ortaya çıkmaktadır ki böylesi tarihlenebilir mezarların Kilikya Bölgesinde Kelenderis dışında bir başka benzerinin olmadığını söyleyebiliriz³⁰¹. Ayrıca Atina'nın önderliğinde MÖ 5. yüzyılda, Persler'e karşı oluşturulan Attika-Delos Deniz Birliği'nin en doğudaki müttefiki ve üyesi olan Kelenderis, korunaklı limanıyla bölgenin en etkili ticaret merkezlerinden birisi

²⁹⁸ Levent Zoroğlu, "Kelenderis'in İlk Çağ Tarihi Hakkında Notlar", *XI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1994, s. 445.

²⁹⁹ Levent Zoroğlu, "Kelenderis 1987 Yılı Kazısı", Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Başkanlığı, *X. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara, 1988, s. 135-139.

³⁰⁰ Levent Zoroğlu, "Kelenderis 1990 Yılı Kazısı", Anıtlar Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Çanakkale, 1991, s. 241.

³⁰¹ Levent Zoroğlu, "Kelenderis 1991 Yılı Kazısı", Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı, II*, Ankara, 1992, s. 165-170.

olurken, MÖ 401-330 yılları arasında devam eden Pers işgaline rağmen ticari bağımsızlığını korumayı başarmıştır. Kelenderis kenti, MÖ 5. yüzyılın ortalarında sikke basmaya başlamış ve erken dönem sikkelerini de Pers standardında basmıştır. Antik dönem kentlerinde kent adı çoğunlukla sikkelerin arka yüzünde yazılmasına rağmen, MÖ 4. yüzyıla dek basılan Kelenderis sikkelerinde kent adı bazen ön bazen de arka yüzde basılmıştır. MÖ 2. yüzyıldan bu yana ise Kelenderis kentinde, otonom dönem bronz baskıları başlamıştır³⁰² (Ek-11).

5.3. Kinet Höyük

Kizzuwatna veya Doğu Kilikya'daki en büyük antik yerleşimine ait kalıntıları barındıran Kinet Höyük, İskenderun'un 30 km kuzeyinde ve Dört Yol ilçesi, Hatay ili yakınında yer almaktadır. Büyük İskender ise Kinet Höyüğün içerisinde yer alan İssos Ovasına gelerek Pers İmparatoru III. Dareios (MÖ 336-330) ile MÖ 333 yılında savaştığı ve onu yendiği yer olarak ünlenmiştir. Kinet Höyüğün ovanın baskın kenti olması ve bu nedenle kendi adını ovaya vermiş olduğu ve antik kaynaklarda geçen İssos (Hititçe İzziya) adının Kinet Höyük'teki şehrin adı olduğu ileri sürülür. Kinet /İssos, kendisine en yakın kazılmış komşusu olan Almina gibi başka antik Anadolu kentlerini örnek alarak bir nehir ağzının kuzey kıyısını güvenli bir liman şeklinde kullanmıştır. 19. yüzyılda Kinet/İssos Büyük İskender'in savaştığı yer ile ilişkilendirilmesine rağmen, 1992'e kadar Kinet Höyük kazı planlaması yapılmamıştır. Hatay Müzesi ile 1992 yılında başlayan kazılar, 1993'ten günümüze kadar da Bilkent Üniversitesinin bir projesi olarak M. H. Gates başkanlığında yürütülmektedir. (MÖ 5000-50) Geç Neolitik'ten Hellenistik Döneme kadar yerleşime açılmış, uzun bir zaman terk edildikten sonra Orta Çağlarda Haçlı limanı adıyla tekrar kullanılmaya başlanmıştır. Ortaçağ, Hellenistik (MÖ 4-3. yüzyıl) dönem ve Pers dönemleri arasında kullanılan kalelere ait istihkâm duvarları günümüzde de Kinet Höyük'te korunmuştur. Daha erken çağlarda höyüğün istinat duvarları ile çevrelenmiş olması düşünülmektedir³⁰³. Yer Antik Çağ'da mütevazı bir rol öngörür. Kilikya (Çukurova) bölgesinin Doğu sınırları içerisindeki en büyük höyüğü Kinet Höyüktür³⁰⁴ (Ek 7). Bu yüzyılın başlarından beri eski bir site olarak kayıtlıdır ve

³⁰² Tahberer, 2005, 74.

³⁰³ Özfirat vd., 1992, 77.

³⁰⁴ Marie Henriette Gates, "Hittite Seaport Izziya Geç Tunç Çağı Kinet Höyük'te (Kilikya)", *Yakın Doğu Arkeolojisi*, Amerikan Oryantal Araştırma Okulları, Cilt 76, No. 4, Aralık 2013, s. 223.

bu nedenle isim belirtilmiş şekilde korunur³⁰⁵. Ayrıca Kinet adı modern ve belirsiz bir kökene sahip olup “İncir Kalesi” Ortaçağ Hışn al-Tinat isminin bozulması olabilir. Kinet Höyük için en iyi arkeolojik kanıt bölgedeki 1936-1937’de Sör Leonard Woolley tarafından kazısı yapılan Al Mina höyüğüdür³⁰⁶. Bir diğeri ise Orta ve Geç Tunç Çağı liman kent içi şehir Alalah (Atchana) höyüğüdür³⁰⁷. Al Mina’da olduğu gibi Kinet Höyük daha fazla araştırılmayı bekleyen bir sorudur. Büyük İskender MÖ 336-323 ve III. Dareios’un MÖ 333 Pers yerleşimi üç mimari seviyeden oluşur ve Helenistik iki şehir kasabası MÖ 6. yüzyılın ortalarından MÖ 1. yüzyıl ortalarına kadar uzanır. Kilikya’nın güneydoğu köşesinde Akdeniz kıyısında yer alan eski bir liman kentidir. Bilkent Üniversitesi tarafından Marie-Henriette Gates yönetiminde 1992-2012 yılları arasında yapılan kazılara göre, yerleşim yeri Halaf çanak çömleklerinin tabakasız buluntularının kanıtladığı gibi Geç Neolitik dönemde başlamıştır. Kazı ile ulaşılan en erken seviyeler Erken Tunç II (MÖ 2800-2000) dönemidir. Tabakalı mimari seviyeler neredeyse MÖ 1. yüzyılın ortalarına kadar kesintisiz devam ettiği bilinmektedir (Ek 6-7-8). Yeraltı suyunun kerpiç duvarlara nüfuz etmesini önlemek için Kinet Höyük’teki duvar temelleri hemen her zaman orta büyüklükte doğal şekilli nehir taşlarından yapılmış ve yer üstüne yerleştirilmiştir. Buna karşılık, kazıdaki açma 5. dönem binasının temelleri çakıl ve kesilmiş yerel konglomera parçalarından yapılmış, batık hendeklere dökülmüştür. Bu ayırt edici uygulama Kinet Höyük’teki başka hiçbir binada veya Kilikya’nın (Çukurova) başka bir yerinde kanıtlanmamıştır. Sadece buna benzer bir örneği MÖ 4. yüzyılın başlarında Akhaimenid Pers başkenti Sus’dan (Chaour Sarayı) görmekteyiz. Kinet Höyükte, E-H alanı’ndaki höyüğün batı tarafında, bu dönem benzer bir planın başka bir noktada aynı yolla yeniden birleşen ikinci derecedeki yolu olan iki mimari aşama

³⁰⁵ Marie Henriette Gates, “Kinet Höyük In Eastern Cilicia: A Case Study For Acculturatuon In Ancient Harbors, (Lev. 87-96)” Serra Durugönül, Murat Durukan (Ed.), *I. Uluslararası Kilikya Arkeolojisi Sempozyumu Bildirileri, Olba II (Özel Sayı)*, Mersin Üniversitesi Kilikya Arkeolojisini Araştırma Merkezi Yayınları II, Mersin, Cilt II, 1999, s. 303.

³⁰⁶ Sör Leonard Woolley, *Alalakh: An Account of the Excavations at Tell Atchana in the Hatay, 1937-1949*, Oxford: University Press for the Society of Antiquaries of London, 1955, s. 411.

³⁰⁷ K. Aslıhan Yener, Murat Akar, Müge Bulu, “Aççana Höyük, Eski Alalah Kenti 2018 Yılı Çalışmaları”, *41. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Cilt 1, Haziran 2019. Aççana Höyük, 1930’lu yıllarda İngiliz arkeolog Sör Leonard Woolley tarafından; Hatay İli, Reyhanlı İlçesi, Varışlı Köyü mevkiinde Asi Nehri’nin kenarında yer almaktadır. Aççana Höyük’te gerçekleştirilen kazılar ve Mukiş Krallığı’nın başkenti eski Alalah olduğu saptanan yerleşim çivi yazılı belgelerin bulunduğu tapınak ile saray yapılarına rastlanmıştır. Ve bu yapılara sahip olması nedeniyle de Yakın Doğu ve Anadolu arkeolojisi içerisinde önemli bir konuma sahiptir.

ile temsil edilmektedir: doğu-batı yönünde uzanan duvarları paylaşan bir dizi küçük odadır. Höyüğün kuzey veya doğu yakasında bu döneme ait kalıntılar bulunamamıştır³⁰⁸ (Ek 8).

Kinet Höyük'te yukarıda bahsedilenler dışına MÖ 4. yüzyıl başlarında höyüğün çevresinin bir sur duvarıyla çevrilmiş olması Pers döneminin yaşandığının çarpıcı bir kanıt olduğundan bahsedilmektedir. Bu savunma duvarının batı kısmında anıtsal bir giriş ile bir kule yer almaktadır. Kinet Höyük'teki Pers dönemi mimarisinin çok çeşitli olmasının yanında amfora buluntularını değerlendirecek olursak Kinet Höyük'te 4. evrede yani 5. yüzyıl sonlarında yoğun bir ticari faaliyetin yaşandığına işaret etmektedir. Fakat seramik ile diğer buluntuların buraya yerleşmiş bulunan kişilerin etnik kimlikleri hakkında bilgi vermemektedir. Ayrıca Kinet Höyük'te Pers döneminde üzerlerinde kabartmalar bulunan bloklar dikkati çekmektedir. Bu kabartmalarda, Persepolis'deki örneklerine benzeyen merasim alayları dikkati çekerken, MÖ 550 ile 50 yılları arasındaki 500 yıl boyunca Kinet Höyüğün mimarlık tarihi bölgenin jeolojisi, iklimi, inşaatta kullanılan taşlar ile zeminin nemini engellemek adına yapılan taş temeller hakkında bilgi vermektedir. Bunların yanında askeri, idari ve ticari ihtiyaçları da irdelenmektedir. Buranın aksine Meydancikkale ise bölgesel savunma ile doğal kaynakların kontrolüne verilen önemi göstererek ele geçen kabartma buluntuları imparatorluk otoritesine işaret etmektedir³⁰⁹.

5.4. Soloi/Pompeiopolis

Kilikya'nın başlangıcı olan Soloi, İssos'u da içeren Lamos'dan sonra önemli bir liman kentidir. Lindos ve Akhaialılar'dan gelen Rhodoslular tarafından kurulmuştur³¹⁰. Mustafa Hamdi Sayar, araştırmalarına İçel ilindeki Pompeiopolis antik kenti ile devam ettirmiştir. Mersin'in batısındaki Viranşehir ile sınırlanan bu antik kentinde yapılan incelemeler esnasında sütunlu cadde etrafında görülen bir blok üzerinde yer alan MÖ 3. yüzyıla tarihlendirilen bir yazıtta kentin ileri gelenlerinden birinin surlarının yapımı için yardımda bulunduğunu

³⁰⁸ Charles Gates, "Kinet Höyük (Classical Issos): A Harbor town in Southeast Cilicia during the Persian and Hellenistic Periods", *Journal of Eastern Mediterranean Archaeology and Heritage Studies*, Pennsylvania State University Press, Vol. 3, No. 2, 2015, s. 81-104.

³⁰⁹ Charles Gates, "Kinet Höyüğün Akamenid Pers ve Hellenistik Dönemleri: 1998-2012 Yılları Kazı Sonuçları", *Uluslar arası Çağlar Boyunca Hatay ve Çevresi Arkeolojisi Sempozyumu Bildirileri, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları*, Antakya, No. 52, Mayıs 2013, s. 87-89.

³¹⁰ Strabon, V.8.

öğrenmekteyiz. Kuyuluk köyünün 3 km kadar kuzeyinde kayalara oyulmuş sınır yazıtları, Pompeiopolis'in kuzeye doğru yayılma alanını belirlemek amacı ile yapılan tetkikler esnasında görülmüştür. Bu yazıtlar büyük ihtimalle Pompeiopolis arazisinin kuzeydeki yayılım alanını belgelemektedir. Bu yazıtların tespit edildiği bölgenin birkaç km kuzeyinde Çevlik civarında yöre halkı boyunca Merdivenlikaya olarak isimlendirilen bir kaya kütlesi üzerinde ana kayaya oyulmuş bir merdiven ile üzerinde çok miktarda köşeli-yuvarlak oyuklar görülmüştür. Bu oyukların bir kısmının yağmur kültü ile ilgili olduğu da tahmin edilmektedir. Bir kült yeri olduğu düşünülen bu anıtın ayrıntılı olarak incelenmesiyle işlevi hakkında daha detaylı bilgi sahibi olabilmek mümkün olacaktır³¹¹.

5.5. Gözlükule

Tarsus-Gözlükule höyüğü, Akdeniz ve Syria Anadolu dünyalarına geçen önemli ticaret yolları üzerinde yer alan Türkiye'nin güneyindeki Kilikya (Çukurova) Ovasında, Orta Anadolu Platosu'ndan güneye Akdeniz'e doğru giderken, büyük bir engelle, yani zorlu Toros Dağları ile karşılaşılır. Bu dağ zincirlerinden en önemli geçiş Kilikya (Çukurova) Kapılarıdır³¹². Kilikya Kapılarından biri ortaya çıktığında, karşılaşılan ilk büyük yerleşim modern Tarsus şehridir; antik yerleşim onun güneybatısında yer alır. İlk kuruluş ve kesintisiz, Tarsus'ta yerleşimin sürekli işgali Neolitik dönemden günümüze Gözlükule, çok verimli bir alüvyonlu düzlükteki uygunluğundan kaynaklanmaktadır. Bu çalışmada kullanılan malzeme önceki 1930 ve 1940'larda yapılan kazılar höyükte iki hendek kazın bir Amerikan ekibi tarafından A ve B hendekleri açıldı. A operasyonunda basamaklı bir açma yüzeyin 34 m altına inerek Kalkolitik ve Neolitik düzeylere ulaştı³¹³. Toprak tepe üzerinde Neolitik Çağ'da (MÖ 5000'ler) kurulmuş Anadolu kültürüne en eski medeniyeti yaşaması sebebiyle aydınlatan önemli yerleşim merkezlerindedir. İlk Çağ'da Tarsus limanı şeklinde kullanılmıştır. Kentin adı günümüzde park şeklinde ağaçlandırılmış 22 m yüksekliğinde 300 m uzunluğunda bir höyüktür. Burada Hetty Goldman

³¹¹ Sayar, 1993, 46-47.

³¹² Elif Ünlü, "A Tale of Two Potting Traditions: Technological Assessment of the Light Clay and the Red Gritty. Ware Types at Tarsus-Gözlükule (Cilicia-Turkey) at the Beginning of the Third Millennium BC.", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, The American Schools of Oriental Research, No. 362, 2011, s. 1.

³¹³ Ünlü, 2011, 2.

tarafından 1934-1938 ile 1947'lerde gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda, Neolitik dönemden İslami döneme dek çeşitli eserler bulunmuştur. Neolitik döneme ait seramikler, küçük mızraklar, ok uçları, obsidyen araç ve gereçler, sıva parçaları, Kalkolitik döneme ait aynı mimari tarzda yapılmış üst üste ev tabanları, testi ve çömlekler, ölülerin gömüldüğü küplerde gün yüzüne çıkarılan buluntulardır. Tunç dönemine ait kerpiç ve dörtgen planlı taş evler, mühürler, Tunç silahlar gibi ilk mimari kalıntılarıdır. Hetty Goldman eski kazılar esnasında Tarsus-Gözlükule Höyüğü'nde çok miktarda ele geçirilen pişmiş toprak figürinlerini Tarsus nihai yayınlarda incelemiştir. Goldman'a göre Tarsus'ta yerel bir terracotta üretim merkezi bulunmalıdır. MÖ 3. yüzyıldan beri yerel üretim figürinler az miktarda da olsa görülmeye başlanır ve MS 4. yüzyıla dek devam ederler³¹⁴. Ayrıca bu dönemde sınıflaşma ile kentleşme meydana gelmiş, yangından sonra kent surlar ile çevrilmiştir. Gözlükule'de gün yüzüne çıkarılan eserler Adana Müzesinde sergilenmektedir.

³¹⁴ Hetty Goldman, "The Hellenistic and Roman Periods", *Excavations at Gözli Kule, Tarsus*, Vol. 1, 1950, s. 276-420.

SONUÇ

Uygarlık merkezlerinin kesişme noktasındaki Anadolu yarımadasının güneyinde yer alan Kilikya bölgesinin adı, MÖ 13. yüzyıldan itibaren yazılı kaynaklarda yer almaktadır. Hitit, Mısır, Asur ve Yunan kaynaklarında Kilikya adının geçmesi, bölgenin ve bölge halkının en eski devirlerden itibaren etkinliğini ve önemini göstermektedir. Ancak Kilikya adının menşei üzerine bugüne kadar yapılan araştırmalar, bu adın kelime anlamıyla ilgili olarak farklı açıklamalarda bulunmuşlardır. Bunun yanı sıra eski Yunan geleneğine uygun olarak Kilikya adının menşei üzerine bir mitos da üretilmiştir. Bu mitosla Kilikya adı Zeus ve Poseidon'a dayandırılarak, kutsal bir nitelik kazandırılmıştır. Kilikya bölgesinin batısında Pamphylia, kuzeyinde Isauria, Lykonian ve Kataonia, güneydoğusunda ise Syria bulunmaktaydı. Coğrafi farklılıklar nedeniyle Ovalık ve Dağlık Kilikya olmak üzere sıklıkla iki ayrı bölüm adı olarak anılan Kilikya'nın iki bölümünden ilki, bugünkü Çukurova diye olarak tabir edilen verimli arazilerden meydana gelen Ovalık Kilikya ve ikincisi, yani Ovalık Kilikya'nın batısında kalan kayalık alan ise Dağlık Kilikya olarak bilinmekteydi. Coğrafi yapıları itibariyle tamamen birbirine zıt olan bu iki bölümden her biri kendine has zenginlikleri sebebiyle cazibe merkezi olmuştu. Ovalık Kilikya pek çok tarımsal ürünün yetişmesine elverişli topraklara sahipken, Dağlık Kilikya ise gemi yapımında kullanılan geniş sedir ormanları ile zengindi. Kilikya'nın bu coğrafi özelliği, Pers İmparatorluğunun Kilikya'nın kuruluşu ve sınırlarını da sık değiştirecek ya da Perslerin bu eyalete siyasi nedenle bakışında da farklar olmasına neden olmuştur.

Kilikya, tarih boyunca pek çok uygarlığa ev sahipliği yaparak Hititler'den Hurriler'e, Asurlular'dan Persler'e, İskender'den Roma'ya pek çok devletin hakimiyetine girdi. Kilikya Bölgesi, Perslerin Anadolu'nun büyük bir kısmını elde ettiği MÖ 6. yüzyılın ortalarına dek önce Babil Krallığının işgalinde daha sonra da Lydia Krallığının denetiminde kalmıştır. Bu uygarlıkların egemenliğindeyken Kilikya çoğu kez yerel hanedanlar tarafından yönetildi, ancak hiçbir zaman bağımsız bir krallık haline gelemedi³¹⁵. Kilikya'nın gerek ovalık gerekse de dağlık bölümünde çok sayıda kent kurulmuştu. Ekonomik faaliyetlerle doğru orantıda gelişen kentlerden büyük çoğunluğu Perslerin Kilikya'ya (Çukurova) hâkim

³¹⁵ Hale Güney, "İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde Bulunana Soloi-Pompeiopolis Kenti'ne ait Bir Grup Sikke", *Belleten Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Cilt LXXIX, S. 286, Aralık 2015, s. 829-830.

olmadan önce kurulmuştu. Kilikya'da kurulan kentlerin her birinin ayrı bir mitosu ve ayrı bir kurucusu vardı. Hemen her kent kendine ait sikke basmıştır. Basılan sikkeler üzerinde kurucuları olarak kabul ettikleri kişileri ya da mitos kahramanını simgeleyen figürler ve kent in milat olarak kabul ettiği tarih yer almaktadır. Kilikya'yı (Çukurova) işgal eden Persler ve Pers İmparatorluğunun yaklaşık 200 yıla yakın olan bu süreç ile ilgili yararlanılmış olduğumuz yazılı kaynakların geneli Yunan kökenlidir. Mevzu olan kaynakların çoğunluğu Akhaimenid zamanındaki siyasi ve askeri olaylar ile birlikte satrapların diplomatik ve askeri hareketlerinden etkilenen Yunanlıları esas aldığını görmekteyiz.

Kentlerin ortaya çıkışını araştırmada, karşımıza çıkacak güçlülere baktığımızda; bunlardan en önemlisi, antik kentler üzerine bulguların çoğunun arkeolojik kazılardan elde edilmesi ve bunların büyük bir bölümünün eksik olmasıdır. Bunun da ötesinde, bütün tarihsel dönemlerdeki, bütün ülkelerdeki kentler eşit bir biçimde incelenmiş değildir. Kentlerin ortaya çıkışında asıl neden, insanın doğasında bulunan bir arada yaşama eğilimi, hayatta kalabilmek için yerleşik düzene geçme eğilimi insan da yapay bir yerleşim yeri oluşturma isteğini ortaya çıkarmıştır³¹⁶. Ayrıca kentlerin oluşumunda doğrudan etkili olan faktör ekonomik faaliyetlerdir. Ticaretin gelişmesi ve para kullanımının yaygınlaşmasına bağlı olarak alışverişin yapıldığı alanlar hızla kentleşme sürecine girmişlerdir. Syria üzerinden Doğu dünyası ile Anadolu ve Batı dünyasını birbirine bağlayan Kilikya (Çukurova) bölgesindeki yerleşim birimlerinden hiç birisi birden bire bir kent olarak ortaya çıkmış değildir. Bazıları bölgenin en eski yerleşim birimlerini üzerine gelişip, kentleşti. Bazıları bir koloni olarak kuruldu ve zamanla koloni temelinde kentleşti³¹⁷. Eski Çağ'da Kilikya'nın en önemli liman kentleri; Kelenderis, Nagidos, Aphrodisias (Tisan), Holmoi, Kalykadnos, Silifke-Seleukeia, Korykos, Elaiussa-Sebaste, Lamas, Soloi-Pompeïopolis, Tarsos, Karataş-Magarsos, Yumurtalık-Aigaea ve İskenderundur³¹⁸. Ekonomik faaliyetler Kilikya (Çukurova) bölgesinde kentlerin kurulup gelişmesinde etkili olmuştur. Kilikya bölgesinin geneli ele alındığında kentlerin çoğunun Ovalık Kilikya'da olmasının, Dağlık Kilikya bölümündeki kentlere, sadece kıyı şeridinde rastlanması, ekonomik faaliyetlere uygunlukla ilgiliydi. Zira Ovalık Kilikya, hem

³¹⁶ Kaygusuz, 2009, 9-10.

³¹⁷ Topdal, 2007, 8-9.

³¹⁸ Kaplan, 2016, 330.

verimli topraklara sahipti hemde önemli bir ticaret yolunun üzerindeydi³¹⁹. Medleri yenmelerinden önce Perslerin ise büyük kentleri ya da anıtsal mimari gelenekleri yoktu³²⁰. Bölgedeki Pers varlığına dair sorunların bu kadar fazla ve karmaşık olmasının belki de ana nedeni, bölge genelinde Perslere ait kalıntı ve buluntuların oldukça az olmasıdır. Bir başka ifadeyle Meydancikkale dışında, Pers dönemi buluntuları genellikle kazılarda bulunmayan ve tesadüfen ya da kaçak kazılarda bulunmuş örneklerdir. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında Meydancikkale bölge için çok önemli bir yerleşimdir. Bir anlamda Meydancikkale, sistemli olarak kazılmış ve bilimsel açıdan, Kilikya'da Pers varlığının somut kanıtlarının en önemlisidir. Anadolu genelinde olduğu gibi Kilikya bölgesinde de Pers Dönemi oldukça karmaşık, zor ve problemlili bir süreçtir.

Gözden geçirdiğimiz bölgenin kültürel, siyasi ve ekonomik durumları açısından ifade edilen zamanda hangi hareketlilik diliminde şekillenmiş olduğunun farkedilmesi ise diğer önemli bir husustur. Kilikya'yı (Çukurova) ele geçiren Pers Kralı Kyros bölgede daha sonra yaşanan kültürel, sosyal ve siyasi farklılaşmaların ayırımına varılması konusunda ve Pers varlığının bölgede meydana getirdiği beklenen değişimin anlaşılmasında ciddi öneme sahiptir. Perslerin tarihi bir bütün olarak incelendiğinde, sınırları üç kıtaya yayılan ilk büyük imparatorluğu kurmalarının arkasında pek çok neden vardır. Bu hususta Perslerin geniş sınırlara ulaşmasında, bünyesinde barındırdığı çok uluslu ve etkin askeri gücünün konuyu tek başına açıklamada yetersiz olduğu görülür. Bunun arkasında kendi mevcut kültürlerini coğrafyalar arası farklılık gösteren pek çok uygarlığın kültürüyle sentezlemeleri ve bunu devlet kavramının kendisiyle birleştirmeleri de yer alır.

Persler Klasik dönem tarihinde Antik Çağ'ın en önemli uygarlıklarından birini teşkil ettiler. Akdeniz havzasından merkezi Asya'yı da içine alarak Kuzey Hindistan'a kadar uzanan geniş bir coğrafyaya yaklaşık 220 yıl boyunca hüküm sürdüler. Hindistan'dan Trakya'ya sayısız etnik grubu hakimiyeti altına aldılar. Böylelikle birçok başka kabileye mensup unsurlardan beslenen, kültürel sınırları aşan yeni bir uluslararası düzen inşa ettiler. Genel itibariyle Pers tarihine

³¹⁹ Topdal, 2007, 8.

³²⁰ Mieroop, 2018, 259.

bakıldığında imparatorluğun kuruluş ve gelişme aşamalarındaki son derece yetkin askeri güçleri sayesinde Pers kralları savaşarak elde etmiş oldukları fethettikleri yerler ile mükemmel genişliğe ulaşarak imparatorluğun alanlarını genişletmişlerdir.

Pers İmparatorluğu bünyesinde Elam, Mezopotamya, Med, Anadolu, Orta Asya gibi çeşitli coğrafyaların oluşturduğu köklü ve zengin kültürleri barındıran kozmopolit bir yapıya sahiptir. Bir devlet biçimi olan imparatorluk, kavramsal olarak her ne kadar içerisinde bir mutlakiyet anlayışı barındırsa da Perslerin kurduğu imparatorluğun böyle olmadığı, hoşgörünün bir getirisi olarak çok kültürlülüğün Perslerin devlet ideolojisini şekillendirdiği görülür. Satraplık sınırlarının fiziki coğrafya yerine beşeri coğrafyaya göre belirlenmesi ve her satraplığın dışardan merkeze bağlı olmasına karşın iç işlerinde bir serbestliğe sahip olması, Pers İmparatorluğunun yapısının mutlak bir rejim değil esnek bir sistemden oluştuğunu gösterir. Bu da halkların büyük çoğunluğunun mevcut devletten memnun olmalarını ve III. Aleksandros gibi güçlü şahıslara karşı bile Persleri destekleyerek direndikleri görülür. Devletin gücünü belirleyen bir diğer faktör ise ekonomidir. I. Dareios döneminden itibaren yapılan yollar, ticaretin ve zenginliğin imparatorluk sınırları içerisinde her yere ulaşmasını sağlayarak halklar arası ortak çıkarların artmasını sağlamıştır. Toplumsal refahın artması satraplıkların mevcudiyetinde yaşayan tebaanın, mevcut otoriteye karşı daha fazla bağlanarak merkeze gönderilen madeni, hububat, kereste, zanaat, insani gibi çeşitli unsurlardan oluşan vergilerin kalitesinin ve sayısının artmasını sağlamıştır. Bu sayede merkeze gelen kaynaklar devleti besleyerek ordu ve donanmanın masraflarının fazlasıyla karşılanmasını ve sonucunda imparatorluğun büyümesini sağlamıştır. Elbette bu başarılı idarenin arkasında Perslerin aldıkları yüksek kalitedeki eğitimin ve ideal devlet yönetiminin hususlarını öğrenmeleri oldukça önemlidir. Perslerin bünyesinde oluşturduğu bu gelişmeler, kendilerinden çok öncesine kadar dayanan kültürel altyapı ve deneyim birikimleri Akhaimenid soyunun başarılı yönetimi altında birleşerek tarihin bilinen ilk büyük imparatorluğunun oluşmasının temel yapısı olmuştur.

Diğer bir konu ise Persler Kilikya bölgesinin Doğu Akdenizdeki hakimiyetlerini sürdürmek ve Kıbrıs adasıyla Mısır'daki Pers yönetimi ile kesintisiz iletişim kurmak için önemli bir köprübaşı niteliğindedir. Kilikya

Bölgesi'ndeki halk hem Pers donanmasına bir üs olanağı tanımaktaydı ve hem de gemi inşa ederek bunları donanmanın hizmetine sunmaktaydı³²¹.

Kilikya (Çukurova) Pers kralı Kyros tarafından işgalinden sonra 401 yılına dek yerli bir hanedanın egemen olduğu krallar ile yönetilmiş ve bu bölgeye Persler bir süvari birliği yerleştirmek ile yetinmişlerdir. Kilikya'da direkt bir Pers hakimiyeti mevzu bahis değildir. Kilikya'da (Çukurova) asıl söz sahibi kişiler Syennesis ünvanına sahip mahalli krallar olmuştur. Ayrıca bölgenin etnik tablosunda da hiçbir değişiklik olmamıştır. Kilikya'da (Çukurova) Pers nüfuzu değil, sadece Pers idare sistemi oluşturulmuştur. Ayrıca Kilikya'da (Çukurova) Pers varlığının kanıtı olarak Kilikya kentlerinde darp edilmiş sikkeler üzerinde yer alan betimlemelerden de anlamaktayız. Kyros Kilikya krallığının topraklarını Orta Anadolu içlerine değin ilerletmiş ve Kilikya bölgesini özerk bir Pers satraplığı haline getirmiştir. Kentlerin özerkliği, Perslerin bağımsız sikke basmalarında da açıkça görülmektedir. Bu devirlerde Kilikya (Çukurova), Perslerin Yunanistan'a düzenledikleri seferler sırasında Pers orduları ve müttefik birliklerini toplanma ve buluşma bölgesi olmuştur. Persler, Kilikya'da işgalci olarak bulunmuşlardır. Persler, Kilikya bölgesinde donanmadan yoksundurlar ve denizcilikte de yabancı güçleri kullanmak zorunda kalmışlardır. Büyük İskender'in Kilikya'ya ayak basmasının arifesinde, Kilikya Pers idaresi altında durgun, belirsiz ve çalkantılı bir dönem geçirmiştir. Kilikya'nın bağımsızlığı, Perslerin son Syennesis'i sürgüne yollayıp, MÖ 401'de Kilikya'yı bir satraplık yaparak direkt olarak kendilerine bağlamalarıyla son bulmuştur.

Akhaimenid soyunun başarılı yönetimi altında birleşerek tarihin bilinen ilk büyük imparatorluğunu kuran Persler; daha sonraları Yunanistan şehir devletlerinin İranlılar ile MÖ 5. yüzyılın ilk yarısında yaptığı ve tarihin kaydettiği en uzun ve en büyük savaşlar dizisini yapmışlardır. Tarihte bir başka benzeri olmayan ve dünyanın kaderini değiştirecek olan bu savaşlardan birisi MÖ 333 yılının kasım ayında Pers İmparatoru olan III. Dareios ve Büyük İskender arasında yapılan İssos Savaşıdır. İskender'in zaferiyle son bulan bu savaş Pers İmparatorluğunun sonunu getirmiştir. İskender'in Pers askerlerini yenmesi ve Anadolu'yu İran politik hakimiyetinden kurtarması ile Anadolu'da Pers baskıları son bulur. Pers hakimiyetinin sadece askeri ve politik niteliği bulunmaktaydı. Bir

³²¹ Sayar, 2020, 405.

başka değiş ile Anadolu'da hiçbir zaman bir Pers nüfuzu söz konusu olamamıştır. Yoğun bir Pers kültürel varlığı olmadığı için İsekender'in 35.000 gibi çok az sayıdaki bir orduyla, kısa bir zaman içinde Anadolu'da Makedonya hakimiyetini tesis etmesi çok kolay olmuştur.

İskender, MÖ 333'te İssos Savaş'ından sonra Perslerin geride bıraktığı silahlara ve tüm varlıklarına el koymak üzere askerlerini Damaskos'a gönderdi. Kilikya'da artık Anadolu gibi Büyük İskender'in cihan hakimiyetinin bir parçası olmuştur.

İskender tarihçilerinin, III. Dareios'un Kilikya (Çukurova)'ya varışı, İssos'da yenilgiye uğraması ve savaş araç gereçlerini taşıyan araçların ve kraliyet saray ileri gelenlerinin Parmenion tarafından teslim alınmasını betimlemeleri, oldukça aydınlatıcıdır. Wiesehöfer'a göre; Kral, gezilerinde ve seferlerinde, belirli karakteristik özellikleriyle kendisine ait olduğu rahatlıkla anlaşılabilir gösterişli boyutlarda bir çadırda oturuyordu. Bu yalnızca işlevi açısından değil, aynı zamanda, büyüklüğü, karmaşıklığı ve donanımı yüzünden de, haklı olarak "gezici saray" olarak nitelendiriliyordu. Çadırda kralın yanında iktidarının nişaneleri de bulunuyordu. Örneğin İskender'in İssos'dan sonra tüm Asya üzerindeki hak iddiasını çadırın ve egemenlik nişanlarının elde edilmesiyle vurgulamasında şaşılacak bir şey yoktur³²².

³²² Wiesehöfer, 2003, 71-73.

KAYNAKÇA

Antik Yazarlar

- Aiskhylos, *Antik Yunan Tragedyaları I: Persler*, (Çev.: Güngör Dilmen), Mitos Boyut Yayınları, İstanbul, 1997.
- Aiskhylos, *Antik Yunan Tragedyaları I: Persler*, (Çev.: Güngör Dilmen), Mitos Boyut Yayınları, İstanbul, 1997.
- Arrianos, Flavius, *İskender'in Seferi (Aleksandrou Anabasis)*, (Çev.: Meriç Mete), İdea Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 1976.
- Ctesias, *The Fragments Of The Persika of Ctesias*, Gilmore, John (Ed.), Bodleian Libraries University of Oxford, New York, 1888.
- Diodorus of Sicily, *Bibliothèque Historique*, (Çev.: C. H. Oldfather), Cambridge Harvard University Press, Londra, 1935.
- Herodotos, *Herodot Tarihi*, (Çev.: Müntekim Ökmen), Remzi Kitapevi Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 1973.
- Ksenophon, *Yunan Tarihi (Hellenika)*, (Çev.: Suat Sinanoğlu), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- Ksenophon, *Anabasis Onbinlerin Dönüşü*, (Çev.: Oğuz Yarlıgaş), Kabalcı Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul, 2007.
- Ksenophon, *Kyros'un Eğitimi (Kyrou Paideia)*, (Çev.: Furkan Akderin), Alfa Yayınları, 2007.
- Plutarkhos, *Büyük İskender Hayatı ve Savaşları*, (Çev.: Vahdet Gültekin), Rado Yayınları, İstanbul, 1980.
- Strabon, *Coğrafya Anadolu (Kitap: XII, XIII, XIV)*, (Çev.: Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Antik Kaynaklar Dizisi I, 2000.
- Thukydides, *Peloponnessos Savaşları*, (Çev.: Furkan Akdemir), Belge Yayınları, 2. Baskı, 2000.

Modern Yazarlar

- Akçay, Tuna, "Olba'da Bulunan Sikkeler Işığında Kentin Erken Yerleşim Tarihi", *Seleucia VII*, Olba Kazısı Yayınları, Mersin, 2017, s. 261-274.
- Akgül, Sayit Ali, "Bir Kültür Mozaği Adana", *Türkiye Mühendislik Haberleri*, S. 415, 2001/5, s. 27-29.
- Alkan, Mehmet, *Akhamenidler Dönemi'nde Perslerin Anadolu'da Tapınak İlişkileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2006.
- Arslan, Nurettin, *Kilikya Demir Çağı Seramiği İthal Boyalı Seramikler ve İlişkileri*, Ege Yayınları, İstanbul, 2010.
- Arslan, Yavuz, *Perslerin Yönetim Politikası*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010.
- Artun, Erman, Kaz, Sabri, *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı*, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2000.

- Artun, Ozan, *Korykos'ta Bulunan Su Kanalı ve Torosların İncelenmesi Üzerine Bir Çalışma*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana, 2005.
- Aslanbey, Salih, *Pers İmparatorluğunda Kültürel Hayat*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014.
- Atalan, Özlem, Makaklı Süyük, Elif, "Geleneksel Tarsus Evleri ve Yapım Sistemleri" Maltepe Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, 2013, parag. 1.
- Bardakçı, Kürşat, "Kilikya Satraplığı", *ATAD Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1, S. 1, 2019, s. 37-51.
- Bayramov, Kamal, *Akdeniz'de Persler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2019.
- Beldan, Şafak, *Persler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2018.
- Bing, J. Daniel, "Datames and Mazaeus: The Iconography of Revolt and Restoration in Cilicia" *Historia*, Vol. 47, 1998, s. 41- 76.
- Bingöl, Akın, Üngör, İbrahim, "İskender'in Rüyası: PERSLER", Aydın, Kamil (Ed.), *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi*, Cilt 6, S. 35, Ankara, 2015, s. 31-84.
- Boyce, Mary, *Zoroastrians: Their Religious Beliefs and Practices*, *Library of Religious Beliefs and Practices*, Psychology Press, 2001.
- Breasted, James Henry, *History of Egypt: From the Earliest Times to the Persian Conquest*, Cambridge University Press, February 2016.
- Briant, Pierre, *Histoire de l'empire Perse de Cyrus a Alexandre*, Paris, 1996: Passim.
- Briant, Pierre, *From Cyrus to Alexander, A History of the Persian Empire*, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana, 2002.
- Cameron, George G., *Persepolis Treasury Tablets*, The University of Chicago Oriental Institute Publications Volume LXV, Chicago-Illinois, 1948.
- Casabonne, "Oliver, Local Powers and Persian Model in Achaemenid Cilicia", *Olba II-I*, 1999, s. 57-67.
- Casabonne, Oliver, "Conguete perse et phenomene monetaire: l'exemple cilicien", Casabonne, Oliver (Ed.), *Mécanismes et innovations monétaires dans l'Anatolie achéménide. Numismatique et Histoire. Actes de la Table Ronde d'Istanbul, Mai 1997, Varia Anatolica XII*, 2000, s. 21-91.
- Casabonne, Oliver, "Akamenid İmparatorluğu Büyük Kral ve Persler", *Arkeoatlas 6*, 2007a, s. 20-35.
- Casabonne, Oliver, "Kilikya", *Arkeoatlas 6*, 2007b, s. 54-62.
- Cook, John Manuel, *The Persian Empire*, London, 1983.

- Çevik, Özlem, *Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci Arkeolojik Kanıtlar Işığında*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2005.
- Davesne, Alain, “Meydancık Kalesi 1980 Kazı Dönemi ve Hazine”, *III. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara 1981, s. 11-15.
- Davesne, Alain, Traunecker, Laroche, Françoise, *Gülner I: Le site de Meydancikkale: Recherches entreprises sous la direction d. Emmanuel Laroche (1971-1982)*, Editions Recherche sur les Civilisations Yayınları, Paris, 1998.
- Dhalla, Maneckji Nusservanji, *Zoroastrian Civilization: From the Earliest Times to the Downfall of the Last Zoroastrian Empire 651 A. D.* (Classic Reprint).
- Dieulafoy, Marcel Auguste, *L'Art Antiquede la Perse*, Cilt 5 (1884–89; “Antik Pers Sanatı”) ve *L'Acropole de Suse* (1890–92; “Sus Akropolisi”).
- Donner, Herbert, Röllig, Wolfgang, *Kanaanische und aramaische Inschriften*, Band I, Wiesbaden, 1964.
- Duran, Muzaffer, *Anadolu'daki Pers Satraplık Organizasyonu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2012.
- Duran, Muzaffer, “Satraplık Sisteminin Pers Yönetim Teşkilatındaki Yeri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 34, Nisan 2015, s. 61-86.
- Durmuş, Fatma, *Perslerde İnanç Kültürü Ve Mitolojik Unsurlar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2018.
- Eco, Umberto, *Antik Yakın Doğu*, (Çev.: Leyla Tonguç Basmacı), Alfa Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2019.
- Eliade, Mircea, *Dinler Tarihine Giriş*, (Çev.: Lale Arslan Özcan), Alfa Yayınları, 1. Baskı, 2017.
- Eroğlu, Engin, “Pers Kralı Büyük Kyros’un Siyasi ve İktisadi Politikaları”, *History Studies*, Cilt 8, S. 1, Mart 2016, s. 37-47.
- Eröz, Mehmet, “Türk İçtimai Hayatında Totemizm İzleri”, Gökbilgin, Tayyip (Ed.), *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, Cilt 5, S. 1-4, 1973, s. 289-299.
- Erzen, Afif, *Kilikien bis zum Ende der Perserherrschaft*, Leipzig, 1940.
- Freeman, Charles, *Mısır, Yunan ve Roma (Antik Akdeniz Uygarlıkları)*, (Çev.: Suat Kemal Angı), 3. Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2010.
- Gall, Hubertus von, *Die paphlagonischen Felsgräber*, Verlag Ernst Wasmuth, Tübingen, 1966.
- Garthwaite, Gene R., *İran Tarihi*, (Çev. Fethi Aytuna), İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2011.

- Gates, Marie Henriette, "Kinet Höyük In Eastern Cilicia: A Case Study For Acculturation In Ancient Harbors, (Lev. 87-96)" Durugönül, Serra, Durukan, Murat (Ed.), *I. Uluslararası Kilikya Arkeolojisi Sempozyumu Bildirileri, Olba II (Özel Sayı)* Mersin Üniversitesi Kilikya Arkeolojisini Araştırma Merkezi Yayınları II, Mersin, Cilt II, 1999, s. 303-312.
- Gates, Charles, "Kinet Höyük 1992-1997: The Achaemenid Persian and Hellenistic Periods", *Olba 2*, Cilt II, 1999, s. 323- 332.
- Gates, Marie Henriette, "Hittite Seaport Izziya Geç Tunç Çağı Kinet Höyük'te (Kilikya)", *Yakın Doğu Arkeolojisi, Amerikan Oryantal Araştırma Okulları*, Cilt 76, S. 4, 2013, s. 223-234.
- Gates, Charles, "Kinet Höyüğün Akamenid Pers ve Hellenistik Dönemleri: 1998-2012 Yılları Kazı Sonuçları", *Uluslararası Çağlar Boyunca Hatay ve Çevresi Arkeolojisi Sempozyumu Bildirileri, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları*, Antakya, S. 52, Mayıs 2013, s. 85-99.
- Gates, Charles, "Kinet Höyük (Classical Issos): A Harbor town in Southeast Cilicia during the Persian and Hellenistic Periods", Pennsylvania State University Press, Vol. 3, No. 2, 2015, s. 81-104.
- Gibson, John. C. L. *Textbook of Syriac Semitic Inscriptions II: Aramean Inscriptions*, Oxford, 1982.
- Girginer, K. Serdar, Uygur, S. Haluk, *Kilikya: Toros ve Amanoslar'ın Gölgesinde Kültürlerin Buluştuğu Nokta*, 1. Baskı, Homer Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Giusfredi, Federico, *Sources for a Socio-Economic History of the Neo-Hittite States, Texte der Hethiter*, 28, Germany 2010.
- Gladiss, Almut von, "Ein Denkmal aus Soloi", *Istanbul Mitteilungen 23-24*, 1973-74, İstanbul, 2007, s. 175-181.
- Goldman, Hetty, "The Hellenistic and Roman Periods", *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus*, Vol. 1, 1950, s. 276-420.
- Grayson, Albert Kirk, *Assyrian Rulers of the Early First Millenium BC II (858-745). The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods 3*, 2002.
- Günaltay, Şemseddin, *İran Tarihi En Eskiçağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1987.
- Günaşdı, Yavuz, Özgül, Oktay, "MÖ. VI.-IV. Yüzyıllar Arası Anadolu-Pers İlişkilerinin Bir Değerlendirmesi", *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi*, Cilt 6, S. 35, Eylül-Ekim 2015, s. 105-124.
- Güney, Hale, "İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde Bulunana Soloi-Pompeipolis Kenti'ne ait Bir Grup Sikke", *Belleten Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Cilt LXXIX, S. 286, Aralık 2015, s. 827-846.
- Halaçoğlu, Yusuf, "Adana Tarihçesi", *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprübaşı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

- Heberdey, Rudolf, Wilhelm, Adolf, "Reisen in Kilikien ausgeföhrt 1891 und 1892 im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften", *Dekskriften der Veiner Academia- Phil.-Hist.*, Klasse XLIV. Wien., 1896.
- Heichelheim, Fritz Moritz, Geschichte Kleinasien van der Eroberung durch Kyros II. Bis zum To de des Heraklios I. (547 v. Chr.-641 n. Chr.), *HdOI/2, IV/2, Leiden*, Köln, 1966.
- Hellenkemper, Hansgerd, Hild, Friedrich, *Kilikien un İsaorien*, Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften, Wien, 1998.
- Herrenschmidt, C., "Designation de l'Empire et concepts politigues de Dareios Ier d'après ses İnscriptions en Vieuxperse" *Studi Iranica*, Vol. 5, No. 1, 1976, s. 33-65.
- Herzfeld, Ernst, "The Past in Persia I.", *Illustrated London News*, November 1927.
- Herzfeld, Ernst, "The Past in Persia II.", *Illustrated London News*, December 1927.
- Herzfeld, Ernst, "The Magnificent Discovery at Persepolis", *Illustrated London News*, March 1933.
- Herzfeld, Ernst, *Iran in the Ancient East*, London: Oxford University Press, 1941.
- Herzfeld, Ernst, *Archaeological History of Iran, Schweich Lectures of the British Academy*, Kraus Reprint, 1980.
- Hiltner John, "Land Accumulation in the Turkish Cukurova", *Journal of Farm Economics*, Oxford Üniversitesi Press, Vol. 42, No. 3, August 1960, s. 617-623.
- Hinz, Walther, *Zarathustra*, Stuttgart, 1961.
- Hornblower, Simon, "Asia Minor", *CAH VI*, 1994, s. 209-234.
- İplikçioğlu, Bülent, *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları*, Bilim Teknik Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2013.
- Jean, Eric, "La Cılıcie: Pluralite et Unite", , *Institut Français d'Études Anatoliennes-Georges Dumézil Varia Anatolica*, S. 13, November 1999, s. 5-12.
- Jones, A.H.M., *The Greek City from Alenxander to Justinian*, Oxford, 1966.
- Jones, Arnold Hugh Martin, *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, 2. Baskı, Oxford, 1971.
- Kaplan, Aytül, "Antik Çağda Denizcilik-İskenderun Körfezi Limanlarının Mimari Yapıları ve Deniz Ticaretine, Kültürel, Siyasi Hayata Etkileri", *ASOS JOURNAL, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 4, S. 33, Kasım 2016, s. 325-336.
- Kaplan, Deniz, "Kirşu'dan (Meydancikkale/Kilikia) Yüksek/Kabarık Torus'lu İki Kaide ve Anadolu Mimarlık Tarihi Açısından Değerlendirmesi", *Olba Kazısı Serisi IV. (Selevcia ad Calycadnmv IV.)*, S. 4, Mayıs 2014, s. 95-111.

- Karadağ, Arife, İncedere, Leman, “Türkiye’de Endüstri Mirasının Korunması II. Bölüm” Arslan, Ferhat (Ed.), *Türkiye Coğrafyası Araştırmaları*, Pegem Akademi, 1. Baskı, Ankara, 2017, s. 13-42.
- Karaketir, Eray, “Pers Kralı II. Kyros’un (Büyük Kyros) (MÖ. 559-530) Soyağacı, Ailesi ve İsmi”, *Tarih Ve Gelecek Dergisi*, Cilt 2, S. 3, Aralık 2016, s. 68-83.
- Karakoç, Eren, *Pers ve Greklerde Ordu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014.
- Kaya, Mehmet Ali, *Türkiye’nin Eskiçağ Tarihi ve Uygarlıkları II (Pers Hakimiyeti ve Hellenistik Dönem)*, İlya Yayıncılık, 1. Baskı, İzmir, 2012.
- Kaygusuz, Serap, *Mersin’de Kentsel Hareketlilik: Mersin Esnafının Mekânsal Hareketliliği Üzerine Bir Araştırma*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2009.
- Keil, Josef, Wilhelm, Adolf, “Dekmalen aus dem Rauhen Kilikien”, *MAMA III*, Manchester, 1931.
- Kelleboz, Yunus Emre, *Mersin İli Tarsus ilçesi Çevresinde Doğal Ortam ve İnsan İlişkileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2019.
- Kılıç Özkan, Serap, “Pers Eğitim Sistemi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXX, S. 1, 2015, s. 181-198.
- Kızıl, Hayreddin, “Mithra’dan ‘Mithras’ın Sırları’na Mitraizm’in Kuruluş Serüveni”, *Ekev Akademi Dergisi*, Cilt 17, S. 55, Bahar 2013, s. 113-136.
- Konaç, Vildan, *Anadoluda Pers Dönemi Süvari Betimlemeleri (Arkaik Dönem)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2007.
- Kraay, Colin., M., *Archaic and Classical Greek Coins*, Methuen Londra, 1976.
- Kuhrt, Amelie, *The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period*, Routledge, New York, 2008.
- Kuhrt, Amelie, *Eskiçağ’da Yakındoğu (MÖ 3000-330) C.1* (Çev.: Dilek Şendil). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Kuhrt, Amelie, *Eskiçağda Yakındoğu Cilt II*, (Çev.: Dilek Şendil), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2013.
- Kurt, Mehmet“ Kilikya’da Yeni Asur Egemenliği ve Yerel Güçler”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 21, Şubat 2009, s. 327-337.
- Küçük, Simge, *Demir Çağında Kilikia Bölgesinde Grek Kolonizasyonu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2008.

- Lemaire, Andre, “Deux nouvelles inscriptions araméennes d'époque Perse en Cilicie Orientale”, *Epigraphica Anatolica* 21, 1993, s. 9-14.
- Lemaire, Andre, Lozachmeur, Helene, “La Cilicie al epogue Perse. Recherches sur les pauvoirs locaux et l'organisation du territoire”, *Transeuphratene* 3, 1990, s. 143-155.
- Mansel, Arif Müfid, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 9. Baskı, Ankara, 2011.
- Mellink, Machteld “Anatolia”, *CAH*, Vol. IV. s. 211-233.
- Memiş, Ekrem, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Basımevi, 4. Baskı, Bursa, 2015.
- Mieroop, Marc Van de, *Eski Yakındoğu Tarihi*, (Çev.: Sinem Gül), Homer Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2018.
- Morgan, Jacques de, *Mission Scientifique en Perse*, Partie II, (Ed. Ernest Leroux), Paris, 1895.
- Mutlu Akkuş, Suzan, “İskit, Asur ve Perslerin Siyasi ve Kültürel Farklılıkları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Asia Minor Studies*, Cilt 7, S. 2, Ağustos 2019, s. 244-258.
- Newell, Edward Theodore, *The Coinage of the Western Seleucid Mints From Seleucus I to Antiochus III*, The American Numismatic Society, New York, 1941.
- Nyberg, Henrik Samuel, *A Manual of Pahlavi II. Ideograms: Glossary*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1974.
- Olmstead, Albert T., *History of the Persian Empire*, The University of Chicago Press, Chicago, London, 1948.
- Öcal, Tülay, “Tarsus Kentinde Tarihi-Kültürel Miras Bölgelerinin Turizm Planlaması” *TÜCAUM VII. Coğrafya Sempozyumu (18-19 Ekim 2012) Bildiriler Kitabı*, Ankara, 2013, s. 336-347.
- Özçelik, Nazmi, *İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı*, Nobel Akademik Yayıncılık, 6. Basım, Ankara, 2011.
- Özfirat, Aynur, Özdilek, Banu, *Arkeoloji Yolculuğunda Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Kalıcı Sergisi*, Matsis Yayıncılık, Hatay, 1992.
- Rawlinson, Sir Henry, “Behistun'daki Farsça Çivi Yazısı Yazıtı”, Parker, John W. (Ed.), *Büyük Britanya ve İrlanda Kraliyet Asya Topluluğu Dergisi*, Cilt 10, 1846, s. 3-349.
- Roaf, Michael, *Cultural Atlas Of Mesopotamia and the Ancient Near East*, (Çev.: Zülal Kılıç), İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- Rodgers, Nigel, *Antik Yunan*, (Çev.: Ülkü Evrim Uysal), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014.
- Salmeri, Giovanni, “Processes of Hellenization in Cilicia”, *Olba VIII*, 2003, s. 275-422.

- Sandal, Ersin Kaya, Gürbüz, Mehmet, “Mersin Şehrinin Mekânsal Gelişimi ve Çevresindeki Tarım Alanlarının Amaç Dışı Kullanımı” *Coğrafi Bilimler Dergisi*, Cilt 1, S. 1, 2003, s. 117-130.
- Sarıkaya, Sevgi, “Anadolu’da Pers Satraplık Sistemi”, *CEDRUS, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi*, Cilt IV, Haziran 2016, s. 75-90.
- Sarıkaya, Sevgi, *Anadolu’da Persler: Daskyleion Satraplığı*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2018.
- Sayar, Mustafa Hamdi, “Doğu Kilikya’da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları, 1991”, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, *X. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1992, s. 175-197.
- Sayar, Mustafa Hamdi, “Kilikya’da Epigrafi ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları”, *XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1994, s. 39-60.
- Sayar, Mustafa Hamdi, “Ovalık Kilikya’da Pers Egemenliği”, İçinde: *Mors Immatura: Amanosların Gölgesinde*, Akıl, Hayriye (Ed.), Ege Yayınları, İstanbul, 2020, s. 403-407.
- Schmidt, Erich F., *Persepolis III The Royal Tombs And Other Monuments*, The University of Chicago Press, Chicago, London, 1970.
- Schmitt, R., “Achaemenid Dynasty; from the Persian Clan of the Same Name ca. 700 to 330 B.C.”, *EI*, Londra, Vol. 1, 1986, s. 414-426.
- Sevin, Veli, “Anadolu’da Pers Egemenliği”, *Anadolu Uygarlıkları I Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, 1982, s. 311-332.
- Sevin, Veli, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2016.
- Sina, Ayşen “İlk Çağ Tarih Yazımının Batı Anadolu Öncüleri: I-Lampskoslu Kharon”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 26, S. 41, 2007, s. 113-130.
- Sönmez, Mehmet Emin, “Adana Şehrinin Alansal Gelişimi ve Yakın Çevresinin Arazi Kullanımında Meydana Gelen Değişimler”, *Türk Coğrafya Dergisi*, S. 57, İstanbul, s. 55-69.
- Stark, Freya, *Alexander’s Parth from Caria to Cilicia*, London, 1958.
- Stausberg, Michael, “Der Zoroastrismus als İranische Religion und die Semantik von, Iran’in der Zoroastrischen Religionsgeschichte”, *Zeitschrift für Religions-Und Geistesgeschichte* Vol. 63, S. 4, 2011, s. 313-331.
- Taşkın, Ersen, *Eski Anadolu Tarihinde Persler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1992.
- Tekin, Oğuz, “Elaiussa Sebaste Sikkeleri”, *Adalya II*, 1992, s. 151-158.
- Tekin, Oğuz, “Pers Döneminde Anadolu’da Para ve Ticaret”, İçinde: *Persler. Anadolu’da Kudret ve Görkem*, İren, Kaan, Karaöz, Çiçek

- Kasar, Özgün (Ed.), Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2017, s. 102-133.
- Tekin, Oğuz, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, 12. Baskı, İstanbul, 2018.
- Teraman, Özel, Hepdinçler, “İdeolojinin Somutlaştırılması: Behistun Yazıtı Üzerinden Bir İnceleme”, Öztürk, Bülent, Öztürk, Hüzeyin Sami, Evren, Kenan, Aykanat, Bünya Burak, Azeri, Hazal (Ed.), *Anadolu Arkeolojisi, Epigrafisi ve Eskiçağ Tarihine Dair Güncel Araştırmalar*, Homer Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2019, s. 589-601.
- Topdal, Esra, *Kilikya Eyaleti: Kentler ve Roma Yönetimi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2007.
- Umar, Bilge, *Kilikia: Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2000.
- Ünal, Ahmet, “Eskiçağlarda Çukurova’nın Tarihi Coğrafyası ve Kizzuwatna (Adana) Krallığı’nın Siyasi Tarihi, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 15, S. 3 (Arkeoloji Özel Sayısı), 2006, s. 15-44.
- Ünal, Ahmet, Girginer, K. Serdar, *Kilikya-Çukurova İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemi’ne Kadar Kilikya’da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*, Homer Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul, 2007.
- Ünlü, Elif, “A Tale of Two Potting Traditions: Technological Assessment of the Light Clay and the Red Gritty. Ware Types at Tarsus-Gözlükule (Cilicia-Turkey) at the Beginning of the Third Millennium BC.”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No. 362, The American Schools of Oriental Research 2011, s. 1-20.
- Widengren, Geo, “Der Iranische Hintergrund Der Gnosis”, *Zeitschrift für Religions-Und Geistesgeschichte*, Vol. 4, No. 2, 1952, s. 97-114.
- Wiesehöfer, Josef, “Satrap”, *DNP Band II*, Stuttgart, 1996, s. 108.
- Wiesehöfer, Josef, *Antik Pers Tarihi*, (Çev.; Mehmet Ali İnci), Telos Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2003.
- Woolley, Sör Leonard, *Alalakh: An Account of the Excavations at Tell Atchana in the Hatay, 1937-1949*, Oxford: University Press for the Society of Antiquaries of London, 1955.
- Yağcı, Remzi, “Soloi-Pompeiopolis 2001 yılı Kazıları”, *KST*, Cilt 1, S. 24, Ankara, 2002.
- Yener, K. Aslıhan, Akar, Murat, Bulu, Müge, “Aççana Höyük, Eski Alalah Kenti 2018 Yılı Çalışmaları”, *41. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Cilt 1, Haziran 2019, s. 217-226.
- Yıldırım, Münir, “Antik Dönemlerde Adana’da Dini İnanç” *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 14, S. 1, Ocak-Haziran 2014, s. 35-48.
- Yıldırım, Nimet, *İran Mitolojisi*, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2012.

- Zoroğlu, Levent, “Kelenderis 1987 Yılı Kazısı”, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Başkanlığı, *X. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara, 1988, s. 135-155.
- Zoroğlu, Levent, “Kelenderis 1990 Yılı Kazısı”, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Çanakkale, 1991, s. 241-254.
- Zoroğlu, Levent, “Kelenderis 1991 Yılı Kazısı“, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı, II*, Ankara, 1992, s. 165-180.
- Zoroğlu, Levent, “Kelenderis’in İlk Çağ Tarihi Hakkında Notlar”, *XI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1994, s. 437- 448.
- Zoroğlu, Levent, “Dağlık Kilikya-Ovalık Kilikya, La Cilicia: Espaces et Pouvoirs Locaux Table Rande Internationale”, *Varia Anatolica*, S. 13, November 1999, s. 425-428.
- <https://www.coinarchives.com/> (26.12. 2020).
- [https://archartpompei.wordpress.com /](https://archartpompei.wordpress.com/) (28.04.2021).
- <http://www.caissoas.com/CAIS/Images2/Achaemenid/> (28.04.2021).
- <http://penn.museum/sites/malwebsite/> (28.04.2021).
- http://oi.uchicago.edu/gallery/iran-aerial-survey-flights#11A1_72dpi.png/ (28.04.2021).
- [http://oi.uchicago.edu/gallery/iran-aerial-survey flights#10B10_72dpi.png/](http://oi.uchicago.edu/gallery/iran-aerial-survey_flights#10B10_72dpi.png/) (28.04.2021).
- <https://www.livius.org/pictures/iran/behistun/behistun-darius-relief-tritantaechmes/> (28.04.2021).

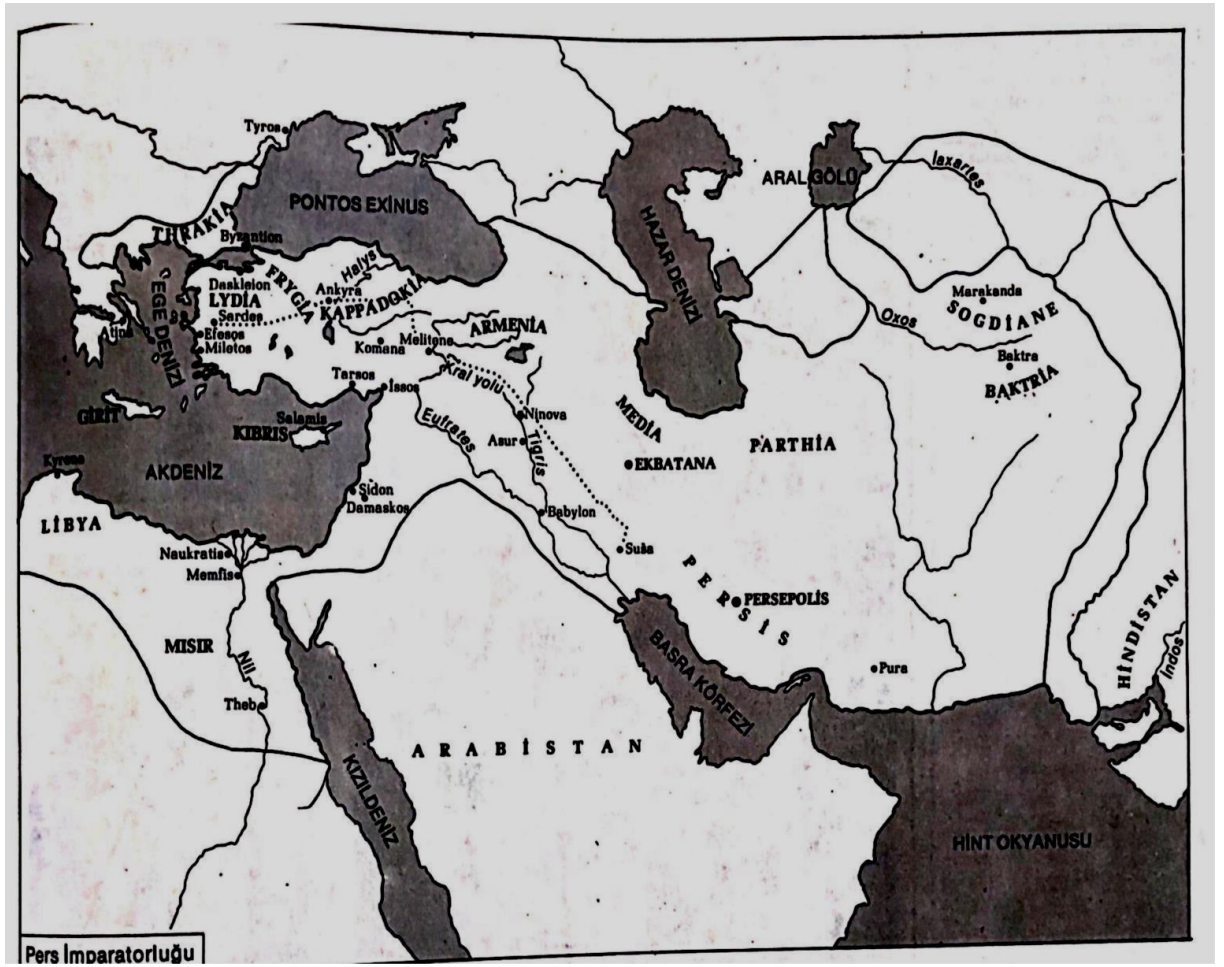
EKLER

EK-1 İnan'ın Coğrafi Yapısı³²³

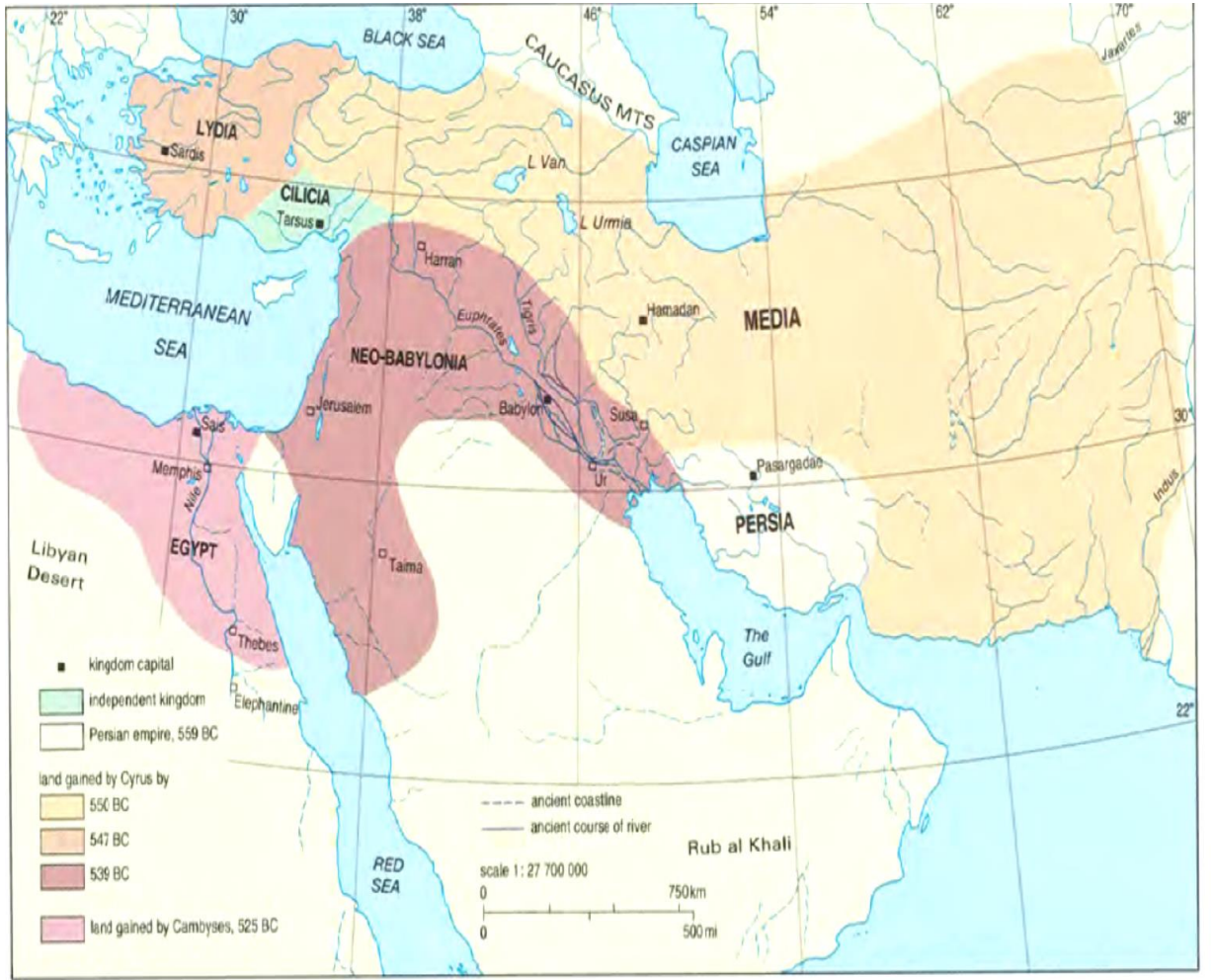
³²³ Karakoç, 2014, 124.

EK-2 Pers İmparatorluğu³²⁴

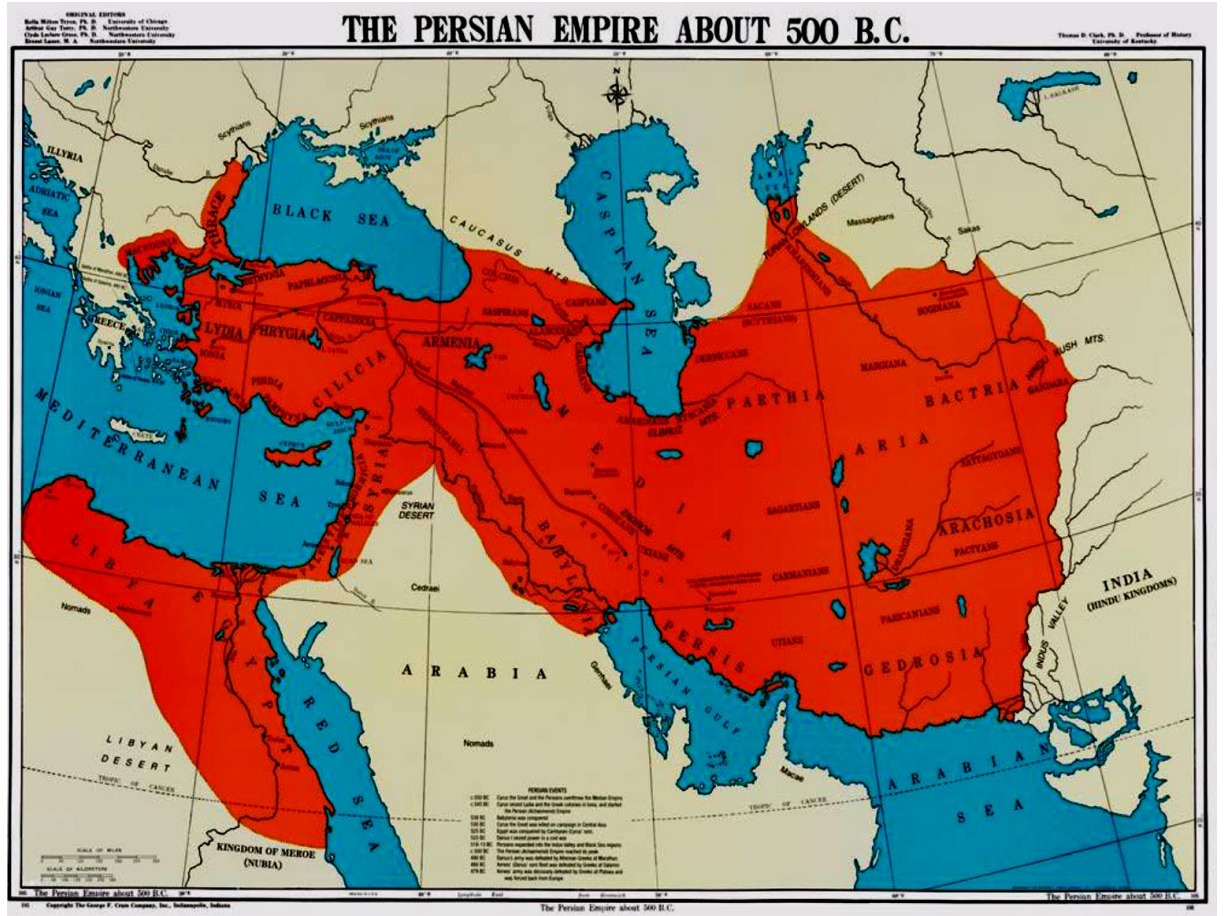
³²⁴ Veli Sevin, "Anadolu'da Pers Egemenliği", *Anadolu Uygarlıkları I Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, 1982, s. 311.

Ek-3 Perslerin Coğrafi Sınırları³²⁵

³²⁵ Michael Roaf, *Cultural Atlas Of Mesopotamia and the Ancient Near East*, (Çev.: Zülal Kılıç), İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, Cilt 9, s. 203.

EK-4 Pers İmparatorluğunun MÖ 5. Yüzyılın Sonlarında Hâkim Olduğu Alanlar³²⁶

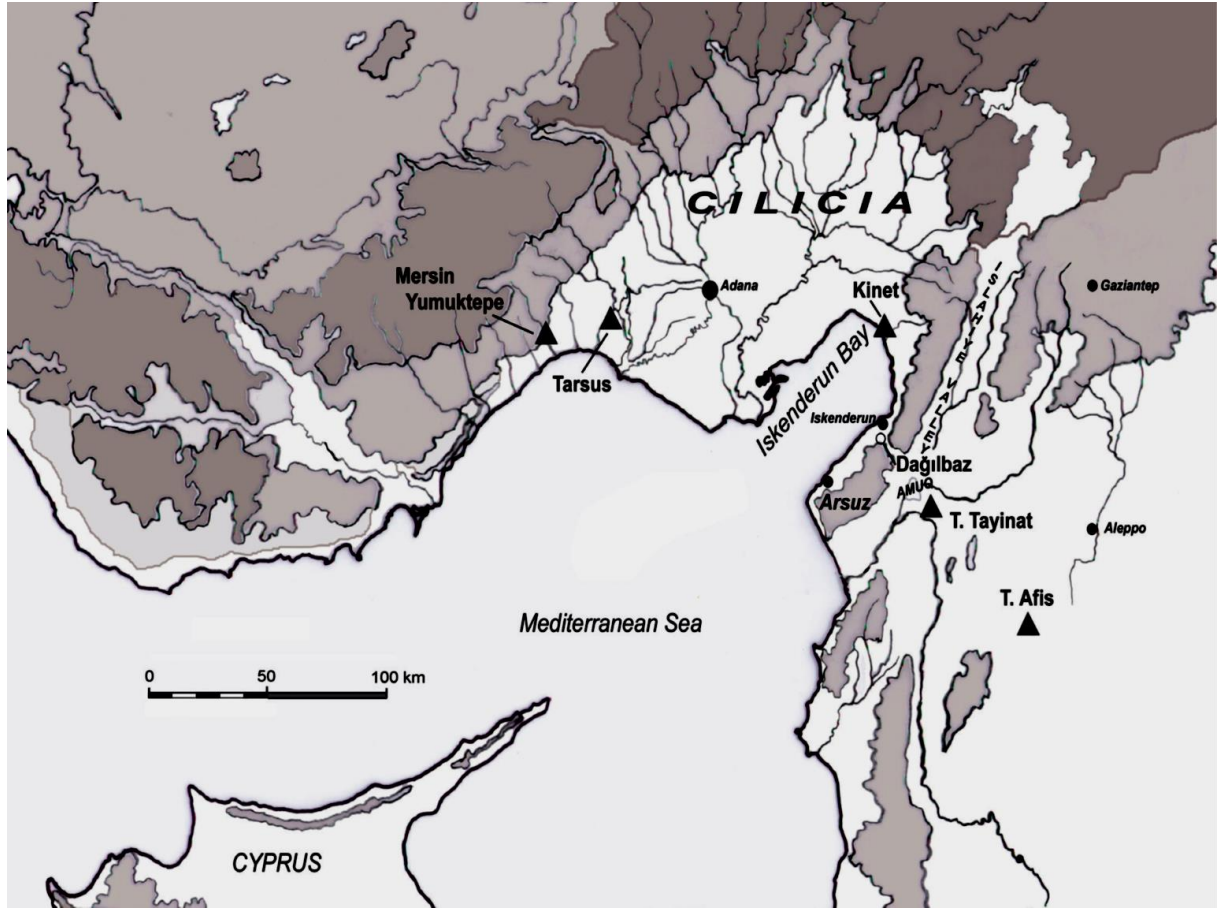
³²⁶ Karakoç, 2014, 124.

EK-5 Perslerin Takip Ettiği Yol Güzergâhı³²⁷

³²⁷ Roaf, 1996, 214.

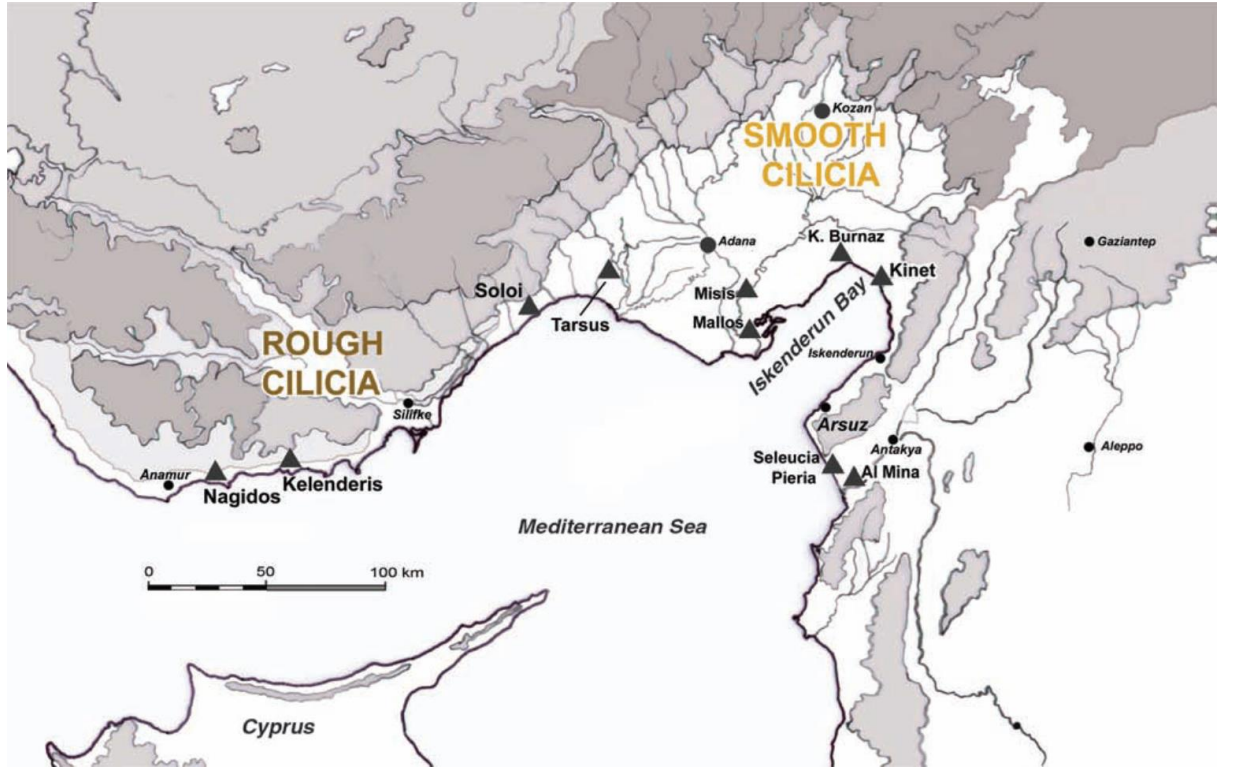
EK-6 Kilikya ve kuzeydoğu Akdeniz Haritası³²⁸

³²⁸ Gates, 2013, 223.

EK-7 Kilikya Haritası³²⁹

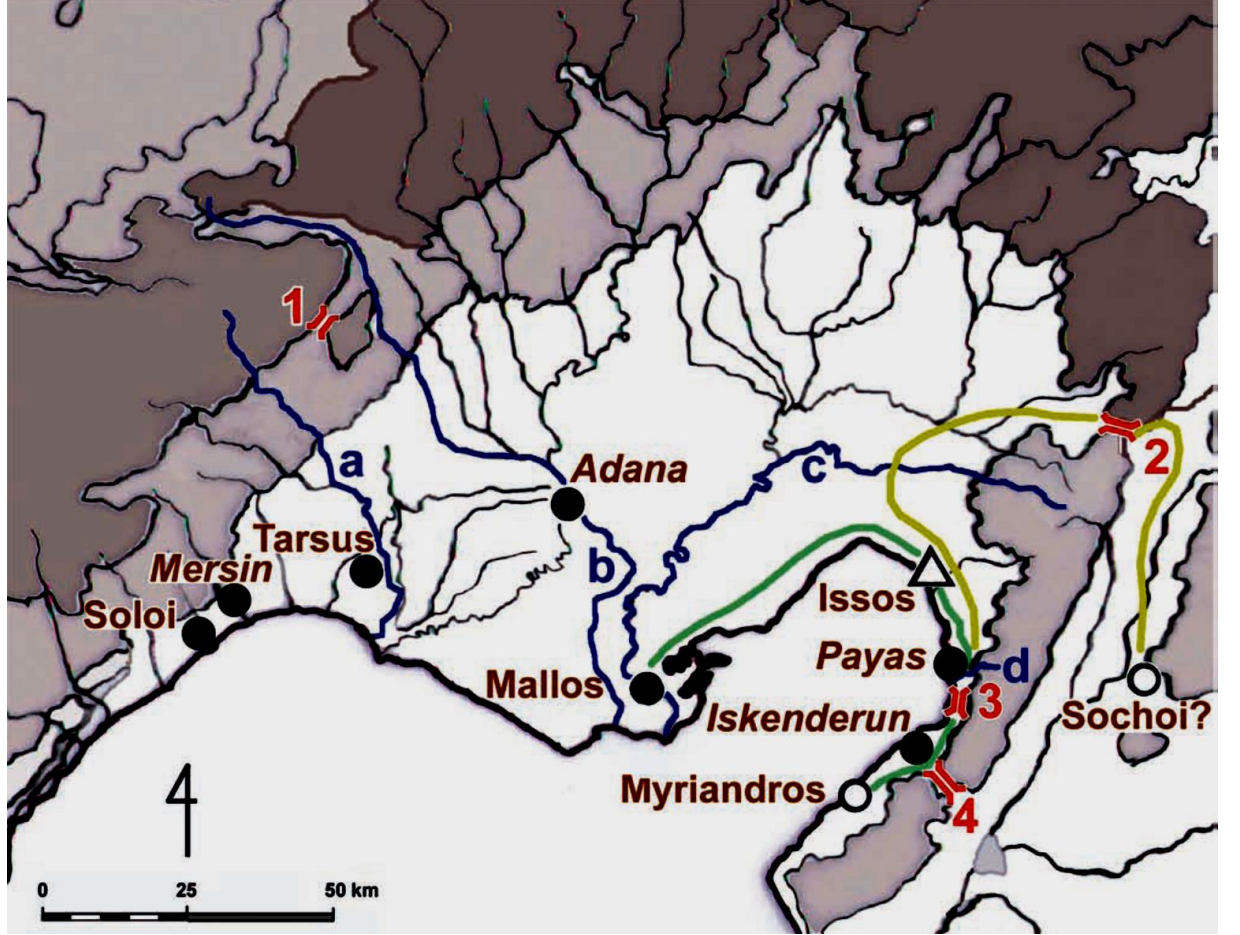
(Kinet Höyük Projesi'nin izniyle)

³²⁹ Modern siteleri temsil eden (daireler) ve antik olanlar (üçgen) ile gösterilmiştir. Bkz: Gates, 2015, 82.

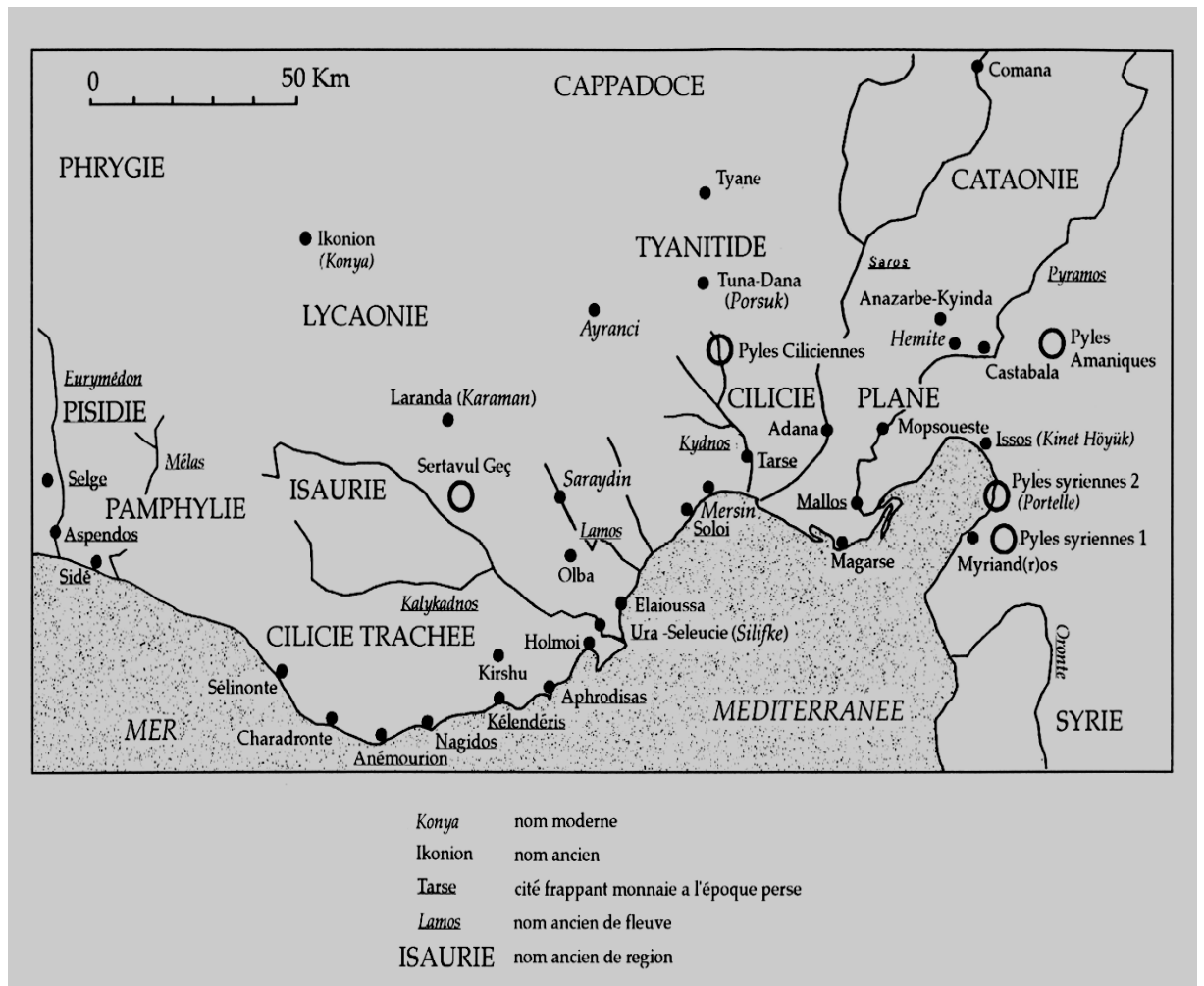
EK-8 MÖ 333'te Alexander ve Dareios ile Kilikya Haritası, Perslerin Savaşlar Öncesi Hareketleri³³⁰

(Kinet Höyük Projesi'nin izniyle)

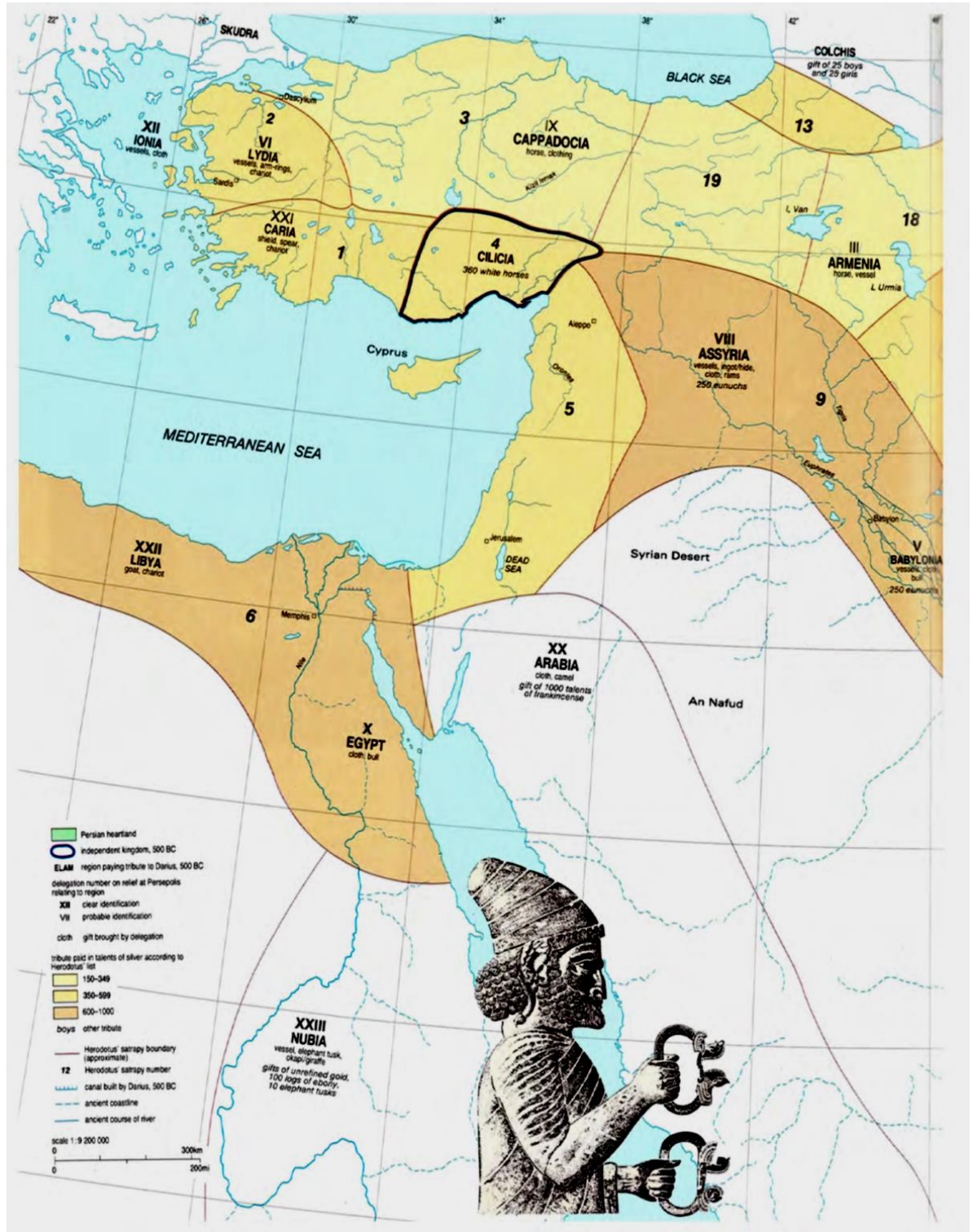
³³⁰ Nehirler: (a) Cydnos; (b) Saros; (c) Pıramitler ve (d) Payas. Geçer: (1) Kilikya Kapıları; (2) Amanic Gates / Bahçe Geçidi; (3) Jonah Geçidi ve (4) Suriye Gates / Belen Geçidi. Alexander'ın Mallos'tan Myriandros'a yürüyüşü yeşil renkte gösterilir. Dareios'un Sochoi'dan Payas yakınlarındaki savaş alanına yürüyüşü sarı renkte gösterilir. Bkz: Gates, 2015, 96.

EK-9 Akhaimenid Döneminde Kilikya³³¹

³³¹ Olivier, Casabonne, "Notes Ciliciennes", *Anatolia Antiqua* VII, 1999, s. 70.

EK-10 Pers İmparatorluğun Satraplık Merkezleri ve Ödenen Vergiler³³²

³³² Roaf, 1996, 208.

EK-11³³³

(11a) Kilikya, Tarsus, Satrap Mazaesus (MÖ 361-334 civarı)³³⁴

(11b) Kilikya, Kelenderis, Stater; (MÖ 425-400)³³⁵

(11c) Kilikya, Tarsus, Satrap Pharnabazus, Stater; (MÖ 380-374/3)³³⁶

(11d) Antik Sikkeler; Kilikya, Nagidos (MÖ 400-384)³³⁷

³³³ <https://www.coinarchives.com/> (19.04.2021).

³³⁴ B'LTRZ (Aramice), solda sırtı açık tahtta oturan Ba'altarlar, yüzlerini dönmüş, kartal, sağda buğday başağı ve üzüm, solda asa; NS (Aramice) sol alta, M (Aramice) payandanın altında/MZDY (Aramice), sol boğaya saldıran aslan; ankh boğanın altında monogram oluşturur. Titiz kalıplardan gevrek bir şekilde çarptı. Her iki tarafta inanılmaz gökkuşağı tonları.

³³⁵ Dizgin ve kırbaç tutan çıplak genç, ata yanlara doğru l'e biniyor; atın altında? Keçi diz çöküyor, başı geriye dönük ve yukarıda sarmaşık dalı. Atın üzerinden kayan çıplak genç, geleneksel bir ırkın ikinci aşamasına geçişi gösteriyor. Birincisi bir uca at sırtında ve yarışın ikinci ve son bölümü yaya olarak yapılı.

³³⁶ Baaltars I. Oturmuş, nilüfer uçlu asa tutuyor. Sakallı ve miğferli erkek baş (Ares?).

³³⁷ Bu güzel aşk türü, üç ana Yunan aşk ve tutku tanrısı Afrodit, Eros ve Dionysos.

(11e) Antik Madeni Paralar; Kilikya, Mallos, Balakros (MÖ 333-323)³³⁸

(11f) Kilikya, Satrap Tiribazos (MÖ 386-380)

(11g) Kilikya, Tarsos Stater, Satrap Datames (MÖ 378-372)

(11h) Kilikya, Soloi, Obol (MÖ 425/400)

(11i) Lydia Kralı Kroisos (MÖ 564/53-550/39)³³⁹

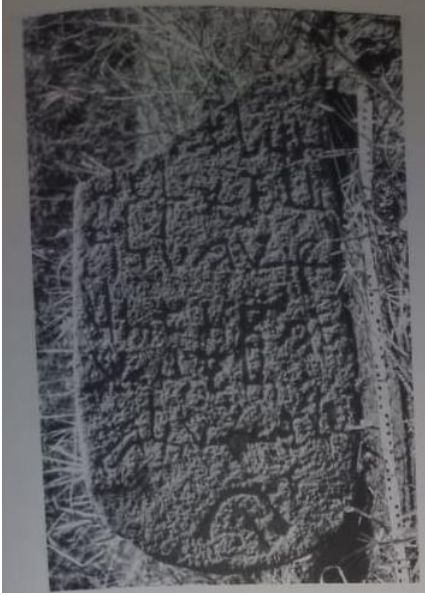

³³⁸ Stater, Baal tahta oturmuş ve M aşağıda, Athena büstü, Tonlu ve iyi ortalanmış örnek.

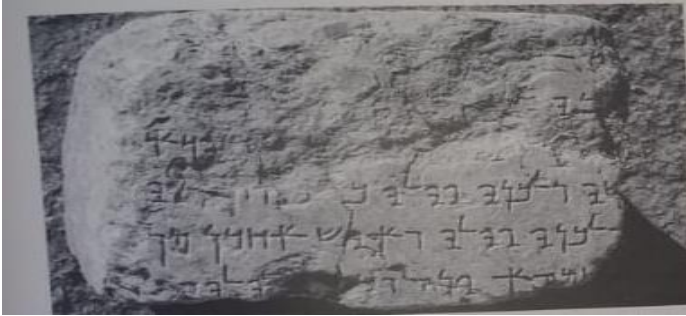
³³⁹ Sardeis nane. Prototip sorunu. Alnında “güneş” ve boğa/İki inuse kare ile karşı karşıya aslan önleri.

EK-12³⁴⁰

(12a) Hediören Mahallesi, Kırmacalı Arami Yazıtlı Stel.

(12b) Yumurtalık (Aigeai) İlçesi, Ayvalı Köyü, Arami Yazıtlı Blok Parçası.

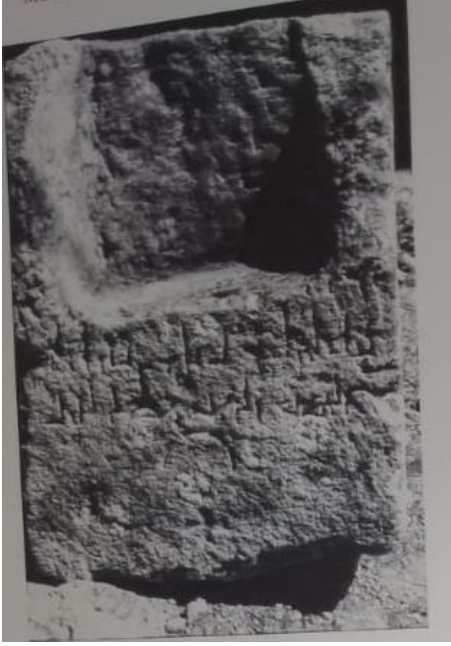
(12c) Kırmacalı Stelinde Genel Görüntü

³⁴⁰ Sayar, 2020, 404.

EK-13³⁴¹

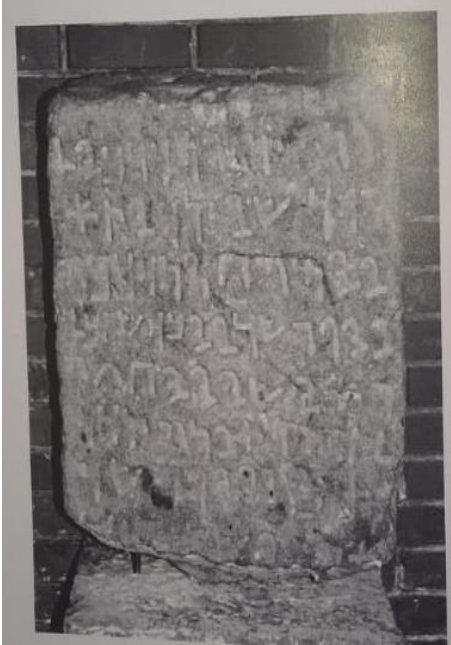
(13a) Kadirli (Bozkuyu) Steli.

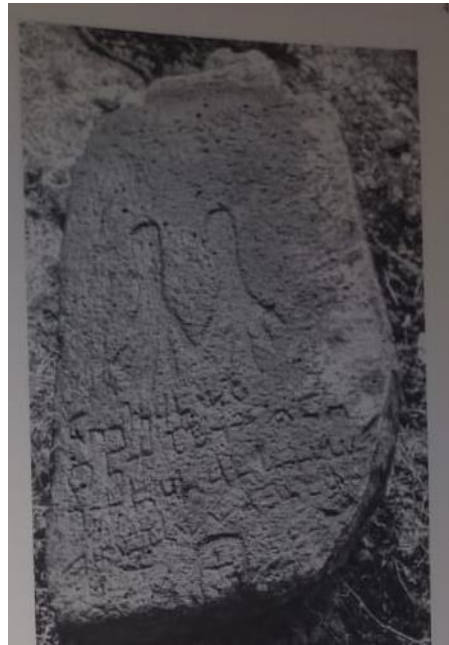
(13b) Arami Yazıtlı Stelin Yan Cephesi.

(13c) Bahadırılı Aramice Sınır Yazıtı.

(13d) Göller Arami Yazıtlı stel.

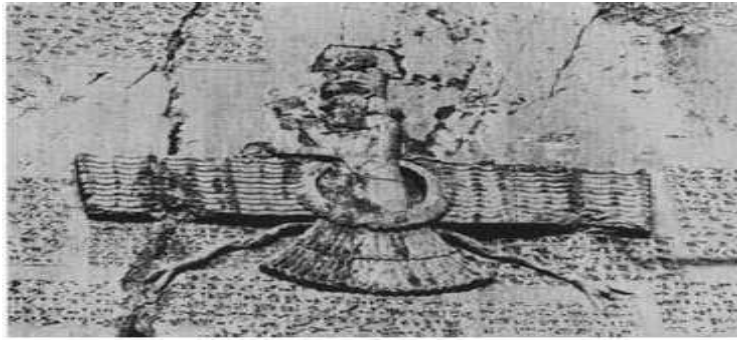
³⁴¹ Sayar, 2020, 404-405.

EK-14³⁴²

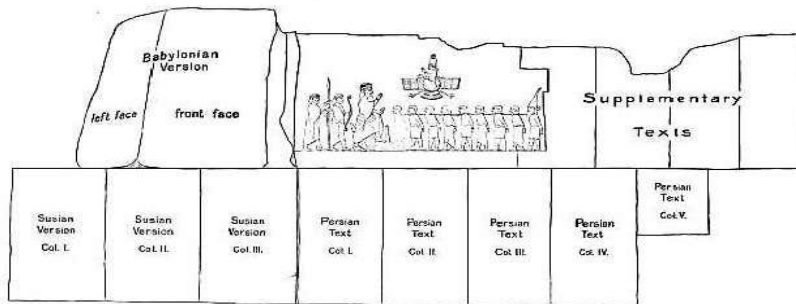
(14a) Behistun Anıtı'nın Genel Görünüşü

(14b) Behistun Kabartmasından; Ahura Mazda

(14c) Behistun Anıt'ında Üç Dilin Konumlandırılması

³⁴² Teraman vd., 2019, 600-601.

(14d) Behistun, Dareios'un Kabartması, Tritantaechmes³⁴³

³⁴³<https://www.livius.org/pictures/iran/behistun/behistun-darius-relief-tritantaechmes/>
(28.04.2021).

EK-15 Kyros'un Silindir Kitabesi³⁴⁴

³⁴⁴http://www.caissoas.com/CAIS/Images2/Achaemenid/Cyrus_the_Great/cyrus_the_great_cylinder2.jpg/ (28.04.2021).

EK-16 Antik Anşan Şehrinin Kalıntıları³⁴⁵

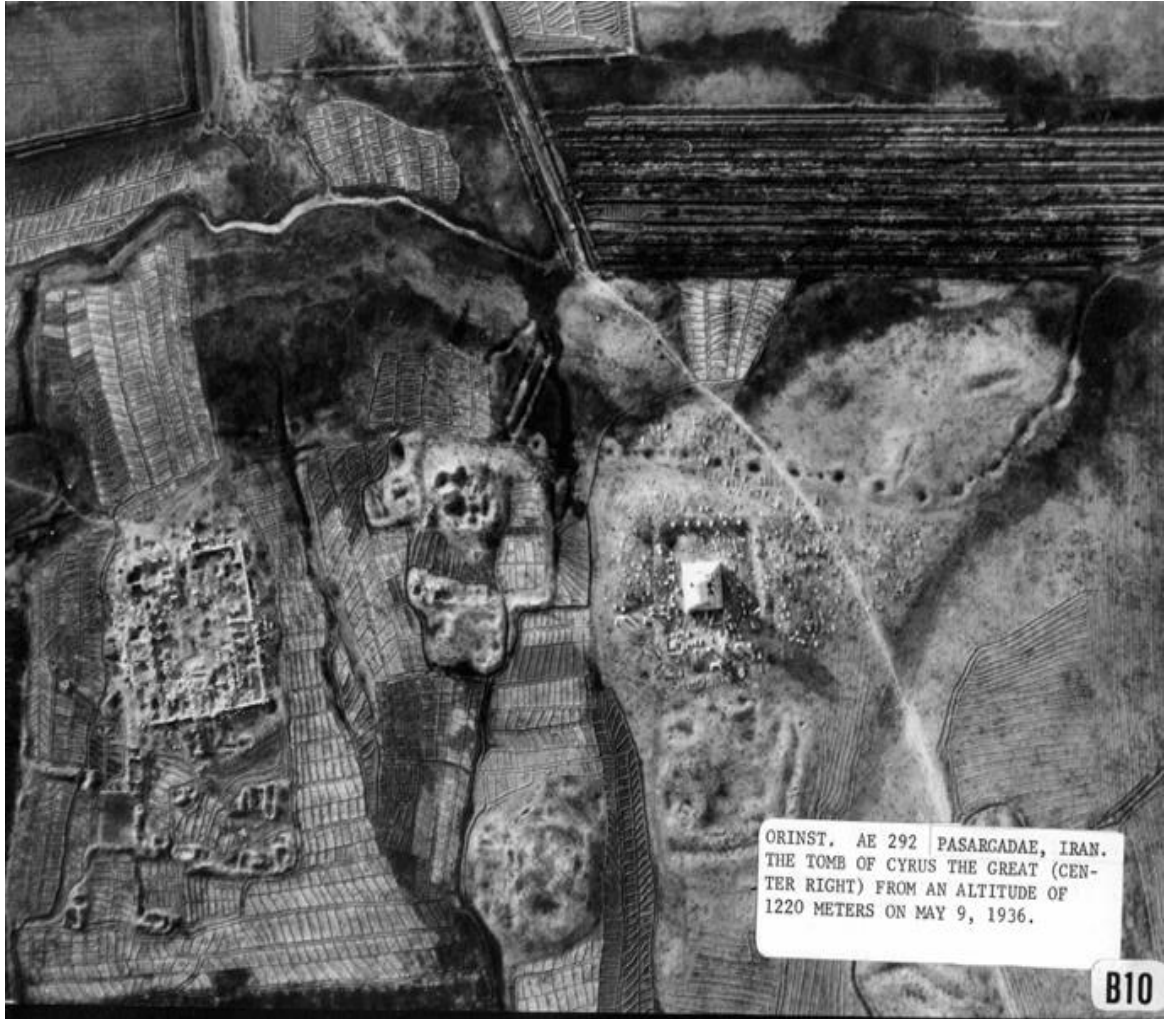
³⁴⁵ <http://penn.museum/sites/malwebsite/> (28.04.2021).

EK-17 Antik Sus Şehrinin Kalıntıları³⁴⁶

³⁴⁶ http://oi.uchicago.edu/gallery/iran-aerial-survey-flights#11A1_72dpi.png/ (28.04.2021).

EK-18 Pasargadai Antik Şehrinin Kalıntıları³⁴⁷

³⁴⁷ [http://oi.uchicago.edu/gallery/iran-aerial-survey flights#10B10_72dpi.png/](http://oi.uchicago.edu/gallery/iran-aerial-survey%20flights#10B10_72dpi.png/) (28.04.2021).

EK-19 İskender Mozaïği³⁴⁸

³⁴⁸ <https://archartpompei.wordpress.com/> (28.04.2021).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı-Soyadı	Merve Cihan ÖRTLEK SARIOĞLAN
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi/Arkeoloji Bölümü
Yüksek Lisans	Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/Eskiçağ Tarihi
Bildiği Yabancı Diller	
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	Osmaniye Kastabala (Hierapolis) Antik Kenti Kazısı (2012).
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
Tarih	30.04.2021